

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

37. AASTAKÄIK 2025 NUMBER 8 (437)

Nullpunktis

Jari Järvelä 1347

Tõlkinud Piret Pääsuke

Boolero ja “hoor”: Gabriel García Márquezi *Augustis*
kohtume

Eve Pormeister 1362

Metafüüsiline koer Febo

Curzio Malaparte 1375

Tõlkinud Marju Randlane

Luulet

Indrek Hirv 1388

Vähemusrahvused ja kultuuririkkus rahvusriigis. I

Ene-Margit Tiit 1393

“Mõisad maatas!” , tööliissalgad ja maamiilits: Veel kord
Volta koosolekust

Mart Kuldkepp 1416

Kas analüütiline filosoofia saab olla süstemaatiline ja kas
ta peaks seda olema?

Michael Dummett 1465

Tõlkinud Taavi Laanpere

Michael Dummett: Sissejuhatus	
	<i>Karen Green</i> 1492
	<i>Tõlkinud Jaan Kangilaski</i>
<i>Arvustus: Hingeteaduse järjepidevusest: Eesti psühholoogia lugu.</i> Jüri Allik. <i>Eesti psühholoogia lugu.</i> Toimetaja Marika Rauk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2022. 301 lk.	
	<i>Jaan Valsiner</i> 1508
Abstracts	
	 1513
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. LXXVIII	
	<i>Herbert Normann</i> 1521

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Linoollõiked lk 1361, 1392, 1415, 1507, 1536:

TOOMAS KUUSING (1976) on graafik, kes on õppinud Academia Non Gratas (2001–2002), lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia 2005. aastal. Näitustel esinenud 2001. aastast, isikunäitusi alates 2002. aastast mitmel pool Eestis.

NULLPUNKTIS

Jari Järvelä

Tõlkinud Piret Pääsuke

Sinivalge tramm vähendas kiirust ja kitsal valgustablool välkusid sõnad: Genbaku Dome-mae. Seejärel kuulutati peatust ka inglise keeles: Atomic Bomb Dome. Aatomipommikuppel.

Ainuüksi nimi ajas ihukarvad püsti.

Pugesin inimeste vahelt juhini ja poetasin mündid tema kõrval asuvasse karpi. Trammisõidu eest tasuti alles väljudes.

Astusin Kirsi järel välja ja päikesepaiste lahvatas mulle otse näkku. Kissitasin silmi. Kui silmad valgusega harjusid, märkasin, et seisan neljakorruselise varemetes hoone juures. Osa seintest oli kokku varisenud, varemed nägid välja kui tähetorni mustunud skelett.

Läksime varemeid vaatama ja otsekui eikusagilt ilmus meie kõrvale naine, kes tervitas ja tutvustas end Naokona. Ta silmitses meid sõbralikult ja ütles, et kindlasti me teame, et seisame parajasti nullpunktis ehk kohas, kus aatomipomm oli plahvatanud. Ta küsis, kas tohiks meile rääkida, mis siis Hiroshimas juhtus.

Küllap näisime segadusse sattununa, sest Naoko kiirustas lisama, et ta teeb seda tööd vabatahtlikult, ei ole mingi tasuline giid. Ta soovib vaid, et inimesed saaksid aru, mis siin oli toimunud, et midagi sellist enam kunagi uuesti ei juhtuks.

Nollapisteessä. — Jari Järvelä. *Sisarperhonen ja muita matkatarinoita*. Helsinki: Tammi, 2023, s. 133–147. © Jari Järvelä ja Tammi 2023. Avaldame autori loal.

Kirsi noogutas ja palus Naokol rääkida.

“Rangelt võttes oleks pidanud nullpunkt olema siin meie kõrval voolavast jõest üle viiva silla kohal,” ütles Naoko ja osutas lähedal asuvale sillale, mida mööda liikus pidevalt jalgrattureid ja jalakäijaid. “Pommituslennuki Enola Gay meeskond sihtis silda. See oli hea maamärk, sest ülalt vaadates moodustasid sild ja jõgi risti.”

“Risti?” katkestas Kirsi teda.

“Just, risti,” kinnitas Naoko. “Kuid sihtimisega pandi pisut mööda. Aatomipomm plahvatas silla asemel haigla kohal ehk just selle, omal ajal näituste jaoks püstitatud messihoone kõrval. Kuuesaja meetri kõrgusel.”

Vaatasin üles, taevas laugles parajasti mingi laiade tiibadega lind.

Naoko osutas sõrmega varemetes hoone kuplile.

“Plahvatuse ajal oli siin meie asukohas maapinnal kolm või neli tuhat kraadi Celsiuse järgi. See kuppel oli vasest, ja vase sulamispunkt on tuhat ükssada kraadi. Kuppel sulas hetkega, järele jäi üksnes selle terasest toestik.”

Naoko võttis oma õlakotist albumi ja avas selle meie ees. Silmitsesin mustvalget fotot linnast, mis oli täis puumaju. Meie kõrval voolava jõe kaldal istus õngitsejaid. Kupliga hoone oli peaaegu keset fotot.

“Pilt on tehtud selsamal aastal, viiendal augustil,” seletas Naoko. “Mu isa oli tollal kaheteistkümnene. Järgmisel hommikul just siis, kui läks keldrist juurvilja tooma, nägi ta taevas liikuvat pisekest hõbedast täppi. See liikus nii kõrgel, et ta pidas seda ameeriklaste lennukiks. Jaapanlaste lennukid ei olnud võmelised nii kõrgel lendama. Pomm heideti alla hommikul veerand üheksa. See kukkus nelikümmend kolm sekundit, enne kui plahvatas.”

Kirsi pigistas tugevamini mu kätt.

“Kõigepealt saabus tohutu heledus ja kuumus,” ütles Naoko. “Kahe kilomeetri raadiuses siit nullpunktist süttisid kõik majad põlema. Järgnenud lööklaine purustas maju veel laiemal alal. Mu isa oli plahvatuse hetkeks just keldrisse jõudnud. Juurikate järele

minek päästis ta. Kui ta üles ronis, olid majad ümberringi kadunud. Kodukvartalit ei olnud enam olemas.”

Naoko keeras albumis uue lehe ette. Sellel oli mustvalge foto, täis tumedaid laike ja kivitükke, justkui kõrbenud kõnnumaa. Jõest oli vesi haihtunud, see oli pelgalt kuiv, kivine vagu. Vaid üks hoone oli osaliselt püsti — seesama näitusehall, mille kõrval nüüd seisime. Vastaskaldal turritas keset tühjust paar mustaks tõmbunud, lehtedeta puutüve.

“See pilt on tehtud lennukist mõni päev hiljem,” rääkis Naoko. “Enam polnud alles ühtki hoonet, mille katuselt oleks saanud seda teha. Messihoone jäi vaid seetõttu püsti, et aatomipomm plahvatas otse selle kohal. Surve mõjus külgedele tugevamini kui alla.”

Naoko mainis Tšehhi arhitekti, kes oli messihoone projekteerinud. Kindlasti polnud arhitekt osanud arvatagi, et sada aastat pärast valmimist on see Hiroshima kuulsaim hoone. Ja tema kavatatud hoonetest kõige vastupidavam.

“Sinu isa jäi ikkagi ellu,” suutis Kirsi öelda.

“Kui ta keldrist välja sai, liikus ümberringi alasti inimesi, riided ripnesid neil ribadeks kärisenult seljas,” jutustas Naoko vaiksemalt. “Kulus hetk, enne kui isa taipas, et mõnedki nendest ribadest polnud riided, vaid inimeste oma nahk.” Naoko häälmurdus, ta tõmbas sügavalt hinge.

“Kaheksakümmend tuhat sai kohe surma,” jätkas ta. “Vähemalt niisama palju suri järgmiste kuude jooksul. Just enne aatomipommi plahvatust oli Hiroshimasse tulnud palju pagulasi ümbruskonna küladest. Seetõttu ei tea keegi täpselt hukkunute arvu. Isa rääkis, kuidas pärast plahvatust jäi Hiroshimasse järele vaid kolm värvi: must, punane ja pruun. Koolis oli isa näinud põrgut kujutavaid joonistusi, kus peale musta, punase ja pruuni oli ka rohelist. Tema kodulinna roheline puudus, seda polnud näha veel aastaid hiljemgi. Isegi põrgus oli rohelisem kui Hiroshimas. Ma tahan rääkida sellest võimalikult paljudele, et värvid maailmast uuesti ei kaoks.”

Naoko kummardas ja andis meile kummalegi väikese, värvilisest paberist volditud kure. Hoidsin enda oma peopesal, selle tiivad näisid suvetuules liikuvat.

Läksime Kirsiga üle jõe. Vaikisime mõlemad. Kohe vastaskaldal laius suur park, milles kõik puud olid ühekõrgused — need olid istutatud pärast plahvatust. Murul istus rühmiti lapsi, kes einestasid. Kirsit huvitas, mis toimub, ja ta läks ühe lasterühma kõrval seisva naise juurde. Too osutus õpetajaks.

“Kas te olete siit Hiroshimast?” küsis Kirsi.

“Ei-ei,” vastas naine. “Siia tullakse kõikjalt Jaapanist. Algkooliõpilased tulevad Hiroshimasse klassiekskursioonile.”

“Meil lähevad nad Linnanmäele,” sõnas Kirsi.

“Linnanmäele,” kordas naine. “Kas seal on ka aatomipomm plahvatanud?”

“Ei. Linnanmäki on lõbustuspark. Karussellid, Ameerika mäed, igasugu keerlevad kaadervärgid. Üllatuste maja, kummitusrong, suhkruvatt.”

“Miks neid sinna viiakse?” küsis naine.

“Selleks et neil oleks lõbus.”

“Või nii, aga koolis peaks ju õppima,” märkis naine hämmeldunult. “Ka klassiekskursioonil.”

Kirsi kehtas õlgu. Jätnud naisega hüvasti, ütles ta mulle:

“Põhikooli õpilased lähevad klassiekskursioonile Kyōto templitesse usku omaks võtma, aga algkoolilapsed tulevad aatomipommi plahvatuspaika piknikule. Kujuta ette, milline lärm tõuseks Soomes selliste ekskursioonisihtpunktide peale. E-kooli sõnumid ummistaksid Interneti.”

Vaatasime pealt, kuidas moonakotid pakiti kokku ja sadakond koolilast kogunes lähedal lehtpuude juures kõrguva skulptuuri ümber. Skulptuur oli ligi kümme meetrit kõrge ja nägi välja nagu kuu poole tõusev raket. Raketi tipus seisis käed laiali sirutanud tüdruk. Kui Kirsiga vestelnud õpetaja märkas, et me silmitseme skulptuuri, tuli ta ütlema:

“See tüdruk on Sadako Sasaki. Ta oli kaheaastane, kui aatomipomm Hiroshimas plahvatas. Plahvatus paiskas ta aknast välja, kuid tüdruk jäi ellu. Kui ta oli üheteiskümnene, haigestus ta siiski tuumakiirgusest põhjustatud leukeemiasse, mis arenes kiiresti. Sadako pandi haiglasse. Isa voltis talle paberist kure, just sellise.”

Naine osutas Naoko antud kurele, mida hoidsin üha sõrmede vahel.

“Sadako isa andis tütrele kure,” jätkas naine oma juttu. “Isa rääkis talle Jaapani legendist. Kui inimene voldib paberist tuhat kurge, täidavad jumalad tema soovi. Tuhande paberkure kohta on meie keeles oma sõna: *senzaburu*. Sadako hakkas kurgi voltima — ta teadis, mida soovida. Tervenemist. Isegi veel kümme aastat pärast sõda oli Hiroshimas paberist suur puudus ja ülesanne tundus lootusetu. Siis tuli Sadakol idee. Talle antavad tabletid olid pakitud ruudukujulistesse paberilehtedesse. Sadako voltis igast ravimipakendist väikese kure. Kuigi leukeemia väsitas teda, käis ta mööda haigla eri osakondi ringi, palus teistelgi patsientidel pakendipaberid alles hoida ja korjas need iga päev kokku. Ja muudkui voltis kurgi juurde.”

“Ja siis sai Sadakol tuhat kurge volditud,” ütles Kirsi.

“Ning ta paranes,” pakkusin mina.

“Kahjuks mitte,” vastas naine. “Ta jõudis voltida vaid 644 kurge. Sadako klassikaaslased voltisid ülejäänud ja Sadako maeti koos tuhande paberkurega. Ja tänapäeval tulevad õpilased klasside kaupa kõikjalt Jaapanist tooma siia paberist kurgi Sadako mälestuseks. Tuhat paberkurge. *Senzaburu*. Ja ühtlasi soovivad lapsed, et maailmas valitseks rahu.”

Siis astusid lastesumma ette kaks väikest tüdrukut, üks lausus valju häälega mingi tervituse ja teine asus käes oleva pastakaga dirigendi moodi viibutama. Sadakond last meie ümber hakkasid laulma. Ma ei saanud sõnadest midagi aru, kuid nukrameelne laul hoovas minust läbi kui pakasetuul, pani mu keha värisema ja tekitas soovi, et mul oleks palavusest hoolimata seljas sullejope.

Kui laul oli lõppenud, viisid koolilapsed tuhandest paberkurest põimitud vanikud skulptuuri ümber paiknevatesse klaaskappidesse. Need olid juba ennegi täis teiste laste toodud *senzaburu*’sid. Peale vanikute oli kurgedest punutud ka suuri maakerasid.

“Nüüd ma mõistan, miks on paberkurg jaapanlaste origamis kõige populaarsem,” ütlesin ma.

“See on küll kohutavalt kurb koht, olgugi et tulvil rõõmsaid lapsi,” märkis Kirsi, kui jalutasime läbi pargi Rahu muuseumi poole.

Muuseumiski oli palju lapsi, kelle jutupodin leevendas veidike valitsevat tõsist õhkkonda. Muu hulgas oli välja pandud tuumaplahvatuse kätte jäänud limonaadipudel. Selle vorm oli muutunud, klaas oli otsekui kokku vajunud. Pudelit võis puudutada ja ma silitasin selle pinda. Sile klaas oli muutunud karedaks nagu liivapaber.

“Kas nendes esemetes on veel kiirgust?” tuli pähe mõte, ja ma silmitsesin murelikult oma peopesa.

Üks lastest näis mu murest aru saavat, sest ütles, et ärge muretsege. Veidi rohkem kui kuu aega pärast aatomipommi plahvatust, 1945. aasta septembris, tabas Hiroshimat võimas taifuun. Tuhanded hukkusid. Hävinesid viimasedki tuumaplahvatuses säilinud teed ja sillad. Hea oli aga taifuuni juures see, et ta uhtus kiirguse minema. Nii et Hiroshimas on tänapäeval täiesti ohutu olla. Võib puudutada puid ja kive ja limpsipudeleid. Laps naeratas mulle julgustavalt ja jätkas oma teed. Peagi jäi ta koos klassikaaslastega silmitsema kolmerattalist jalgratast, millest oli tuumaplahvatus üle käinud. Selle sõitjast olid järel vaid tumedad laigud sadulal ja lenkstangil.

“Oh heldene aeg,” lausus Kirsi. “Siin jääb sõnadest puudu.”

Liikusin koolilaste rühma järel järgmise vitriini juurde. Selles olid marmorkuulid. Need olid veninud ja muutnud vormi, otsekui olnuksid lihtsalt voolimisvahast.

Viimaks lahkusime muuseumist. Meil polnud toidumoona kaasas nagu lastel ja mu pilgu ette sattus parginurgas, päris nullpunkti kõrval seisev hamburgerirestoran. Kui jõudsime lähemale, läbis mind elektrilöögisarnane värin. Selle aknal oli reklaamkiri *Atomic Burger*. Aatomiburgerit sai nii lihaga kui ka taimse versioonina.

Pika kõhklemise peale ostsin ühe. Äsjase muuseumikülastuse järel maitses kukkel papiselt ja sisu kui liim.

*

Hiroshima rõhuv õhkkond leevenes pisut, kui tegime pooletunnise rongireisi Miyajimaguchisse. Merelahe rannal oli kõigepealt vastas kobakate joogiautomaatide rivi. Ostsime ühest automaadist topsikohvi, neid oli vähemalt kahtkümmet eri liiki.

Erisuguseid joogiautomaate oli Jaapanis igas kohas hulganisti. Need olid palju tavalisemad kui postkastid. Mõnel Kyōto tänaval olid lambid ööseks kustutatud, kuid pimedust valgustasid automaatide eredalt kiirgavad esiklaasid.

Ja Jaapanis ei pakutud automaatidest mitte ainult mitmesuguseid külmi ja kuumi jooke — või suppi või šokolaadibatoone või küpsiseid. Olime sattunud tänava ääres ka automaadile, kust sai osta tooreid kanamune. Samuti automaadile, kust sai osta lillekimpe, kui olid näiteks kohtingule minemas. Aga ka automaadile, kust sai aluspesu, kui mingil põhjusel oli enda oma kaotsi läinud.

Jaapan on müügiautomaatide töötatud maa. Keset mühavat männikut võis matkarajalgi automaadile peale sattuda.

Ostsime pileti praamile, mis viis meid mannermaalt väikesele Miyajima saarele. Pärast Hiroshimas veedetud päeva olime otsustanud ööbida võimalikult idüllilises paigas, mis laseks meil seenpilvest varjutatud õhkkonna järel hinge tõmmata.

Seisime praami vööriekil ja silmitsesime künkliku saare siluetti lähenemas. Sellest selgemalt eristus merest tõusev tohutu kinaverpunane *torii*. See oli Itsukushima templi “ujuv” värav, mille peegeldus pani kogu meie ees väreleva mere oranžilt leegitsema.

Lahesopis asuvasse templisse pääses varem paadiga läbi *torii*. Paadid jäeti templi pikkade hargnevate maabumissildade äärde. Saar oli nii püha, et selle maapinnale ei tohtinud astuda — külastajad võisid käia vaid paadisildadel ja templikoridoride puupõrandatel. Maad ei tohtinud jalad mingil juhul puudutada. Naised ei võinud üldse saarele tulla.

Tänapäeval võis õnneks isegi rannal käia. Ja metsas. Ning naised tohtisid tulla saarele.

“Ainult et rasedatel naistel tuleb ilmselt aegsasti enne sünnitust Miyajimalt ära mandrile kolida,” ütlesin ma. “Samuti peavad haiged inimesed minema saarelt ära mandrile tervenema või koolema. Templi lähedal ei tohi ikkagi veel sündida ega surra.”

“Hullumeelsus,” pahvatas Kirsi.

“Ühele hullumeelsus, teisele normaalsus,” laususin ma.

Praam jõudis kohale ja me astusime mööda rampi alla rannale. Templi kõrval paiknev Miyajima küla oli vaid mõne kvartali suurune. Kohe selle taustal kõrgusid mets ja künkanõlv.

Maabumisrannal jõllitas meid suurte mandlikujuliste silmadega hirv, ja peagi märkasin teistki hirve, kelle küljed olid täis valgeid tähne. Tundus, nagu oleksime jõudnud Disney *Bambi*-multikasse.

Mul ei pruukinud kõndida rohkem kui paarkümmend meetrit, kui juba taipasin, et hirvi on rohkem. Palju rohkem. Nad astusid rannateel liikuvate inimeste keskel uhkelt justkui kohalikud aadlikud. Üks põikas pargipingil istuva paarikese juurde ja nuias aplalt neilt midagi söödavat. Naine andis hirvele joogipudelist vett.

Pika sammuga möödus meist praamile kiirustav mees, sõidupilet lipendas tal teksade tagataskust välja. Üks hirv kepsles mehe kannul, ajas kaela õieli ja napsas taskust paistva paberitüki suhu. Peagi piletikontrollini jõudnud mees tuhnis oma taskutes ja laiutas käsi, samas kui hirv mugis vahtrapuu all süütu ilmel oma maiuspala.

“Vaata sinna,” sõnas Kirsi.

Ta osutas väikesele tüdrukule, kes oli ostnud jäätise. Kolm hirve olid ta ümber piiranud, igaüks neist püüdis torbikut limpsata. Tüdruk ühtaegu nuttis ja naeris ning sirutas oma jäätist taeva poole, et hirved selleni ei ulatuks.

“On alles kamp,” märkisin ma. “Nõuavad katuseraha.”

“Katusejäätit,” parandas Kirsi.

Möödusime *sushi*-baarist, mis uksele riputatud sildi järgi pidi kohe avatama. Kaks hirve oli juba baariukse ees järjekorras.

Ja järgmiseks kõpsutas meile vastu hirv, kelle sarve küljes ripnes käekott. Ei hoolinud ta meie vahtimisest nagu õige hirv kunagi. Kohe ta kannul jooksis punases kleidis naine, kelle eest hirv mõnda aega osavasti kõrvale pöikles, kuni naisel õnnestus oma käekott tagasi kahmata.

Paistis, et Miyajimal liikus ringi rohkem hirvi kui inimesi. Näljaseid, maanteeröövlite moodi gängsterhirvi.

“Hirvi on siin alati peetud jumalate kulleriteks, mistõttu võivad nad teha, mida tahavad,” ütlesin ma.

“Kulleriteks?” kordas Kirsi.

“Jah, nad on pisut kohalike postiljonide moodi,” kinnitasin ma.

Saime toa *ryokan*’ist ehk võõrastemajast, kus toad on sisustatud jaapanipäraselt, mitte lääne kombe kohaselt.

Lükkasin meie toa ukse lahti.

“Ohoh,” lausus Kirsi. “See on küll õige lihtne.”

Tuba oli peaaegu tühi kuup, seinad puuraamide vahele pingule tõmmatud paberist. Ainus mööbliese toas oli madal, pahkluu-kõrgune laud. Põrandat katsid tatamid, mattidest levis meriheina lõhna, mida olime tundnud juba templites. Ühest seinast leidsin liugukse, mis paljastas peidus kapi. Seal olid rullikeeratult meie õhukesed madratsid, need võisime ööseks põrandale laotada. Teises süvistatud kapis rippusid meie *yukata*’d, mida võisime *ryokan*’is elades selga panna.

Meie rõdult paistis laht ja ma märkasin, et on mõõnaaeg. Õige pea saame jalutada mööda merepõhja Jaapani kõige kuulsama *torii* juurde. Rõdul oli kaks tooli, kus saime istuda.

Kui me vee taandumist jälgisime, jutustasin Kirsile loo, mis oli mulle meenunud Hiroshima ja joogiautomaatidega seoses. Ühe mu sõbra mees oli bioloog, kes uuris, kuidas mõjutavad imetajaid õnnetused tuumajaamades. Kui juhtub õnnetus, siis inimesed ju evakueeritakse, kuid kõik mutid, hiired, jäneseid ja rebased jäävad kiirgust saanud piirkonda edasi elama. Too bioloog

oli käinud Tšornobõli aladel oma paarkümmend korda väikseid imetajaid uurimas. Ta oli käinud sageli ka Jaapani idarannikul Fukushima, kus maavärin ja tsunami põhjustasid raske tuumaajaamaõnnetuse 2011. aastal.

“Mu sõbra mees rääkis, et Fukushima inimesed armastavad Jaapanis oma kodupaika kõige rohkem,” jutustasin Kirsile, kui jälgisime meie rõdu alla kogunevat hirvekampa. “Paljud pered on elanud samas kohas mitu põlve. Ja seepärast oli nende jaoks eriliselt ränk, kui nad pidid oma kodu maha jätma. Tuumaajaama sulanud reaktorite ümber kehtestati pärast õnnetust kaitsevöönd, mis ulatub õnnetuspaigast kahekümne kilomeetri kaugusele. Selle sees ei ole lubatud aastakümneid paljudes kohtades elada. Mõned fukushimalased on siiski esitanud taotluse ja saanud eriloa — olenevalt sellest, kui tugeva kiirgusega alal nende kodu on. Näiteks tohib mõni kodu külastada kord kahe nädala jooksul tund aega. Ja nii nad siis tulevad päris kaugeltki kord kahe nädala jooksul koju. Kaasas on taimer, mis mõõdab aega kuuekümnest minutist nullini. Iga minut on kallihinnaline. Selle ühe tunni jooksul pügatakse muru, puhastatakse tolmuimejaga kodu, naelutatakse mõni ripnev lauajupp oma kohale tagasi, värvitakse aknaraame ja kitkutakse ära närbunud kannikesed, et kodu paistaks ikka asustatuna. Niimoodi on see ka valmis paari kolmekümne aasta pärast, kui ehk tohib seal jälle elada.”

“Kui jube,” ohkas Kirsi.

“Mõistagi ei osutata Fukushimas enam ühtegi teenust,” jätkasin ma. “Ei ole posti ega ühistransporti, panka ega polikliinikut. Aga üks asi seal toimib — joogiautomaadid. Neid tänavate äärde jagub ning need pole kunagi tühjad. Keegi käib neid täitmas. Päevast päeva. Nädalast nädalasse. Linnas, kus korterites ja tänavatel haigutab tühjus, on joogiautomaadid pungil täis. Peale jookide ja söökide saab nendest näiteks vihmavarje, juhul kui selle külastus-tunni ajal kord kahe nädala tagant peaks vihm üllatama.”

“Eks see ole vajalik,” sõnas Kirsi.

Mõõna haripunkt oli nüüd käes ja me suundusime randa. Astusime nõlvakult alla ja hakkasime soolase vee lompide vahelt edasi liikuma. Me polnud ainsad merepõhjal seiklejad. Siin-seal kühurutas korvidega inimesi — nad korjasid merikarpe.

Vantsisime läbi vajuva liiva tohutu *torii*, sellesama värava poole, mida olime saarele tulles näinud keset vett otsekui hõlju-mas. Värav oli vähemalt viisteist meetrit kõrge. Nendel *torii*’del, mida olime varem näinud, oli vaid kaks püstpuud. Sellele vä-ravale oli kummagi samba toeks lisatud veel kaks posti. Mere-põhjast kerkis kuus jämedat jalga ja lähedalt meenutas värav mingit oranži varjundiga, ukerdavat hiigelmardikat.

Lähedalt vaadates olid sambad jämedad kui sadu aastaid vanad männipuud. Soolane vesi oli nende alumiste osade värvi maha uhtunud, sambad olid täis väikesi pragusid. Inimesed olid jätnud nendesse lõhedesse ohvriande — viiejeeniseid münte.

Mõned mündid olid pudenenud mudasele liivale.

Rannalt jõudis värava juurde teinegi paarike. Nad panid käed kokku ja kummardasid. Naine ronis mehe kukile ja ulatas nõnda toppima kaht münti ligi kolme meetri kõrgusele. Seal oli veel vaba pragu.

Ka meie panime peopesad kokku, kummardasime ja ohverda-sime viiejeenised.

“Ma tean, mida seekord soovida,” ütles Kirsi vaikselt.

“Sama, mida need Hiroshima lapsed?” küsisin.

“Just nii. Sedasama.”

Vaikuseviivu järel naasime rannale ja jalutasime lahesoppi. Seal seisid rivis mõned söögiputkad, seisatasin ühe ees. Selle kõr-val oli toober, milles liikus musta aiavooliku moodi olend. Algul arvasin, et see on meremadu, aga siis taipasin, et toobris tiirutasid angerjad.

“Saare kuulsad road,” ütles müügiputkat pidav mees. “Anger-jad. Ja austrid.”

Ta osutas kõrvalputka poole, kus hõõguvate süte juures seisis vana mees, ees minu kämblast suuremad austrid. Palusin ühe. Mees löikas noaga karbi lahti ja asetas restile, koor allpool. Söed

hõõgusid nagu väike tähistaevas. Nendest tõusis suitsu ja ürtide lõhna, otsekui olnuks vanaema aiamaa leekides.

Vanake lasi austrikarbil restil vaid silmapilgu soojeneda, nii vähe, et auster küll küpseda ei jõudnud. Ta ulatas selle papptaldrikul mulle.

“Söö,” õhutas ta.

Jõllitasin kurrulises koores õõtsuvat limast elukat. Soomes olin sünninud austreid, mis olid sellest hiiglasest umbes kümme korda väiksemad.

Kraapisin saadud kahvliga eluka karbi küljest lahti. Püüdsin teda pooleks saagida, kuid auster muudkui lupsas kahvli alt ära, otsekui tahtes pakku vongelda. Ainus võimalus olnuks ta korraga suhu toppida. Ent ma oleksin lämbunud, üritades sihukest lahmat korraga alla neelata.

“Terviseks!” soovis Kirsi kõrvalt.

Kaapasin eluka suhu ja närisin seda raevukalt.

Maitse hakkas suus levima alles siis, kui olin austritükid alla neelanud. See oli soolane ja värske, otsekui oleksin muginud suutäie meretuult. Suitsuhõng meenutas laul tehtud jaanituld.

“Kuidas maitseb?” küsis Kirsi.

“Mmm,” mõmisesin vastu. “Tõeliselt tervislikult. Võta ka üks.”

“Ära loodagi,” raputas Kirsi pead. “Ma olen juba piisavalt terve. Aga võta sina teine veel. Su nägu on pisut rohekas.”

*

Hommikul läksime tagasi laherannale. Vesi oli taas tõusnud. Oli täiesti tuulevaikne ja merepind oli muutunud määratuks peegliks, millelt peale taevastähti peegeldus üks kõrgel hõljuv pilvesagar.

Suur *torii*-värav näis jälle taevavõlvil hõljuvat. Selle täpne kujutis peegeldus veepinnalt tagurpidi, justkui olnuks sügavuses teine maailm, kuhu jõuaks välja tollest äraspidisest väravast läbi minnes.

Siis jooksis üks hirm otse *torii* eest läbi. Värava all paistis kalpsavat teine hirm, ümberpööratult ja pisut moondunud kujuga. Kui ülemise hirve sõrad poleks aeg-ajalt veepinda purustanud ja teise hirve peegeldust rikkunud, oleksin küll arvanud, et ta silkas üle lahe pinda puudutamata. Niivõrd kõrged ja õhulised ja pikad olid ta hüpped. Hirm jõudis teisele rannale ja kadus metsa.

“Kohalik postiljon on alustanud oma tööpäeva,” ütles Kirsi.

SAATEKS

Helsingis 1966. aastal sündinud JARI JÄRVELÄ veetis lapsepõlve väikelinnas Kouvolas. Juba kolmeselt lugema hakanud poiss unistas, et suureks kasvades saab temast maadeuurija. Kirjandus köitis ka, ent esialgu õppis ta siiski Jyväskylä ülikoolis pedagoogikat ja töötaski mõne aja õpetajana. 1996. aastast, mil tema kogumik *Bambi ja teisi novelle* (Bambi ja muita novelleja; Porvoo: Söderström, 1995) oli pälvinud Soome Kirjanike Liidu debüütteose auhinna, sai Järveläst vabakutseline kirjanik. Tema teine romaan *Lenduri poeg* (Lentäjän poika; Helsinki: WSOY, 1999) valiti Finlandia kirjandusauhinna nominendiks. Seejärel on auhindu, nominatsioone ja tunnustust jagunud tema teostele läbi aastate. Eesti keeles on seni ilmunud kolm Jari Järvelä romaani: *Aino A.* (Aino A., 2021; Tallinn: Vesta, 2023, tlk Kai Aareleid), *Kahele poole koske* (Kosken kahta puolta, 2018; Loomingu Raamatukogu, Tallinn: Kultuurileht, 2023, tlk Kadri Jaanits) ja *Ma armastan Eva Brauni* (Rakastan Eva Braunia, 2023; Tallinn: Hea Lugu, 2024, tlk Piret Pääsuke).

Juba alates debüütteosest on Jari Järvelä stiililt omapärane ja jäljendamatu, tema komme söösta ilma pikema hoovõtuta ja sissejuhatavate seletusteta tegevustiku keskele haarab lugeja kohe kaasa ja sunnib märkamalt intensiivselt edasi lugema. Kui on vaja seletusi, siis nende aeg tuleb hiljem, kõigepealt aga ikka juhtub midagi.

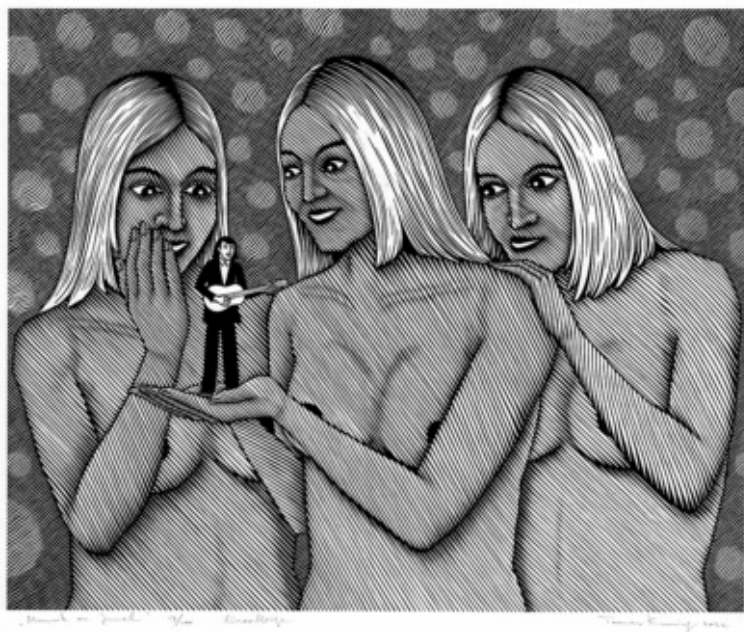
Raamatute kirjutamine — nii nagu lugeminegi — on Järvelale ikka veel omamoodi lapsepõlveunistuse teostamine, matkamine senitundmatutesse paikadesse või aegadesse. Ka muidu on reisimine üks tema lemmikharrastusi. Ta on roninud nii Aafrika kõrgeimale mäele Kilimanjarole kui ka külastanud Andide mäestikus inkade muinaslinna Machu Picchut, reisiteed on viinud teda Peruu, Jaapanisse, Tansaa-

niasse, Mehhikosse. Mõndagi reisidel nähtust-kogetust on Järvelä ka kirja pannud, nii on ilmunud kaks kogumikku reisikirju: *Mozzarellakuu ja teisi reisikirju* (Mozzarellakuu ja muita matkatarinoita; Helsinki: Tammi, 2022) ning *Sisarperhonen ja muita matkatarinoita* (2023). Teisest kogumikust on pärit ka siin avaldatud “Nullpunktis”.

Kõikidest Jari Järvelä reisikirjadest paistab välja uudishimu ja soojus, millega ta astub vastu tundmatutele paikadele ja seal kohatud inimestele. Tema üsnagi vähestest detailidest, märgatud värvitoonidest ja valguselaikudest, tajutud lõhnadest-maitsetest koosnevad kirjeldused pakuvad lugejalegi otsekui vahetut osalust. Nendesse on põimitud alati ka infot külastatavate paikade ajaloost ja vaatamisväärsustest, ent tänu jutustaja innukale stiilile ja sageli ka mõnusalt humoorikatele tähelepanekutele jääb see kõik hoopis elavamalt meelde kui samad teadmised mõne teatmeteose või dokumentaalfilmi vahendusel. Õeldu kehtib ka reisikirja “Nullpunktis” kohta, milles kirjanik meenutab koos abikaasa Kirsiga Jaapani reisil külastatud Hiroshimat.

Tlk

TOOMAS KUUSING. Muusik on Jumal (linoolõige, 2022)

BOOLERO JA “HOOR”

Gabriel García Márquezi

Augustis kohtume

Eve Pormeister

*Rohkemat polnud vaja.
Mõlemad teadsid,
mille peale nad väljas on,
ja naine teadis, et
alates esimesest boolerost
oli see ainus tajutav asi,
mida ta mehelt võis oodata.*

Gabriel García Márquez

Ühe ütleмата meeldiva üllatuse valmistas kirjandusmaailmale 2024. aasta kevadel postuumselt ilmunud raamatuga *Augustis kohtume* (En agosto nos vemos)¹ Ladina-Ameerika maagilise realismi põhjaneva teose *Sada aastat üksildust* (Cien años de soledad, 1967²) autor, 1982. aasta kirjandusnobelist Gabriel José de la Concordia García Márquez (6. märts 1927 Colombia – 17. aprill 2014 México) ehk Gabo või Gabito, nagu teda hellitavalt kut-

---

¹Vt eesti tõlkes Gabriel García Márquez. *Augustis kohtume*. Tlk Ruth Sepp. Tallinn: Varrak, 2024. Edaspidi tähistan teose põhiteksi tsitaate leheküljenumbri tekstis.

²Eesti k Gabriel Garcia Marquez. *Sada aastat üksildust*. Tlk Aita Kurfeldt. Tallinn: Eesti Raamat, 1975; 2. tr sarjas “Nobeli laureaate” 2002; 3. tr 2006 ja hilisemad juurdetrükid; Tallinn: Varrak, 2023.

susid perekond ja sõbrad.³ Üllatuseks võib kakskümmend aastat pärast tema viimase teose *Minu mälestused kurbadest hoo-
radest* (Memoria de mis putas tristes, 2004⁴) avaldamist tema eluajal ja kümme aastat pärast tema lahkumist ilmavalgust näinud raamatut pidada eeskätt seepärast, et Márquez oli mälu halvenedes ja “harjumuspärase loomevõimekuse”⁵ langedes määranud oma pingsalt lihvitud teose hoopiski hävitamisele: “See raamat ei kõlba kuhugi. See tuleb hävitada.”⁶ Ometi oli ta versiooni number 5, kuupäevaga 5. juuli 2004, lõpetanud sõnadega “*Gran OK final*. Andmed naise kohta PT 2. NB: võimalik viimane pt / Kas see on kõige parem?”⁷ Küllap lihvinuks ta oma augustikuu lugu veelgi, kui vaid tervis oleks lubanud.

TAVAPÄRASUS JA OOTAMATUS

Mitmekihiline, jutustamisviisilt heterodiegeetiline ehk auktoriaalne⁸ pikem jutustus *Augustis kohtume* kujutab endast osa mahukamast raamatust, milles leidus veel kolm 150-leheküljelist romaani.⁹ Kõiki neid osi ühendavaks lüliks on sama, ent uudne teema: vanemate inimeste armastuslood, ja sama, ent esimest korda autori loomingus naispeategelane: Ana Magdalena Bach. Mitte

³2015. aastal tõi režissöör Justin Webster kinolinale dokumentaal-filmi *Gabo: Gabriel García Márquezi loomine* (Gabo: The Creation of Gabriel Garcia Marquez). Vt youtu.be.

⁴Eesti k Gabriel García Márquez. *Minu mälestused kurbadest hoo-
radest*. Tlk Külli Artmann. Tallinn: Eesti Raamat, 2006.

⁵Rodrigo ja Gonzalo García Barcha, “Proloog”. — Gabriel García Márquez. *Augustis kohtume*, lk 5.

⁶Sealsamas, lk 6.

⁷Cristóbal Pera, “Toimetaja järelmärkus”. — Gabriel García Márquez. *Augustis kohtume*, lk 103.

⁸Nii Prantsuse kirjandusteadlase Gérard Genette'i heterodiegeetili-
sele kui ka Austria kirjandusteoreetiku Franz K. Stanzeli auktoriaalsele
jutustamisviisile on omane kõiketeadev jutustaja. Mulle aga tundub, et
Márquez seab end ühtlasi veel kaasvaatleja positsiooni, s.t heidab pilgu
tegelase sisse — pean silmas eelkõige peategelast — ja jutustab ka tolle
vaatepunktist lähtudes.

⁹Cristóbal Pera, “Toimetaja järelmärkus”, lk 97.

kunagi varem polnud Gabriel García Márquez asetanud oma lugude tegevuse keskmesse naisprotagonisti. Uudse teema käsitlemisel on ta hoolimata väikestest lünkadest ja vasturääkivustest¹⁰ *meisterlik*. Lausa “absoluutne” olevat toimetaja Cristóbal Pera sõnul tema meisterlikkus.¹¹ Tõepoolest: teema arendus ja kompositsioon, hoolikalt paika pandud detailid, mängulisus, sensuaalsus ja muusikalisus, autori empaatia oma tegelaste suhtes, siiras pilguheide naise hinge ja ihadesse ning kõike seda otsekui ämblikuniidistikuna kattev peenelt punutud sümbolite, motiivide, kujundite võrgustik oma tähenduslike sõlmpunktidega kujundamaks õhustikku, tundelist maastikku ja esmajoones peategelase karakterit — olgu need mõned märksõnadest ja tunnusjoontest, mis muudavad Gabriel García Márquezi jutustuse haaravaks ja kaasakiskuvaks.

Rikastavat materjali nii võrgustiku kudumisel kui ka loo lugemisel ja tõlgendamisel pakuvad ohtrad kirjanduslikud ja muusikalised allusioonid. Ainuüksi tuntud autorite armastusromaane ja aastaid kõikvõimalikke lühiromaane¹² lugevale ning viimastel aastatel “üleloomulike romaanide maailma” sukeldunud peategelasele (lk 24) saarelkäikudeks kaasa antud raamatute pealkirjade ja nende žanrilise määratluse põhjal võiks teha temale iseloomulikke tuletisi.¹³ Üleüldse oli Ana Magdalena Bach “alati olnud hea lugeja”, välja arvatud raamatud, “mis olid parasjagu

---

¹⁰Rodrigo ja Gonzalo García Barcha, “Proloog”, lk 6.

¹¹Cristóbal Pera, “Toimetaja järelmärkus”, lk 102.

¹²García Márquez toob näitena Hispaania kelmiromaani *Tormese Lazarillo elukäik: Tema õnnetud ja õnnelikud juhtumised* (u 1552; eesti k 1983, tlk Jüri Talvet), Ernest Hemingway jutustuse *Vanamees ja meri* (1952; eesti k 1957, tlk Ellen Laane, 1985 ja 2007, tlk Enn Soosaar) looduse ja inimese vahekorra ning Albert Camus’ eksistentsiaalse romaani *Võõras* (1942; eesti k 1966, 1989, 2003, 2017, 2024, tlk Henno Rajandi).

¹³Vt Bram Stokeri õudusromaan *Dracula* (1897; eesti k 1993, tlk Hans Luik ja 2020, tlk Evelin Banhard), Jorge Luis Borgese, Adolfo Bioy Casárese ja Silvina Ocampo *Fantastilise kirjanduse antoloogia* (Antología de la literatura fantástica, 1940), John Wyndhami ulmeline põnevusromaan *Trifiidide päev* (1951; eesti k 1990, tlk Aivo Lõhmus, 2015, tlk Helen Urbanik), Ray Bradbury ulmeromaan *Marsi*

moes”; pealegi teadis ta, “et tal ei jätku aega end kõigega kurssi viimiseks” (lk 24).

Kuueks peatükiks liigendatud kammerlikku laadi, lavale või kinolinallegi sobiv *Augustis kohtume* jutustab täiskasvanud poja ja tütre emast ning 27 aastat harmoonilises abielus olnud naisest, kes *tavapäraselt* saabub iga aasta samal augustikuu päeval ja samal kellaajal vahepeal mootorpaadid välja tõrjunud praamiga ühele erilist hingust õhkavale Kariibi mere saarele, et asendada tulikuumade päikese või vihma all kaheksa aasta eest viletsale kalmistule maetud ema hauale kimp salapäraga varjutatud (lk 68) värsked gladioole ja anda talle ülevaade möödunud aastast. Tavapäraselt hargnema hakkavat näib seegi naise järgmisest viiest kirklikust saarelkäigust pajatav lugu. Nagu ikka jõuab ta kohale 16. augustil. Sama on kõik: teda sõbralikult vastu võttev taksojuht ja roostetanud auto, meri ja “sinihaigrutest tulvil sise-laguun” (lk 7), lillemüüja ja hotelli administraator. Samasugused on baaris vanemaelised turistid, “nagu siis, kui hotell oli veel ainuke külas” (lk 14).

Vaevalt aga loo tavapärasus üksi oleks valla päästnud Márquezi jutustamislusti. Kohe esimestel lehekülgedel on tunda võbelusi harjumuspärasest õhustikus: osalt öösel aktiivsed sinihaigrud (lk 7, 9), tohutu suur kaheinimesevoodi, oma keha ja välimust takseeriv naine (lk 8), sügisehõnguline ema nägu (lk 9), ja mingil määral ka Bram Stokeri romaan *Dracula* (lk 14),¹⁴ mille lugemist peategelane on praamil alustanud. Mitte vähem olulised pole metafoorsed vihjed, mida nendele võbelustele piserdab juba pealkirjas ilmuv loo tegevusaega märkiv kaheksas kuu — Rooma kalendris märtsiga (*Martius*) alanud kümnekuulise aasta kuues kuu *Sextilis* — august, mida vähemasti eesti rahvasuus tuntakse ka

---

kroonikad (1950; eesti k 1974, tlk Linda Ariva, 2023, tlk Linda Ariva ja Mario Kivistik), Graham Greeni kriminaalromaan *Hirmu ministeerium* (1943; eesti k 1992, tlk Mihkel Loodus), Daniel Defoe väljamõeldud romaan *Katku aasta päevik* Londoni suurest katkust 1665. aastal (*A Journal of the Plague Year*, 1722).

¹⁴Küllap pole juhuslik seegi, et peategelase viimaseks saarelkäigu lektüüriks jätab autor Daniel Defoe *Katku aasta päeviku* (ptk 6).

viljakuuna, lõikuskuuna, mädakuuna. Eestikeelsele lugejale lisab see teadmine vanema naise loos veel nii mõnegi värvitupsu.

Ja kui naise haarab ühtäkki enda haardesse seikluslik armujanu ning ta otsustab võib-olla iseendalegi ootamatult allutada esimest korda elus oma naiselikud ihapuhangud “üheainsa öö juhuslikkusele” (lk 52), või nagu ta endale ise hiljem teravalt teadvustab, *hoorata* (lk 22), murrab end otsekui maxfrischilikult¹⁵ *tavapärasesse* sisse *äkilisus* ehk *ootamatus*. Mõnes mõttes topelt: esmalt üheöösuhte akti kaudu, seejärel aga naist “äkki” (lk 22) tabanud teadmise kaudu, et tema, kes ta oli veel abielludeski neitsi ja armastas oma meest “rohkem kui kedagi teist” (lk 35), magas esimest korda elus võõra mehega. Selle sissemurde ehk muutuse elkuulutajaks saab üks eriline muusikapala.

MUUSIKALINE ÖÖ: ÜKSILDANE, NUKKER KUU

Muusika ja armastuse — ka vanemate inimeste armastuse — sulandumine teineteisesse tundub *Augustis kohtume* loos olevat midagi täiesti loomuomast. Iseäranis kaaluka funktsionaalse rolli omandab nii jutustuse ülesehitamisel kui ka meeoleolu, atmosfääri ja karakteri(te) loomes ning samuti tõlgendamisel loos kasutatud tähendus- ja varjundirikka ainesega muusika, sh tantsumuusika — põhiliselt (sentimentaalne-)romantiline, impressionistlik, sensuaalne või ka melanhoolne või pärimusmuusikast ja loodusest läbi põimunud. Peaaegu tervenisti on muusikasse mähitud — sünd ja abielu muusikute perekonda, (lõpetamata) õpingud kunstide ja humanitaarteaduste erialal, musikaalsus ja muusikaalased teadmised, muusikust poeg ja ülima muusikalise kuulmisega tütar — koos oma nimega peategelasest naine Ana Magdalena Bach ehk AMB (lk 9). Seos muusikute perest pärineva, Saksa sopranist laulja ja Johann Sebastian Bach'i teise abikaasa Anna Magdalena Bachiga (= A.M.B.; 22. IX 1701 Zeitz – 22. II 1760 Leipzig) on rohkem kui ilmne.

---

¹⁵Osutan eelkõige Max Frischi teosele *Homo faber: Ein Bericht* (1957; eesti k 1965, tlk Ain Kaalep).

Muusikahõnguliste armulugude seisukohast ei tohiks heliloojate ja muusikute arvukus teoses seega olla ei üllatav ega juhuslik.¹⁶ Nende hulgas Márquezi jutustuse arhitektoonilist ja semantilist tasandit toestavad muusikalised põhitalad: barokiajastu tooniandev, fuuga vormi armastanud ja selle kõrgeimale tasemele¹⁷ viinud, kogu muusikaajaloo üks suurimaid heliloojaid Johann Sebastian Bach (1685 Eisenach – 1750 Leipzig) ning romantismi ja modernismi vahelülilis peetav Prantsuse helilooja Claude Debussy (1862 Saint-Germain-en-Laye – 1918 Pariis).

Juhuslik pole Márquezi loos tegelikult mitte miski. Kõik on üksteist tingiv, üksteisega põimunud, üksteisest läbi tunginud, üksteist läbistav. Bachi ristumine või koguni põimumine Debussyga selles loos on siiski mõnevõrra üllatuslik. Ootamatuse hetk ilmutab end eelkõige seoses Prantsuse helilooja ühe vastuoksliku olemusliku joonega: Debussy, kes huvitus igasugustest Ida-Euroopa ja Euroopa-välistest muusikatraditsioonidest, olevat ühtlasi olnud “pesuehtne natsionalist”, kes pidas oluliseks puhastada “vaene” Prantsuse muusika “välismaistest”, iseäranis kahjulikest Saksa mõjudest. Johann Sebastian Bach aga olnud tema jaoks erand — teda ta tunnustas.¹⁸

---

¹⁶Edvard Grieg, Frédéric Chopin, Sergei Rahmaninov, Franz Schubert, Johannes Brahms, Pjotr Tšaikovski, Béla Viktor János Bartók, Ernest Chausson, Joseph-Maurice Ravel, Viini klassik Wolfgang Amadeus Mozart, valsikuningas Johann Strauss, Edvard Grieg, Antonín Dvořák, Aaron Copland, Ernesto Sixto de la Asunción Lecuona y Casado, Van Morrison (tema tuntumad lood on “Moondance”, “Into the Mystic” ja “Brown Eyed Girl”); Itaalia altsaksofonist Fausto Papetti. Saarel esinevad boolerokuninganna ja romantiliste ballaadide esitaja Elena Burke, kuulus “La reina de la salsa” ehk salsa kuninganna Celia Cruz ning üks trio, kes mängib Kariibi booleroid ja romantiliste ballaadide interpretide Trio Los Panchose lugusid; mainitud on boolerote esitajat ja heliloojat Agustín Larat (lk 31).

¹⁷Vt Martin Geck. *Johann Sebastian Bach*. (Klassikud.) Tlk Ilme Rebane. Tallinn: Ilo, 2009, lk 155.

¹⁸Andreas Láng, “Der Übersetzer der Psyche”, 9.06.2017. Vt www.wiener-staatsoper.at/staatsoper/medien/detail/news/der-uebersetzer-der-psyche, praeguseks leht kättesaamatu.

Söandan uskuda, et Gabriel García Márquez on naise viit saarel- ja kalmistulkäiku ning abieluinimeste rutiinsest seksuaal-elust üheöösuhtesse *põgenemise* katset — kolm õnnestunud, kaks luhtunud või loobunud (3. ja 5. korral) — komponeerinud otsekui muusikapala: *fuugat*. Nagu imitatsioonil põhinevas, polüfoonilise muusika kõige täiuslikumas vormis fuugas (lad ‘põgenemine, eemaldumine, liikumine’), kus ühte motiivi või teemat korratakse eri häältel, kordub Márquezi augustikohtumistes üheöösuhte teema eri häältel. Ühe öö naist ja meest võib aga käsitada või kuulata kontrapunktiliselt kahe ühel ajal kõlava, teineteise suhtes iseseisva meloodiana, mis püüavad ühineda ühel ööl tervikuks.

Hotelli baaris klaveril — “julges booleroseades” (lk 15) — kõlama hakkav Claude Debussy “Bergamasque”i süidi” ehk “Bergamo süidi” (originaalpealkiri *Suite bergamasque*, 1905) kolmas osa, impressionistlikuks meistriteoseks peetav “Kuuvalgus”, mida inspireeris arvatavasti sümbolist Paul Verlaine’i poeem “Kuuvalgus” (*Clair de Lune*, 1869), kujuneb *äkilisust* või *ootamatust* vallandavaks hetkeks Ana Magdalena Bachi augustikuistes kohtumistes. “Kohe esimese lonksuga maailm muutus. Ta tundis end kelmikana, rõõmsana, kõigeeks võimelisena ja muusika ning džinni puhast kooslusest kaunimana” (lk 15).

“Debussy loob meeoleolu, mis sobib hästi assotsiatsioonidega “ööst” ja “kuupaistest”, mis omakorda on tüüpiline muusikalisele impressionismile ja sümbolismile,” selgitab Jonathan Stark.¹⁹ Ning Debussy loob oma — booleroseades! — palaga esimesel ööl meeoleolu, mis suhestub mõjusalt ja sensuaalselt naise ja mehe kehades tantsu ajal puhkeva ja armatsemisel möllava tormiga ning hiljem marutseva loodusega: maja alustugesid raputav äike, tuulehoog, mäslav laguun, tohutu kuu, sinihaigrud “keset maru tiibu lehvitas” (lk 21).

Claude Debussy “Kuuvalguse” muusika oma tõusude ja langustega ning tugevate emotsioonidega, mis valmistab sinse loo esimeses peatükis niisiis ette ootamatust ning raamistab oma taasilmumisega viimases peatükis peaaegu tervikuna Ana Magdalena

---

¹⁹Jonathan Stark, “Claude Debussy. Claire de Lune: Erklärt nach der 5-4-3-2-1-Methode”. Vt starkconductor.com/de/debussy-clair-de-lune.

Bachi lugu, jääb kuupaistelises salapäras Kuu jumalanna Lunaga saatma naise (Ana Magdalena Bach) ja mehe (või koguni meeste) iga liigutust, miimikat, tundepehust ja -värvingut. Huvitav oleks oma mõtteis — võttes aluseks näiteks Jonathan Starki käsituse “Kuuvalguse” neljast kõrgpunktist — asetada neljaosalise (esialgu ilma booleroseadeta) “Kuuvalguse” muusika/noodid ja esimene üheöösuhe või koguni kogu loo arenemine ja kulgemine teineteise peale ja võrrelda, mil määral nad omavahel suhestuvad.

Semantilisel varjundab naise mäslavaid tundeid, tema hinges toimuvaid tõuse ja mõõnu kindlasti ka teadmine, et sõna “Kuu” on romaani keeltes naissoost ja et Kuu faasidega olevat varem peaaegu alati kokku langenud naiste kuutsükkel. Autori mängimine päikesevarjutuse ja kuuvarjutusega (lk 48), Päikese valgust peegeldava Kuu sümboolika ja müstilisus ning taevakeha seostamine inimese hinge ja teadvusvälisega ehk teadvustamatusega lisab veelgi salapära Ana Magdalena õistele kohtumistele. Siinjuures ei saa märkimata jätta, et Claude Debussy, kes igati keeldus end nimetamast impressionistiks ja reaalsuse peegeldajaks, nägi end öeldamatu, sõnade ja asjade taga oleva salapära vahendajana, oma tegelaste psüühika tõlkijana muusika kaudu.²⁰ Tema muusika impressionistlikku atmosfääri ja meelelist kõla ei saa siiski eirata.

TANTS ÜMBER KEHA: EMA PÄRANDUS TÛTRELE

Eriliseks teeb Claude Debussy “Kuuvalguse” Ana Magdalena üheõise armastuse otsingutel niisiis selle seadmine *booleroks* ja mulatitari hingestatud laul (lk 15, 87), mille rütmis tantsitakse: “Nad rääkisid, milline julgustükk on muuta Debussy pala booleroks, kuigi mees polnud seda märganud” (lk 16).

Tants on otsekui hinge ja keha tardumusest äratamine. Tants on justkui lendu tõusmine. Lendamisega seostub oma etümoloogia

---

²⁰ Andreas Láng, “Der Übersetzer der Psyche”.

gilises tähenduses ka väga romantiline *bolero*.²¹ Muusikas, rütmilistes liigutustes ja seda saatvas sõnas (laulus) täis kirge, erootilist iha, võrgutamisi, armukadedusedraamasid muutub bolero — tihtilugu tants üldse — omamoodi maagiliseks etenduseks, milles avaldub afekteeritud eneseesitlemine, teatud laadi elutunne. Võib-olla just niisugune elutunne (*sensibility*), mis olevat üks neist paljudest maailmaasjadest, “millele on küll nimi antud”, aga mida “ei ole kunagi kirjeldatud”, ning “mille kultuslikuks nimeks on *Camp*”.²² Oma essee “Märkmeid *Camp*’ist” (1964) tõstab Susan Sontag viiekümne kaheksa märkme hulgas *camp performance*’i näitena esile ka suuremat osa Mozarti muusikast ja Kuuba bolero-lauljat La Lupet ehk Guadalupe Victoria Yolí Raymondit.²³ *Camp*’i mõõdupuuks olevat muu hulgas “teatraalsuse idee”.²⁴

Camp näeb kõike jutumärkides. Mitte lamp, vaid “lamp”; mitte naine, vaid “naine”. Tajuda esemeis ja inimestes *Camp*’i tähendab mõista-olemist kui Rolli Mängimist. See on eluteatri-metafoori äärmuslik kuju elutundes.²⁵

See on üks estetismi vorm, mille avalduseks näiteks *Collins English Dictionary* järgi on “liialdatud naiselik maneerlikkus, mida harilikult teeseldakse meelelahutuse tarvis” (*exaggerated effeminate mannerisms, usually affected for amusement*).

Muusika ja tantsu keskkonnas — algselt maagiliste kombetalituste juurde kuulunud sotsiaalse ja emotsionaalse vastastikmõju ühes vormis — arenevadki Ana Magdalena Bachi üheõised sensuaalsed ja seksuaalsed afäärid augustikuisel Kariibi saarel,

---

²¹ Bolero tähistab Ladina-Ameerikas muusika-, tantsu- ja lauluvormi lihttaktimõõdus (2/4) tüüpilise rütmiga ja eri tempodega (kiire, aeglane). Seoses abikaasaga mainitakse veel kuuba *danzón*’i, kontratantsu, tšarlstonit, apatši tangot. Õhtuti tantsitakse saarel ka valssi ja salsat.

²² Vt Susan Sontag, “Märkmeid *Camp*’ist”. Tlk Toomas Rosin. — *Vikerkaar* 1992, nr 8, lk 57–66, siin lk 57, www.digar.ee/id/nlib-digar:124900.

²³ Sealsamas, lk 59, 58.

²⁴ Sealsamas, lk 65.

²⁵ Sealsamas, lk 59.

mida oli kuuel surmaeelsel aastal kolm kuni neli korda aastas külastanud ka sinna maetud ema, “samasuguse kirega, mis nüüd Ana Magdalenatki saarel käies haaras” (lk 86). Boolerost, rütmilistest keha ja tunnete läbipõimitud liigutustest ja väljendustest, mis julgustab naise seksuaalset iharust ning avab tema keha ja meeled, kujuneb Ana Magdalena jaoks võrgutamise vahend, afekteeritud eneseesitlus, üheöö armumängu prelüüd.

Justkui oma võrgu keskel istuv ämblik varitseb ning ründab naine hotelli baaris oma saaki — “Nõnda ohjas ta meest peenelt, mässides ta banaalsesse vestlusesse” (lk 16); teise öö booleros on ta valmis meest ise juhtima (lk 45) —, et siis teda oma armuvõrku mässida ning oma armu- ja seksuaalnälga kustutada. Armuniidistikku mähituna teavad aga mõlemad pooled, mille peal nad väljas on, “ja naine teadis, et alates esimesest boolerost oli see ainus tajutav asi, mida ta mehelt võis oodata” (lk 49).

Võib-olla on 46-aastane Ana Magdalena saavutanud just oma neljakümnnendatel eluaastatel seksuaalse kõrgpunkti. Seksuaal-elu oma mehega aga on hoolimata kõigist ühistest ergutustest ja värskenduste otsingutest väljaspool kodu sattunud rutiini — “mees tundis teda nii läbi ja lõhki, et nad moodustasid ühe terviku” (lk 60); ta on “mehega mugandunud, temasarnaseks muutunud” (lk 31) — ja naise pidurdamatu igatsus “oma elu mehe” (lk 53) järele teisenenud kõhus lendlevateks liblikateks. Aga ikka mingis omaenese kripeldava südametunnistuse, hirmu — et mehel tekib aimus tema saareöödest — ning armukadeduse segus oma mehe kõrvalsuhete pärast. Ometigi teab ta vähemalt viit abielus olevat sõbrannat, kes on ilma mingi süütundeta harrastanud salasuhteid, kuid tal on, nagu ta enne viimast saarelkäiku pihib, puudunud julgus “teha linnas sama, mida saarel” (lk 83).

Jutustusest *Augustis kohtume* kooruvad välja mitu (abielus) mehe ja naise vahelist koos- ja seksuaalelu puudutavat küsimust, muu hulgas abielutruuduse olemus ning inimestele peale sunnitud eetilised arusaamad ja väärtused, mida tegelikult rakendatakse patriarhaalsete struktuuride säilitamiseks. Miks ühiskond tolereerib ja peab suisa loomulikuks meeste kõrvalehüppeid, seksuaalse põnevuse otsinguid, kui nad kaotavad sekselu argipäevas-

tudes huvi enda partneri vastu? Naiste — abielunaiste puhul pean silmas eelkõige täiskasvanud laste emasid — sedalaadi ihaldamisi aga peetakse hooramiseks ja häbimärgistavaks (vt lk 35) ning nende suhet endast palju noorema inimesega patustamiseks?

Ana Magdalena Bachi saareööde kogemustel põhinevad äratundmised võtab Márquez naise suu läbi kokku kahe (pisut humoorikagi) mõtteavaldusega: “Tont võtaks [---]. Kõik mehed on ühesugused: sitapead” (lk 65). Ja: “[M]is tähendab olla naine meeste maailmas” (lk 91). Esimese nn mõttetera asetab autor väga tabavasse ja vaimukasse konteksti: mees loeb voodis parajasti Wolfgang Amadeus Mozarti koomilise ooperi *Così fan tutte* partituuri (originaalis *Così fan tutte, ossia La scuola degli amanti* ‘nii teevad kõik naised ehk armastajate kool’; lk 61), kui naine pärib talt truuduse murdmise ja üheöönaise tasustamise kohta.²⁶ Teist selgusele jõudmist aga kirjeldab autor naise viimase saarearmuöö luhtumisstseenis, kui Ana Magdalena jätab end partneri käitumise pärast armunaudingust ilma ja vihastab iseenda peale: “Siis vahetas ta asendit, lahti riietumata ja tulesid kustutamata, ning nuttis end uuesti magama vihast iseenda, selle ebaõnne peale, *mis tähendab olla naine meeste maailmas*” (lk 91; minu esiletõst). Kas naise punutud ämblikuvõrk osutub lõpuks ikkagi illusiooniks? Kas naised on määratud konstrueeritud moraalihooldajateks?

Ometigi on inimesed “arenenud seksuaalelu jaoks, mis hõlmab mitut samaaegset seksuaalsuhet”, leiab autor ja psühholoog Christopher Ryan.²⁷ Kummatigi on tegelikult mees niisamuti nagu naine, kui nõustuda Simone de Beauvoiriga,

keha, seega passiivsus, oma hormoonide ja liigi mängukann, oma iha hirmunud jahisaak, ja niisamuti nagu mees, on ka naine ihuli-

²⁶Vihjan siin ka kahekümnedollarisele rahatähele, mille esimese armuöö mees oli Ana Magdalendale jätnud Bram Stokeri *Dracula* “õudustäratavate lehekülgede vahele” (lk 23).

²⁷“Inimestel on loomulik tahe petta ehk kolm teaduslikku põhjust, miks monogaamsed suhted ei toimi”. — Your Tango, 3.05. 2022. Vt naistekas.delfi.ee/artikkel/96522043/inimestel-on-loomulik-tahe-petta-ehk-kolm-teaduslikku-pohjust-miks-monogaamsed-suhted-ei-toimi.

ses põlemises nõusolek, vabatahtlik kingitus, aktiivsus; [---] mõlema kallal närib aeg, mõlemat varitseb surm, mõlemal on teise järele samasugune olemuslik vajadus.²⁸

See viimane teadmine ja paratamatus ei taha ega taha inimeseloomale pärale jõuda — mitte ühelgi suhtetasandil. Surm aga on (ikka veel) üks elu tingimusi ja elu eeldusi. Ta luurab ja valvab omaenese ja universumi õigusega ka armastuse sees. Ana Magdalena kõrvuti asetleidvad käigud mäe tipus asuval kalmistul ja armuööd pole Gabriel García Márquezi jutustuses *Augustis kohtume* sugugi juhuslikud:²⁹ mingil müstilisel või maagilisel moel tunduvad naise armuihad ja püüded tuua oma ellu värskust sügavalt läbi põimunud käikudega ema haua, mis on ülesleitav sümboolse maailmapuu ehk elupuu, suurte okstega kapokipuu (*Ceiba pentandra*) järgi.

EVE PORMEISTER (1956) on lõpetanud germanistina Leipzigi Ülikooli 1980, filosoofiamagister saksa kirjanduse alal 1992, filosoofiadoktor saksa keele ja kirjanduse alal 2003 (mõlemad TÜ). TÜ filosoofiateaduskonna õpetaja 1980–1992, saksa filoloogia õppetooli lektor 1992–2004 ja saksa filoloogia osakonna uuema saksakeelse kirjanduse dotsent 2004–2014; Tartu Linnaraamatukogu väliseesti ja vanema raamatu osakonna raamatukoguhoidja a-st 2016. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “Kirjandus ja kultuurilugu kuuluvad keeleõpetuse juurde” (1999, nr 7, lk 1505–1509), “Mida tänapäeval tähendab Šveits” (2001, nr 5, lk 977–987), “Kirjutan, et mu valudest saaks pidu”: Kohtumine Gertrud Leuteneggeriga 28. juunil 2002 Zürichis” (2003, nr 4, lk 813–820), “Ingeborg Bachmann: Välditamatu poeet ja kõhklev lootja” (tlk Krista Räni; 2006, nr 1, lk 184–210), “Kas maailm on tunnetatav: Salapärane kass, ema ja kõrb Eugen Ruge romaanis *Cabo de Gata*” (2016, nr 10, lk 1733–1760), “Ma näen aega” (2019, nr 3, lk 518–528), “Igavene otsimine. Teekond iseendani. Intervjuu Jaak Jõerüüda-

²⁸ Simone de Beauvoir. *Le deuxième sexe. II: L'expérience vécue*. Paris: Gallimard, 2011; 2017, ePub. Tsitaadi tõlkinud Ülo Treikelder.

²⁹ Nii suhestab autor Ana Magdalena Bachi käigud mäe tipus asuval kalmistul ja armuööd martinheideggerliku surma kui olemisvõimalikkusega ja selle valguses omaenese töö tunnetamise võimalikkusega.

ga” (2020, nr 7, lk 1246–1277), “Valgus — meie maailma alus: Vestlus Kärt Hellermaga” (2021, nr 9, lk 1602–1628), “Maastiku lummuses ja köidikuis: Julio Llamazarese romaanist *Kuidas vaadata vett*” (2022, nr 5, lk 857–871), ““On ikka huvitav olla inimene, eks!”: Vestlus Elin Toonaga” (2022, nr 10, lk 1860–1887), “Elu ja hinge keerdkäike tõlkides: Mõtisklusi Jaak Jõerüüda teosest *Seitse odüsseiat*” (2023, nr 5, lk 801–824), ““Hääbuv kuningas” — Eduard von Keyserling: Hilinenud intervjuu Klaus Modickiga” (tlk Anne Arold; 2024, nr 8, lk 1353–1366) ja “Robert Walseri jälgedes: Märkusi Enrique Vila-Matase *Bartleby & Co* joonealustele märkustele” (2025, nr 1, lk 102–123); tõlkinud Gertrud Leuteneggeri essee “Avalikult ja otsustavalt lahti öelda oma sajandi põhimõtetest” (1989, nr 4, lk 704–710), Leuteneggeri luuletusi (2003, nr 4, lk 809–812) ning Torsten Hoffmanni artikli “Vastu võtta terviklikkus: Kaaskiri Schilleri *Wallenstein*’i proloogi tõlkele” (2009, nr 11, lk 2100–2105).

METAFÜÜSILINE KOER FEBO

Curzio Malaparte

Tõlkinud Marju Randlane

Kuna on palju raskem — tänase päeva mitmesugustel ja sugugi mitte ainult rahumeelsetel põhjustel — kirjutada lugu inimesest kui lugu loomast, siis ei riski keegi, kes tunneb oma kaasaega ja meie aja probleeme, mulle ette heita, et asun kirjutama lühikest lugu oma koerast Febost.

Panen kohe tähele, esimestest ridadest peale, et Febost rääkides voolab proosa mu sulest lihtsa ja klassikalisena. Ja ma võlgnen selle oma tunnete lihtsusele ja siirusele ning armastusele, mida tunnen selle teema vastu, kiindumusele, mis ajendab mind kirjutama oma ainsa ja kellegagi võrreldamatu sõbra elulugu.

Kui see raamat oleks suunatud, kui see oleks mõeldud anglosaksi lugejaskonnale, üritaksin muidugi kutsuda lugejates esile Febo suhtes kaastunnet ja mõistmist. Aga see raamatuke on mõeldud itaallastest lugejatele, kes kuuluvad mulle tuttavatest kõige kahtlustavamate sekka, ja ma tean, et nende silmis omandab Febo esimesest leheküljest saati mitte looma, vaid inimese kuju ja tähenduse, nagu ma paneksin kirja ühe inimese elu. Sest itaallased teevad kõigest ajaloolised tegelaskujud, nii et puud, mingi puidutükk, mägi või jõgi omandavad kangelastele, tegelaskujudele, eeskujulikele inimestele kuuluva vormi ja sisu. Seda siis, kui ei ole inimesi, kellele oma pilku pöörata. Mõni võib endamisi küsida, miks sellise loomusega inimese jaoks nagu mina, kelles on

---

Febo cane metafisico. — Curzio Malaparte. *Febo cane metafisico.* (Le Occasioni.) Firenze: Passigli, 2018, p. 25–48. © Heirs of Curzio Malaparte, Italy. Avaldame pärijate loal.

küllaga inimlikkust, mis tähendab inimlikke puudusi, on just koer saanud nii tähtsaks. Mitmesuguste asjaolude tõttu, mis kindlasti ei tee mulle häbi, olen juba mõne aasta eest sattunud elama justkui jõe äärde, nii nagu kalur, kes elab sadamas ja näeb ilusaid laevu välja sõitmas ja peab rahul olema sellega, et tema jääb maale, samal ajal kui kaaslased suunduvad kaugete randade poole.

Olen niisiis juba mõne aasta elanud siin riigis ühiskondliku elu ääremail. Mul on keelatud teistega suhelda, jagada nende mõtteid ja tundeid, osaleda ühistes ettevõtmistes. Ja minule ainuomane tunne, mis on minu sees juba loomu poolest väga tugev, süveneb, elavneb, teravneb selle peale veelgi, mistõttu, kuigi mulle peab iseendast piisama, on mulle ikkagi vaja kedagi, kellele saaksin südame avada, kellele saaksin usaldada oma lootused ja hirmud, oma kõige kallimad ja salajasemad mõtted ja tunded.

Febo kuulub mu elu võib-olla kõige kurvema, aga samas kõige auküllasema perioodi juurde. Olin siis olnud mõne kuu Lipari saarel, kuhu olin jõudnud oma erakordse, kuigi mitte laitust ega põlastust väärt lihtsameelsuse pärast.

Elasin üksi majas merekaldal ühe tisleeritöökoja lähedal. Tislerile kuulus *cerneco* tõugu kutsikas, *cerneco* on teatud tüüpi araabia hurt ja pealegi veel Sitsiilia araabia hurt. See hurdatõug on lühikarvaline, heledat pähklipruuni värvi, taevasiniste silmade, püstiste kõrvade, pika koonu ja kõhna kehaga. Kutsikal oli roosakas ninake, kõige hoogsamalt lehviv saba ja hiire moodi kõrvad, ta veetis pikki tunde tüüdates meremees Valastro tibusid, kraapides prügihunnikutes, kui otsis leivakoorukesi ja kalaluid, või magades maha terveid pärastlõunaid Marina Corta ääres kaldale tõmmatud paatide varjus. Lähedal oli kalapood ja kutsikas tuli sinna vahetevahel koos teiste hulkuvate koertega rikkalikku loomust jagama.

Talle meeldisid kuivatatud soolatura pikad rootsud, peaaegu mädanenud makrellipead, sardiini- ja tobiasabad. Õhtuti tuli ta tisleeritöökoja juurde, sisenen lidus kõrvu ja kükitas laastude ja saepuru sisse pika puidust laua alla. Tisler pani töökoja kinni, jättis koera luku taha ja läks ise koju.

Ja kogu öö kuulsin mina oma kodus, kuidas vaene vang niutsub, kui aplad hiired pidasid kibedat sõda. Ühel hommikul mär-

kasin, et koera kõrv jookseb verd mõnest hirmnäljaste hiirte hammustusest. Ja ma otsustasin minna talle appi, teda ravida. Aga mida ma ka ei öelnud ega teinud, ei olnud mul kuidagi võimalik talle läheneda. Nii ma siis otsustasin ta heaga kinni võtta, ja kui vaja, kasutada pettustki. Mul oli ema saadetud suurest jõulukeek-sist jäänud alles mõni tükk, mis ma viisin vaesele kutsikale, kes magas kalapaadi kiilu all.

Koer ajas end valvsalt neljale käpale püsti, urises, puhises, kirstas metsikult valgeid hambaid, kirtsutas vastikusest oma roosakat ninakest ja viuhiti! kadus ühe hüppega paadi varju, põgenes, kadus silmist! Järgmisel päeval üritasin uuesti. Kutsikas magas Valastro paadi kiilu all, üleni kaetud roheliste, punaste, valgete, taevasiniste, kollaste triipudega, mille peegeldused viirutasid koera nahka ja tegid temast sebra. Oli jahedavõitu päev. Jaanuarituul tagus suurte vasaralöökidega poltidest lahti mere halle terasplaate ja lõhedest, nagu lainemurrust lõhutud laevakülgedest, paiskusid vaht, aur, kajakad ja kogu veepihu taevasse, mis tundus seepeale tumenevat ja alanevat. Kalamehed tirisid üksteist aidates paadid kuivale ja Paino tubakapoe kõrvalt jälgisid neid linna kasiigid, kes seal müüri ääres istusid. Roma hotelli akendest näitasid nagu hädise rändtrupi näitlejad, kes etendasid neil päevil Niccodemi *Vaenlast*¹ teatri rolli täitnud barakis, mis seisis otse selle maja taga, kus asus siinse vangide koloonia juhtkond. Nõnda oligi päev jahe ja kurb ja kutsikas tukkus paadi kaitsvas varjus. Ma lähen lähemale, pakun talle jõulukeeksi tükki, ta nuusutab seda, haugub, näitab metsikult hambaid ja viuhiti! jookseb ära, aga satub kaldakruusal laiali laotatud kalavõrku, mässib end sisse, keerdub sellesse, jääb sinna lõksu, seob end sellesse kinni, ja mida rohkem ta katsub põgeneda, seda rohkem vangistab end, kuni jääb viimaks võrgu sisse vangi, saateks kalurite kisa, sest need kardavad, et ta rebib põgenedes võrgusilmad katki. Juba on keegi haaranud kätte toika, teised suure kivi, veel ühed aeru, ja nad tormavad õnnetu koera poole, nagu neil on kombeks tormata kallale delfiinidele, kes lähevad võrkudesse kalu sööma. Siis astusin mina ette ja üt-

---

¹Dario Niccodemi (1874–1934), Itaalia romaani- ja näitekirjanik. *Tlk.*

lesin, et maksan võrgu eest, kui see katki läheb, aga jätku nad koer rahule. Ja nad vaatasid siis mind imestunult ja aitasid mul koera võrgu seest välja harutada. Vaevu vabaks saanud, põgenes see ega pöördunud tagasi, ja ma ei teagi, kas ta läks tol ööl koju tislertöökotta.

Järgmisel hommikul istusin kodus ja mõned töömehed naelutasid toekat seinakappi ja panid paika vanni või sedasorti plekist suurt kaussi, kus ma lubasin endale vanniskäimist lae külge riputatud kastekannu all. Istusin parasjagu selles toakeses, kus omal ajal oli olnud advokaat Franzo vastuvõtt, ja äkki kuulsin sahinat, õrna suhinat: ukse vahele ilmus punane ninake ja hiljem veel kaks kikkis kõrva. Kutsikas tuli sisse, nuusutas ümberringi, nägi mind, jäi seisma. Just siis kukkus ühe töömehe käest lipsanud laud teises toas põrandale nii tugeva pauguga, nii järsku, et vaene hirmu täis koer pugus mu tooli alla peitu. Ega liigutanud end seal rohkem, kuni ma tõusin püsti, ja siis kõndis ta mu kannul, kahlustavalt värisedes. Läksin kööki, valasin tassi tubli liitri piima, mille sisse puistasin jõulukeeksi tükikesi, ja pakkusin seda kutsikale. Kõigepealt ta nuusutas seda, vaatas seda, maitstes seda, ja siis toppis koonu sellesse toredasse valgesse piima, sellesse toredasse keeksisuppi ja sõi nii palju, et kõndis pärast söömaaeaga jalad harkis, kõht punnis, silmad mõnust unised. Panin ta oma välivoodisse ja mässisin teki sisse, Šoti pleedi sisse. Ja lasin tal magada kogu pärastlõuna. Pleedi seest paistis välja ainult punane ninake. Vaatasin teda magamas ja kummaline, palav erutus soojendas mu südant. Käisin kikivarvul, et teda mitte äratada. Ütlesin töömeestele, et mingi nad ära ja tulgu homme tagasi. Nad said aru, hakkasid naerma ja veidi aja pärast oli mu kodu täis inimesi, kes tulid üks ühel, teine teisel ettekäändel vaatama voodil magavat koera, kes oli mässitud teki sisse. Tuli ka tisler Perlazzo, vangutas pead ja ütles, et sellest pole kasu, et koer sureb ära, ta on juba sügelistest punane, teda on raske päästa. Ta pakkus, et läheb viskab koera merre, ja oli üllatunud, kui astusin maruvahasena tema juurde, ähvardasin teda ja peaaegu viskasin ta kodust välja selle jõhkra jutu peale.

Perlazzo arvas, et pakub mulle abi, ta tahtis mind vabastada sellest tüütusest, mina aga ütlesin talle, et ravin koera terveks ja

häda sellele, kes koera kiusab või ei lase tal minu juurde tulla. Selle lärmi ajal ärkas vaene loom üles, tuli teki seest õige tasapisi välja, läks hästi tasakesi ära ja sel õhtul ei näinud ma teda rohkem.

Aga öösel kuulsin uksel kraapimist, meri tagus kumedate löökidega vastu majaseina, oli tormise sirokoga öö. Tegin ukse lahti, koer tuli sisse, läks kohe peitu teki alla, jäi ilusti rahulikult magama ja minul olid kogu öö jalad kanged, sest ma ei tahtnud segada nii muretut und.

Sellel silmapilgul algas minu jaoks uus elu. Ma ei olnud enam üksi, mu lähedal oli elusolend, kellele võisin öelda oma salajased mõtted, kellele võisin avada südame. Umbes kümne ajal läksime jalutama. Olin sidunud talle nööri kaela ja hoidsin teda enda kõrval. Ta ei olnud harjunud lõa otsas käima, ta komistas mõnikord kas minu või enda jalgade otsa, üritas endal saba hammustada, sikutas järsult nööri ja raputas pead kahele poole, imestades säärase orjuse üle. Marina Corta väljakul hakkas poistekamp talle karjuma “Ca Fé, ca Fé” ja koer hakkas pöörlema, saba liputama, kekslema minu kõrval, ma ei teadnud, kas peremehe leidmine tegi ta uhkeks või alandlikuks. Küsisin ühelt poisilt: “Kas ta nimi on Caffè?” Too ütles, et teda kutsutakse Feboks,² et tema isa ja ema on Attilio Fiorentino omad, et tal on üks vend Eolo,³ kelle võttis endale kuningliku mereväe allohvitser, see, kes töötab merevalvejaamas. Febo võttis endale tisler Ferlazzo, kurt Ferlazzo. Esimese asjana läksime kingsepa juurde ja ma tellisin koerale kaela- ja jalutusrihma. Pärastpoole, kui kõndisime koju tagasi, sattusime kokku teiste poisikestega, kõik nad ütlesid talle “Ca Fé, ca Fé”, mis tähendas “Tule ka, Febo”. Tule ka, Febo, ka Fe. Lasin Cicciole teha talle lõunasöögi puljongist, leivast ja hakklihast. Pärast söömist läks koer voodisse ja ma ütlesin: “*Un caffè, Ciccio.*” Ja selle sõna peale tuli koer voodist maha, ta hõõrus end mu jalg vastu, jäi mulje, nagu oleksin teda nimepidi kutsunud. Alles pika aja pärast õnnestus mul teda harjutada vahet tegema tema ja

²Febo (it) — Phoibos, Kreeka valgusejumala Apolloni üks nimedest. *Tlk.*

³Eolo (it) — Aiolos, Kreeka tuultejumal; Lipari saari nimetati vanaasti Aiolose saarteks. *Tlk.*

kohvi nimetuse vahel. Tol päeval sadas, ma jäin koos Feboga koju ja asusin temaga rääkima, ütleva talle igasugu asju, lugesin talle ette natuke ema kirjast, ema tervis ei olnud korras ja ta kurvastas mu olukorra, mu üksinduse pärast. Ma arvan, et Febo hakkas minust aru saama, sest ta vaatas mind üksisilmi ja ajas kõrvad kikki. Koertel on üks olek, üks hoiak, üks viis pead raputada, üks viis jälgida pilguga iga su liigutust, iga su sõnarõhku, mis sunnib mõtlema mitte ainult nende sisemisele elule, arukusele, mälule, vaid ka sellele, et nad mõistavad sügavuti inimese mõtteid ja tundeid. Ja sellele, et ühine elu koos inimesega, see kooselu, ühtedest ja samadest harjumustest kinnipidamine, koos elamise ühisus annavad neile teatud mõttes midagi inimlikku, vabastavad nad loomaliku seisundi orjusest, ja sellele, et inimene läheneb koerale, läheb talle vastu, tõsiasi on see, et inimesega koos olemine annab koerale peaaegu kõrgemal tasemel arukuse. Inimene mõtleb, koer tunneb.

Ja neil esimestel päevadel Febo tõepoolest näitas, et ta saab tasapisi aru minu olukorrast, ta hakkas mõistma mu hingeseisundit, oleksin öelnud, et ta teabki juba kõike. Ta tajus, et mina ei ole selline nagu teised, et ma ei suuda teha seda, mida teised. Ometi ei märganud ma tema lapsepilgus mitte mingit haletsust ega kaastunnet. Minu vangistus oli tema jaoks mäng: karabinjeeride liikumine minu ümber, koputused uksele õhtul kümne ajal, viisteist korda, valveringkäigud, alatine ümbritsetus tavapärastest karabinjeeridest mõõdukal kaugusel, võimatus minna üle okastraadist piiri seal, kus lõppes kuivanud maa, kuivanud võsa ja aiapiiürid ja Lipari aiad ja majad ja algas vaba maa, seal, kus algas rohi, roheline rohi, rohelised puud ja põõsad ja vaba ruum joosta — need täitsid teda alguses imestusega ja olid tema jaoks nagu mäng, nagu tuju, mis teda lõbustas. Teda lõbustas see, kui ta rikkus reegleid, kui ta põgenes mu jalge juurest, jooksis vabalt teisel pool traatidest hekki ja jäi siis seisma, et mind vaadata, et haukudes justkui öelda: “Tule ka, lähme, tule ära!”, ja võib-olla ta narris mind oma naljakate kutsikaliigutuste, oma liiga suure pea, oma suurte käppade, oma nõtke ja sihvaka hurdakehaga.

Mu toas oli ainult üks karabinjeeri välivoodi, kaks tooli ja üks laud. Jagasime heade sõpradena mööblit, magamise ajal voodit, tekke. Kui ma kirjutasin, oli Febo laua all või kükitas akna ligi

dal, et näha merel laevu ja kuulata kalurite jutuajamisi, poisikeste vaikseid ütlemissi, laste karjumist. Ta ei läinud kodust üksi välja. Ta harjus ruttu ära mu seltskonnaga ja naljakas oli see, et ta justnagu allus ettekirjutustele, pidas neist kinni, ei läinud kunagi välja pärast seitset öhtul ega enne üheksat hommikul, nõnda pidas ta päevakavast kinni säärase täpsusega, et see mind jahmatas ja liigutas.

Väga kiiresti võttis ta teiste koorte suhtes, alati kalaluid ja leivatükke otsivate õnnetute hulkuvate Lipari koorte suhtes säärase hoiaku, mida ma ei nimetaks upsakuseks, vaid pigem uhkeks ükskõiksuseks. Ei saa öelda, et ta oleks neid tõrjunud, vaid ta hoidis neist eemale, ta jälgis kaugelt nende kaklusi, nende põgene-mist, nende ettevaatlikke vargasamme. Ta ei liitunud enam nende karjadega. Tasapisi ei omandanud mitte ainult tema käitumine ja eelistused, vaid isegi karvastik ja keha stiilsuse, vääriskuse, peenuse.

Tema lühike särav, kahvatubeeži värvi, siit-sealt roosalaiguline karv ja taevasinised silmad helenesid: tasapisi muutus ta ülimalt stiilseks koeraks. Sellele aitas kaasa ka tema õilis ja puhas loomus ning puhas veri ja *lignée*.⁴ Tegelikult oli ta seda ebata-valist tõugu, mida Sitsiilias kutsutakse *cerneco*'ks ja mis on üs-na levinud Sitsiilia saarel, aga mitte tõupuhtana, vaid rikutuna teiste tõugudega ristamisest, nõrgestatuna promiskuiteedist, vähesest hoolitsusest, napist ja halvast toidust. Sitsiiliat ümbritsevatel saartel, iseäranis Liparil, on see tõug säilinud puhtana, sama käib saareelanike kohta, kelles on ikka veel rohkem kreeklaste kui hilisemat saratseenide verd; Mallorca koerad⁵ ja Aafrikast pärit araabia hurdad kuuluvad sellesesamasse tõugu. Aga neist on ühed maapinna värvi ja metsikud, teised kõhnad ja pikad, ent Sitsiilia *cerneco*'d on tulekarva ja Lipari *cerneco*'d on kollase tuha karva ja kaetud roosade laikudega, nad on lühemad, väiksemad ja sarnanevad nagu vennad etruskide hauakambrite koertega, mõnede Pisanello koertega ja üleüldse antiikaja koertega, nendega, kes on kreeklaste vaasidel ja etruskide sarkofaagidel ja pärslas-

⁴Päritolu, sugupuud. *Orig.*

⁵Võimalik, et tänapäeval *podenco* tõug. *Tlk.*

te miniatuuridel. Nõnda ma arvangi, et nad tuli Sitsiiliasse koos kreeklastega ja on väga iidset tõugu, mis on puhtana säilinud sellel külalislahkuseta saarel, kus nad ei elanud mägedes koos karjastega ega valvanud karja — sest nad on õilsat tõugu koerad, jahikoerad ja võitluskoerad —, mitte selleks, et valvata lambaid ja kitsi, vaid küülikute jahtimiseks, millises kunstis nad on meistrid ja imeosavad. Nimelt need koerad olid Sürakuusa Hieroni õukonnas, kus neid kahtlemata nägi Aischylos. Nende haukumine kajab *Pärslastes* ja jõuab otse Kassandra suhu.

Need koerad ei ole pärit Kreeka saartelt, vaid Väike-Aasiast, Lüüdiast, Troasist, neid on juba ammu nähtud Maiandrose ja Skamandrose kallastel, Ida külgedel. Kõik nende kõnnakus väärrib kiitust ja meelespidamist. Nende liikumine on nõtkes, metsikult nõtkes, kõrvad kikkis, koon välja sirutatud, taevasiniste silmade pilk kinnitatud ette, saba ei ole püsti ega jalge vahel, vaid sirgelt taga nagu tüür. Nad on helide suhtes ülitundlikud, piisab vaikesest häälest, et nad põgeneksid. Naeratus hoiab nad paigal. Kalgilt välja öeldud kalkidele sõnadele nad ei kuuletu, vaid erutuvad, vihastavad, kaotavad nii-öelda pea, neile tundub, et vali ja kalk hääli kuulutab mõnd tähtsat tõsiasja või ohtu, ja märkamata ühtegi ohtu, lähevad nad asjata vihaseks, nagu juhtub hobusega, keda saamatu, asjatundmatu ratsanik piitsutab ja kannustab kohas, mis ei sobi ei kappamiseks ega hüppamiseks. Kõik need kaalutlused tiirlesid mul peas, kui ma istusin kanoonik Paino aia ääres, selg vastu müüri toetatud, ja nautisin jahedat jaanuari hommikupäikest.

Paino aia müür oli tehtud kreeklaste sarkofaagide kaantest, mis on kõrvuti pandud ja omavahel ühendatud, et nad moodustaksid varjualuse, et teha neist omamoodi madal sein. Neilt suurtest neljakandilistest kiviplaatidest sarkofaagikaantelt saab lugeda peitliga raiutud naise- ja mehenimesid koos nappide järelhüüdu dega. Siin, kus praegu asuvad aiad ja majad, oli kunagi piiskopi söögisaal, piiskopi enda maja, nagu ka kinobaraki asemel laius siin matmispaik, kreeklaste iidne nekropol. Kogu seda kvartalit kutsutakse Dianaks, mälestuseks Diana templist, mis seisis siin, kus praegu on piiskopi maja. Ja saareelanikud räägivad ikka veel ühest kullast kujust.

*

Febole ei meeldi loodus, ei selle hiilgus ega ilu, ei loojangute tuli ega koidikute klaas, kaetud öise kassi käppade kahvatute jälgedega, Febole ei meeldi linn, ei selle rööpad ega kõnniteed ega autobussid. Bussid, mis möirgavad kõnnitee ja tema õrnade käppade lähedal. Febole meeldib maa ja selle rohi, selle puud, selle kraavid, selle madalad müürikesed, selle lehmad hiiglasliku aasa sügavuses, nagu oleksid nad mäed horisondi sügavuses, tema aga ei näe mägesid, sest kõik koerad on lühinägelikud, ta ei näe värve ega lauskmaad ja kõik on tema pilgu jaoks ühetasane, tuba on ühetasane sein, mille poole kõnnitakse, ilma seda kunagi puutumata, ja siis kohtab nina siledat seina ja selline ongi horisont. Febole ei meeldi muusika ega kõrvulukustav lärm, aga talle meeldivad lipud, mis rõdudel rippudes lehvivad kergelt tuule käes 24. mail, 4. novembril, 11. veebruaril, 28. oktoobril,⁶ ainult trompetid ja trummipõrin meeldivad talle, trompetite hää! koos trummi põmm-põmm-põmmiga, koos põrr-põrr-urriga! Febo on metsik koer, iidset tõugu Sitsiilia koer, minu Liparil võetud koer, *liparisien* koer, Liparil oli mul *la vie liparisienne*, ta sündis Vulkaani valdustes, keset kollast ja lehkvat väävlit ja väävlist lehkvaid kollaseid leetpõõsaid ja suitsujugasid, mis välja pursates maad lõhestavad, justkui kuumast lõhestunud huultega suu, justkui huuled, mis liiguvad ja mõnikord paiskavad pahinal välja tulist suitsu ja muda, ja ümberringi pöörduvad kitsed vaatama põlenud maa sees avanenud huuli, aga Febo haugub nende huulte ja hammustuste peale ja põgeneb siis, suu lahti, keel kõrvetada saanud neetud suudlusest. Öösel lähen mina aga kodust välja hästi tasakesi, tulen seinääri mööda siia, et kuulata suitsujugade suid, mis räägivad leetpõõsaste vahel maapinnal. Febole ei meeldi kit-

⁶24. mail 1915 alustas Itaalia sõda Keskriikidega, et võtta osa Esimesest maailmasõjast kümme kuud pärast sõjategevuse algust Euroopas. 4. novembril 1918 kuulutati "Võidu teadaandes", et Austria-Ungari impeerium alistus Itaaliale Villa Gustis sõlmitud relvarahu alusel. 11. veebruaril 1929 sõlmisid Itaalia ja Püha Tooli lepingu Vatikani iseseisvumise kohta. 28. oktoobril 1922 korraldas rahvuslik fašistlik partei marsi Rooma. *Orig.*

sed, ta isegi ei vaata neid, ta ei ole karjakoer, vaid jahikoer ja võib-olla ka võitluskoer, ja kitsed ei meeldi talle ja ta isegi ei vaata neid, kui läheb lähedalt mööda karjast, kes nosib väävlisest kollast soolast heina, mis kasvab laavalõhede vahel, laavaklibu vahel ja keset särava obsidiaani, musta obsidiaani kilde.

Ja tookord, kui üks sokk teda ründas, ei suvatsenud Febo teda isegi vaadata, ja kui teine ründas teda, otsaesine langetud, lühikeste keerdu sarvede otsad Febo poole pööratud, kõndis tema nõtkel traavisammul edasi ja ainult liigutas veidi kõhtu, et soku eest kõrvale põigata, ainult niipaljukesest piisas, et lasta soku teraval otsaesisel seda riivata. Ja too pöördus ümber, ründas uuesti ja alustas *corrida*'t, ja Febo ei suvatsenud teda vaadata ja põikas tema eest kõrvale ainult pehme, valge karvaga kaetud kõhna, nõgusa kõhu napi liigutusega, niipaljukesest piisas. Febo alustas *corrida*'t tasandikul iidse vangide dormitooriumi lähedal, kitsal tasandikul, mida katavad tuulest ja vihmast siledaks ja ühtlaseks lihvitud mustad laavaplaadid. Ühelt poolt ulatusid need mere kohale, teiselt poolt algas torkiv leetpõõsatihnik, ühtne tihnik, kõrge ja sile, läbitungimatu lõhnamüür tuhandete kimalaste ja mesilaste ja kärbestel heliseva sumina all, need särased apelsinina tihke, ümmarguse ja sileda päikese käes, ja sumises valgus, peegeldus, sähvatus, ja kogu taevas, punaste tedretähnidega üle puistatud hele taevasina vappus. Kogu kari oli kogunenud soku ja Febo ümber *corrida*'t imetlema ja nüüd Febo tõepoolest alustas *corrida*'t, alustas pidu leegitseva päikese all, ja tema lühikesed sammud olid ettevaatlikud, mõõdetud, nõtked, ta liigutas pead siia-sinna mitte selleks, et ümberringi vaadata, vaid et pidada kinni oma rütmist, et justkui ära aimata liigutust, mida tema kõht iseenesest, vaistlikult teeb, kui läheneb surmav löök. Ja iga kord, kui sokk teda ründas otsaesist langetades, jäi Febo kohe seisma, tagajalad kergelt kõverdatud ja esijalad sujuvalt pingul, vabisemas, ja pea pöördus veidi liikudes siia-sinna, ja kui tundus, et sokk saab talle pihta oma teravate keerdu sarvedega, vältis Febo kerge kõhuliigutusega lööki ja pöördus kergelt ümber ja astus siis järjest mõne lühikese sammu, et mitte kaotada oma rütmi. Mustadel laavaplaatidel eristusid selgelt ja heledalt kaks vaenlast ja ümberringi oli õhk väävlisest kollane ja leetpõõsad olid kuld kollased ja Vulkaa-

nilt sadas lakkamatult väävlivihma, tume meri pleekus tuule käes tasapisi ja lõpuks jõudis Febo piirini, laavanukini, kust tasandik langes otse merre. Selg toetatud vastu taevasinist seina, mis rippus mere kohal, liigutas Febo pead veidi siia-sinna, kuni sokk tormas langetatud päi talle peale ja Febo tegi kerge liigutuse, et kõrvalle põigata, ja sokk paiskus alla vahutavasse keerisesse ja tundus olevat haihtunud tohtusse kollasesse valgusse, mis rippus juba valgesäbrulise musta mere kohal.

Febole ei meeldi meri. Febo vihkab merd, ta on maa koer, ta jookseb alati mägedes ebamäärase jäljeraja kannul, ebamäärase lõhna kannul, mis on tõmmatud okastraadina ühelt mäelt teisele, jookseb alati vabana leetpõõsaste vahel, ja minu käheda tagasikutsuva hüüde peale pöörab ta ümber ja tuleb kohe jooksuga, et õrnalt tonksata mulle vastu jalgu, nagu pärast pikka jooksu Maratonist tulnud sõdur, ta tuleb, et õrnalt tonksata laubaga mulle vastu põlvi, ja heidab siis kohe mu jalge ette pikali, ise veel värisemas ja vappumas. Febole ei meeldi meri, ta vihkab merd, seda rumalat ja jõhkrat elajat, kes tormab alati langetud päi, oma kõvera otsaesisega vastu kallast. Kui ta jookseb kiiresti ja kergelt kalda ääres ja meri üritab tema peale tormata oma sarvilise otsaesisega, pöördub Febo vahel ümber ja surub hambad mere elajalikku koonu, kargab kihvadega talle ninna, ja meri tõmbub tagasi valamõirgega ja sööstab uuesti Febole vastu, üleni raevust vahutades, ja Febo kappab vabalt ja kergelt mööda kallast ja mõnikord kummardub merele ligi ja kargab talle ninna, ja meri tõmbub tagasi valust kähedalt kaeveldes.

Febole ei meeldi tuul ja ta ajab teda taga, astub talle vastu, hammustab tema tiibu, tuul on see nähtamatu lind, otsaesist, tiibu täis suuga, sadu, tuhandeid, sadu tuhandeid tiibu, nähtamatuid, hiiglaslikke, ja Febo ründab teda, astub talle vastu, ajab teda taga, ja tuul põgeneb, ja ta on üleval, selja taga, ees, külje peal, ta lööb teda, ta teeb talle viga, ta katsub teda üles tõsta, ta põgeneb, tuleb tagasi, röövib ta ära, tõstab ta õhku, kaotab ta käest, ajab teda taga, ta taganeb hirmunult, kuni Febo haarab tal ühest tiivast kinni, kisub õrna nähtamatu hapra koe hammastega lõhki, õudne kanga rebenemise ragin läbib õhku, ja tuulest kaob jõud, ta

kukub, põgeneb lõhki käristatud riides, puruks rebitud tiibadega, põgeneb suurde sügavikku, ootamatusse unisesse vaikusse.

Febole meeldib päike, suur päike, ümmargune ja sile nagu apelsin, kes kõnnib laavaplaatidel, väävlikihtidel, liivaranal, leetpõõsatihnikul pikkade viltuste varjudega, pikkade varjukäppadega, mis koidikust saati tasapisi lühenevad, kuni kaovadki ära, ja päike seisab liikumatult keset taevast, ilma jalgadeta seni maani, kuni need tasapisi uuesti välja ilmuvad, tasapisi pikemaks kasvavad, ja päike kõnnib saare kollasel väävlil ja veikleval mustal obsidiaanil, kõnnib sugugi kiirustamata järjest pikemate, järjest pikemate jalgadega, mis tasapisi upuvad maa sisse, mis on muutunud lilladest varjudest mudaseks, purpurseks varjumudaks, ja hüppab siis üle horisondiseinast, tõmmates lillaka ja purpurse loojangu ämblikuvõrgus tasapisi koomale oma pikki ämbliku jalgu.

Rohkem kui miski muu meeldib aga Febole kuu, ta on kuu koer, tema hullus on magus ja metsik, igal õhtul, kui uus ümmargune ja kollane kuu nagu hiiglaslik, äsja küpsetatud kukkel tõuseb horisondi kohale Sitsiilia tumedatest metsadest, heidab Febo kaldale maha ja vaatab kuud, mis tõuseb aegamisi läbipaistvasse taevasse. Sõber kuu, Febo sõber kuu. Kõigepealt tõuseb ta mahe dasti, jääb siis seisma keset taevast, ja nüüd muutub ta roosiks ja lööb kohe õitsele, plahvatab mõõdetud aeglusega, nüüd muutub ta naise näoks, kes tasakesi naeratades näitab ja liigutab pikki heledaid juukseid ja kahvatut naerul suud, nüüd näib ta hiiglasliku sumiseva mesilasena, kes lendab ringiratast nähtamatu lille ümber, nüüd saab tast järsku jänes, heleda karvaga jänes, kes jookseb kiiresti taevastel aasadel, ja Febo kikitab kõrvu ja vaatab teda ja Febo rahutust rinnust pääseb välja kibe niutsatus.

Kuujänes jookseb Febole vastu, ta peatub mere sinisel aasal, et näksida värsket rohtu, mis kasvab udemetena vaiksete lainete turjal. Ja Febo vaatab teda ja vaevalt jõuab jänes äkki põgene da, kui Febo talle järele sööstab ja jookseb mere peal ja tema terav haukumine kaob Skylla kalju suunas, Charybdise keerise suunas, ja siis kerkib jänes üles, joostes mööda horisondikaart, ja Febo läheb talle järele ja lendab keset õhku, ja nad keerlevad taevasinises ja heledas õhus. Ja siis, näe, kuu ongi Vulkaani tipus

ja veereb väävlisest kollasest mäeküljest alla kuivanud leetpõõsaste vahel, mis purunevad nagu klaas, alla loavõsa poole, ja Febo järgneb talle haukudes, ja kuu põgeneb tema eest, jookseb kaart mööda kasvavatel viljapõldudel Quattropani suunas, ületab väina, ronib Alicudi saare, Fenicudi⁷ saare, Salina saare rannale ja edasi jõuab ta Stromboli saarele ja teravale Strombolicchiole Stromboli juures, mis tähendab kreeka keeles vurri, ja siis ta tuleb tagasi üle ulgumere Lipari kaldale, ja jõudnud taeva keskele, kammib kuu endal juukseid.

CURZIO MALAPARTE (Kurt Erich Suckert; 1898–1957) oli Itaalia kirjanik, ajakirjanik ja diplomaat. Kui ta oli saadetud asumisele Lipari saarele 1933. aastal, leidis ta endale koera Febo. Jutustus “Metafüüsiline koer Febo” avaldati itaalia keeles esimest korda 2018. aastal. *Akadeemias* on ilmunud tõlge tema jutustusest “Selline koer nagu mina” (2024, nr 5, lk 779–784), millele on lisatud tõlkija Marju Randlase pikem autoritativustus.

---

⁷Filicudi saare nimetus, mis põhineb vanakreeka keele sõnal *phoenix* (datlipalm, mis saarel kasvab). *Tlk.*

LUULET

Indrek Hirv

*

Sõnad hingavad
läbi mu sõrmede
nii nagu mina
hingan läbi suu
kui astun siit
ülesmäge

ja kui ma istun
puu alla maha
ja leian pliiatsi
leiavad sõnad
oma õige koha
mu taskuraamatus

*

Pean vaatama et vaikusel
oleks minus hea olla
et tal oleks oma tuba
ja mõned mõtted mäluda —
mitte liig kõrged jumalamõtted
või mõtted täis tumma vimma
vaid ilusad hommikumõtted
ja natuke muusikat

ja siiski ka natuke vaikust
kuhu ta võiks ennast peita
kui tal on kõigest muust
paha olla

*

Keegi ütleb mulle
mu luuletusi ette —
ja mitte keegi teisest ilmast
või kõrgete pilvede vahelt
vaid keegi kes elab
minus eneses

kes küll on minus see
kes on rohkem mina
kui ma ise —
ja millal olen ma
lasknud tal tulla
oma hinge

aga niikuinii ei saa
mitte keegi tast aru —
ka ma ise mitte —
ta sõnad pörkavad seestpoolt
vastu mu pärani silmi —
ta sügavad sõnad

*

Olen vaid põgus vari
pildiraamide
ja seina vahele
surutud peeglis

ehmatav külmus
juba südames
panen korraks veel käe
vastu soemüüri

vaid iseenda vari
kui toetan pea
vastu teispoolduse
uksepiita

*

Üksindus levib nagu
sügisene niiskus
üle majade ja tänavate
milleks teile mu luuletused
kui ka need
levitavad üksnes üksindust —
üksindust ja liikumatut vihma
ja tumeda katkendlikke mõtteid
inimtühjades kohvikutes

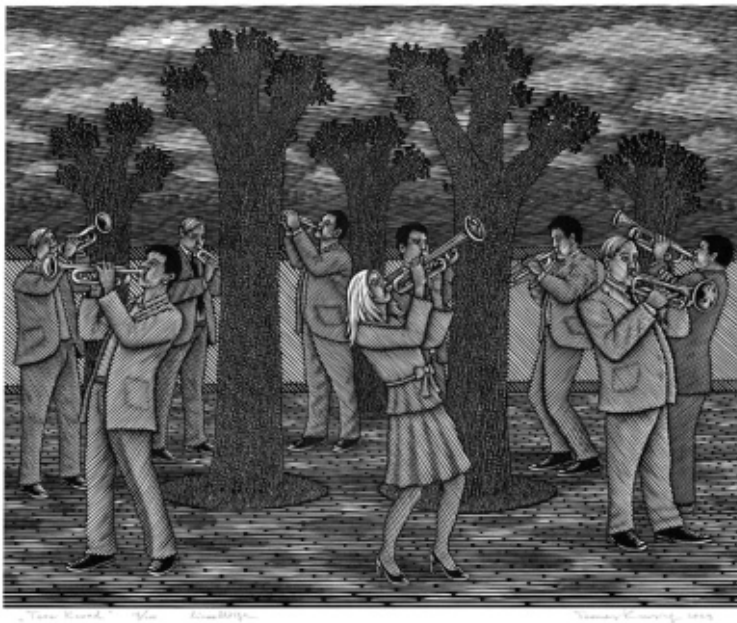
*

Mina ei tea tähtedest
suurt midagi
aga nemad tunnevad mind
mu südame põhjani
tähtede südametunnistus
hoiab mind püsti
pilvistel öödel
mis rüüpavad meie mõtteid

kui mõned sügavad sõnad
murravad läbi sajandite
et libistada end
meie hingamisse

ning mõned kauged tähed
laulavad meie luudes

*

lasegi valgus ei saa kätte
mu väledat mõtet —
pimedus ei saa hoopiski

mõte läbistab pimedust
kui valgusevihk ööd
või karje varahommikust linna

päevaaegu on raskem —
aga pilvede all või õhtupoole
siis saan tal sabast küll

ning siis tuleb olla valvel
et ootamatu heledus
ei tabaks ta üdi

või tuim pilkane pimedus
ta alles ärganu
värinaid

TOOMAS KUUSING. Tere, Kevad (2023)

VÄHEMUSRAHVUSED JA KULTUURIRIKKUS RAHVUSRIIGIS

Ene-Margit Tiit

EESSÕNA

Kui minult paluti abi ja osalust Integratsiooni Sihtasutuse ja Eesti Ajaloomuuseumi koostatava ning Riigikogus avatava näituse “Oma või võõras? Mitmerahvuseline Eesti” tekstide ettevalmistamisel, olin mõnevõrra segaduses: kuidas leida positiivset selles, mida seni olin pigem negatiivseks pidanud — immigrantide suurenevas osakaalus Eesti rahvastikus?

Kultuuriministeerium on alates 2000. aastast ellu kutsunud teema-aastaid ja 2024. aasta oli Eestis kuulutatud kultuuririkkuse aastaks. Kultuuririkkuse kandjaiks arvati kogukonnad — eesti kultuuriseltsid, vähemusrahvaste kultuuriseltsid, eesti kultuuriseltsid välismaal. Aasta deviisiks oli kuulutatud lause “Märkame, väärtustame ja hoiame Eesti kogukondade ning rahvaste kultuuride mitmekesisust”. Kogukondadena käsitati eeskätt siin elavaid eri rahvusest inimeste rühmi. Suureks edusammuks, mida korduvalt nimetati, oli Eestis elavate vähemusrahvaste arvu kasv — see ulatus 2024. aastaks juba üle 210, emakeelte arv koguni üle 250.¹

Sellega seoses tekkis üldisem küsimus: kuidas hinnata vähemusrahvuste, enamasti sisserännanute rikastavat mõju Eesti kultuurielule tänapäeva maailmas, arvestades seejuures Eesti senist immigrantidega kaasnenud, okupatsiooniajast pärit pigem negatiivset (kultuuri)kogemust?

---

¹Kõik arvandmed artiklis pärinevad statistikaametist.

Teemat arendades lisandus küsimusi veelgi: kas teisest rahvusest kogukondade kultuurimõju on alati rikastav? Kas oluline rikastav kultuurimõju eeldab mingeid erilisi suhteid rahvuste vahel? Kuivõrd sõltub rikastav kultuurimõju mõjutava kogukonna arvukusest? Kas oluline kultuurimõju võib olla ka üksikisikul või väikesel inimrühmal, ja kui jah, siis mis tingimustel? Kui pikaajaline peab olema suhe, selleks et rikastav mõju ilmneks? Kas mõjutamiseks peavad kogukonnad koos (lähestikku) elama või piisab külastussuhtest või koguni infovahetusest ilma vahetu kontaktita?

Kultuurimõjuküsimuste kompleksi taga on aga veel olulisem, meie jaoks eksistentsiaalse tähendusega küsimus: kuna rahvuslik kõrgkultuur on rahvusriigi tekkimiseks ja toimimiseks tarvilik tingimus, siis kas ja kuivõrd mõjutab vähemusrahvuste kultuurimõju rahvusriigi (teket ja) toimimist?

Kõik need küsimused on erakordselt tähtsad, kui mõtleme Eesti rahva ja rahvusriigi kohale ja püsimisele tänapäeva maailmas. Seda kinnitab ka Eesti põhiseaduse preambul, mis paneb kõigile Eesti kodanikele kohustuse hoida Eesti rahvust, keelt ja kultuuri. Tänapäeval tähendab keele ja kultuuri hoidmine loomulikult ühtlasi nende arendamist.

Mulle näib, et rääkides siia rännanud vähemusrahvuste kultuurimõjust, ei saa Eesti puhul arvestamata jätta okupatsioone ja nende kultuuritoimet, sest suur osa Eestisse saabunud sisserändajatest pärineb okupatsiooniajast, ja veel enam, osa neist on olnud ühel või teisel viisil okupatsioonivõimuga seotud.

Olen Integratsiooni Sihtasutuse palvest ajendatuna viimasel ajal nende teemade üle mõtisklenud, sõpradega arutlenud ja otsinud näiteid Eesti ajaloost — tõsi, mitte asjatundja, vaid kõrvaltvaatajana. Ent kuna ka kõrvalpilk võib aidata keerukaid teemasid mõista, otsustasin oma mõtteid *Akadeemia* veergudel asjatundjatega jagada.

Matemaatikuna alustan põhimõistete määratlemisest, pühendades sellele kaks esimest artikli alajaotust. Kuigi tegemist on tuttavate mõistetega, on neid kõiki võimalik mitmeti tõlgendada.

1. MILLEST ME RÄÄGIME

1.1. *Rahvus ja rahvas*

Rahvus on ühtse etnilise identiteediga, tavaliselt samal territooriumil (rahvusriigis) elavate inimeste hulk. Rahvus nimetab ja piiritleb end ise. Tänapäeval kasutatakse (etnilist) rahvust (*ethnic nationality*) rahvusvahelises statistikas võrdlemisi harva, see kuulub nn tundlike tunnuste hulka. Eesti põhiseaduse mõistes tähendab rahvus etnilist rahvust.

Rahvuse mõistele lähedane mõiste on **rahvas**, mille puhul määrav on ühine territoorium, mitte etniline identiteet. Rahvas on teatud maa-ala, piirkonda või riiki asustav, enese ühtekuuluvusest ja identiteedist teadlik inimeste ühendus, mis koosneb harilikult sama etnilise päritolu, keele, religiooni või kultuuriga inimestest. Rahva määramisel kasutatakse tänapäeval **kodakondsust** (*citizenship, nationality*), s.t seotust riigiga, kuulumist selle kodanike hulka.

1.2. *Keel*

Inimkee² kõige üldisem määratlus on üsna lihtne: **keel** on inimeste kasutatav märgisüsteem, kommunikatsiooni või mõtlemise vahend, milles kasutatakse sümboleid (sõnu) ja nende kombineerimise reegleid (grammatikat) mõtete ja tähenduste edasiandmiseks. Inimkeelte vanuseks hinnatakse enam kui 100 000 aastat. Praegu on maailmas arvatavalt 5000–7000 keelt, kuid nende arv pole püsiv, sest väikese kasutajate arvuga keeled võivad hääbuda. Enamikul rahvustest on oma **rahvuskeel** ja see on üks rahvuslikku identiteeti määravaid tunnuseid. Siiski pole igal rahvusel päris oma, naabrite keelest erinevat rahvuskeelt, näiteks Austria rahva rahvuskeel on saksa keel, kuigi selle murre erineb emamaa omast. Mõni rahvus on oma rahvuskeelt ka vahetanud. Euroopas on tuntuim näide iirlased, kes on oma põlise gaeli keele igapäeva-

---

²Keel suhtlus- ja info edastamise vahendina eksisteerib ka muudel elusolenditel, kuid see erineb oluliselt inimkeelest.

suhtluses vahetanud inglise keele vastu. On ka riike, kus on mitu rahvuskeelt. Enamasti tähendab see, et selle riigi rahvas koosneb mitmest erineva etnilise taustaga rahvusrühmast. Näiteks Šveitsis on kõnelejate päritolule vastavalt neli riigikeelt: saksa, prantsuse, itaalia ja romanši; viimast kõneleb küll vaid pool protsenti elanikkonnast, kuid tegemist on riigi ühe põlisrahvaga.

1.3. Kultuur

Kultuur on kõige üldisemas mõttes inimtegevus ja selle tulemus. See üldistav fraas ei selgita kuigivõrd määratletava mõiste sisu, kuid näitab, et tegemist on mõistega, mille avamine on keeruline. *Eesti entsüklopeedia* (2009: 202) kirjutab: **kultuur** on ühiskonnaelu eriomane korraldus, milles kajastub inimolemise ja -tegevuse kvalitatiivne erinevus mis tahes bioloogilisest eluvormist ning mis sisaldab mõtlemise, keele, uskumuste, käitumise, kommete, tavade, rituaalide ja riietuse mudeleid ning kunsti, muusikat ja kirjandust. Ühiskonna ajaloos on sel korraldusel olnud õige erisuguseid vorme. Tervikuna võib inimkultuuri käsitada infosüsteemina, milles mittegeneetiliste vahenditega salvestatakse, säilitatakse ja edastatakse indiviidilt indiviidile ja põlvkonnalt põlvkonnale ühiskondlikult sisukat kogemust.

Laias laastus jaguneb kultuur aineliseks ja vaimseks. Aineline kultuuri moodustavad inimese loodud esemed. Sageli käsitatakse kultuurina üksnes vaimset kultuuri, mis on oma olemuselt märksa komplekssem. Sisult on vaimne kultuur ehk vaimukultuur teadmiste, väärtushoiakute, käitumisnormide, mõtlemistüüpide, uskumuste, stiilikaanonite ja muude selliste ühiskonnaelu intellektuaalsust väljendavate nähtuste kogum, mis saab sotsiaalselt toimida üksnes materialiseerunud kujul, s.o konkreetsete inimeste vahendatuna teatud sotsiaalsete suhete ja institutsioonide kaudu ning vormununa esemelises keskkonnas ja suhtlemiskeeltes (kõnekeel, kunstikeel, tehiskeel). Ainelist ja vaimset kultuuri ühendavad oskused ja teadmised, mille kõrgema taseme moodustavad (rakendus)teadused ja tehnoloogia.

2017. aastal ilmunud *Eesti inimarengu aruandes* kirjutab Tõnu Viik: kultuuriteadlaste käsituses tähistab kultuur kollek-

tiivselt jagatud tähenduste maailma, mis moodustab kultuuri kandjate ühise elumaailma (Edmund Husserl), omailma (Jakob von Uexküll) või semiosfääri (Juri Lotman). Ühiselt jagatud tähenduste hulka kuuluvad väärtused, ideaalid, eeskujud, normid, ühised arusaamad tegelikkusest ja muu selline. Need võimaldavad väga suurtele inimrühmadele ühiste eesmärkide ja arusaamade loomist ning tegevuse koordineerimist nende eesmärkide saavutamise nimel. Üks ühiste arusaamade kujunemise ja koordineerimise olulisimaid vahendeid on keel.

Eesti keeles on sõnal “kultuur” mitu tähendust. Nii võib rääkida kultuursest inimesest tähenduses “hästi kasvatatud, viisakalt käituv, tsiviliseeritud”. Tõnu Viigi käsitust pisut modifitseerides räägime siin valdavalt kolmest kultuuri mõistest (mis küll pole päris ammendav). Kõik need on olulised osad nn antropoloogilisest, kõikehõlmavast kultuurist.

Olmekultuur on kõige laiem ja ilmselt ka vanim kultuuri mõiste. See on olemas olnud kõigil aegadel ja kõigil rahvastel ning tugineb suurel määral ainelisele kultuurile, kuid sisaldab ka vaimukultuuri elemente. Olmekultuur võib olla originaalne, kuid selles võib olulisel määral leiduda ka laenatud (nt parasjagu moes olevaid) elemente. See hõlmab rahva kombeid (komberuumi) ja tavasid, niihästi argipäevast kui ka pühadeomast käitumist, hoiakuid ja valikuid. Olmekultuur ei tarvitse üldjuhul pikaajaliselt säilida; see muutub ajas ja muutus võib mõnikord (muutuvates oludes) olla üsna kiire. Olmekultuur määrab esmahinnangu rahvale. Eriomane olmekultuur iseloomustab sageli ka üksikuid piirkondi ja rahvusrühmi. Olmekultuuri alla kuulub **religioosne** käitumine, usutavade järgimine. Olmekultuur tugineb rahvuskeecele, mõnikord ka slängidele. Väga suur mõju olmekultuurile on **tehnoloogial**.

Rahvakultuur on rahva ajaloo jooksul kogunenud rahvuslik looming paljudes eri valdkondades: sõnaline (rahvajutud, -luule, pajatused, mõistatused, muistendid), muusikaline (rahvalaulud ja pillilood kõikvõimalikel instrumentidel), tantsuline (rahvatantsud ja -mängud), tarbekunstialane (rahvarõivad, rahvuslikud tekstiilid, rahvuslikus stiilis loodud tarbeesemed), samuti ehted ja tätoveeringud ning kultuspaigad ja nendega seotud kombed ja lood.

Rahvakultuur on tihedasti seotud religiooniga, muutes iga rahvuse (rahvusrühma) vahekorra religiooniga omanäoliseks. Rahvakultuur eeldab rahvuskeelee olemasolu, ent see ei tarvitse olla ühtne kirjakeel; tihti on tegu hoopis murrete kogumiga, mis kõik on üldjuhul siiski vastastikku mõistetavad. Kuigi rahvakultuuri juured on sügaval ajaloo, areneb ta pidevalt edasi ja saab mõjutusi muu hulgas ka arenevalt tehnoloogialt. Rahvakultuuri eristab olmekultuurist püsivus, püsiväärtuslikkus. Pikema aja jooksul säilinud või säilitatud (ainelise ja vaimse) olmekultuuri elementid on enamasti käsitatavad rahvakultuurina. Seega võib öelda, et rahvakultuur on ajahambale vastu pidanud osa olmekultuurist.

Kuigi ka rahvakultuur areneb, ei kao varem loodud püsiväärtused, vaid need talletatakse ja neid kasutatakse tulevikuski, kuigi enamasti mitte igapäevases tegevuses. Seega on rahvakultuur väga olulisel määral rahva ajalukku vaatav kultuur. Rahvakultuur nii nagu olmekultuuri on mingil kujul olemas igal rahval.

Kõrgkultuur on kultuuri kõige harjumuspärasem ja kitsam tähendus. See on kultuur, mille üldjuhul loovad professionaalid ja mis on enamasti riiklikult toetatud. Religiooni mõju kõrgkultuurile on olnud ajaloo vältel väga suur ja olulisel määral ongi kõrgkultuur religiooni sünnitatud. Rahvusliku kõrgkultuuri olemasolu peetakse üheks rahvusriigi tekkimise eelduseks.³ Ühelt poolt näitab see loome- ja otsustusvõimelise ning tegusa rahvusliku eliidi olemasolu, teiselt poolt suurendab riigi väärtust rahvusvahelises keskkonnas, tekitab riigi vastu huvi ja suurendab tõsiseltvõetavust. Kõrgkultuuri eelduseks on arenenud kirjakeel. Kõrgkultuur, mis sisaldab tiptasemel teadust ja tehnoloogiat, on olemuslikult rahvusvaheline, rahvusvaheliselt mõistetav ja hinnatav, kuid sisaldab ometi üldjuhul ka rahvuslikke jooni ja rahvuslikku omapära. Rahvuse ning rahvus- ja olmekultuuriga seotud uuringud võivad olla kõrgkultuurilisel tasemel. Rahvusliku kõrgkultuuri hulka kuuluvad ka rahvuse loodud ainelise kultuuri tippsaavutused, mis rikastavad tehnoloogiat või materiaalselt maailma (nt ehitised ja rajatised).

---

³Ilmselt on väikesaartel paiknevate rahvusriikide tekkimise reeglid pisut leebemad.

Rahvuslik kõrgkultuur sõltub rahvakultuurist, mis seda rikastab ja talle rahvusliku näo annab. Üldiselt ei saa rahvakultuur iseisvalt, rahvusvaheliste mõjudeta ja riigi toeta areneda kõrgkultuuriks, mida kannavad ja loovad professionaalid. Erinevalt olme- ja rahvakultuurist ei ole igal rahval rahvuslikku kõrgkultuuri, sest puuduvad selle tekkimise eeldused — professionaalsed kultuuri-loomajad, riiklik toetus, võib-olla ka piisavalt arenenud rahvuskeel.

Edaspidi kultuurist rääkides vaatleme rahvusliku kõrgkultuuri kõrval ka rahvakultuuri ja rahvale omast olmekultuuri (mis sisaldab muu hulgas komberuumi mõistet), samuti jälgime lisaks vaimukultuurile ainelise kultuuri olulisemaid saavutusi, mis vaimukultuuri arengut tugevalt mõjutavad.

1.4. Religioon

Religioon ehk **usund** on uskumuste, normide, tavade ja institutsioonide süsteem, mille keskmes on jumalikuks, pühaks ja/või üleloomulikuks peetavad jõud ning inimese ja kõiksuse suhteid reguleerivad alusväärtused. Oletatakse, et religioon tekkis kiviajal, samuti, et religioon on sama vana kui inimkond. Pole teada ühtki rahvast ega kultuuri, kel ei oleks või poleks olnud mingisuguseidki religioosseid uskumusi. Religioon on lahutamatult seotud kultuuri arengu ja ajalooga. Religioossetest tekstidest on alguse saanud ja edasi kandunud kirjakeeled ja kirjaoskus. Usund on ajaloos olnud ja on praegugi seotud hariduse, teaduse, meditsiini, filosoofia, ajaarvamise, kunsti, kirjanduse, muusika, arhitektuuri ja paljude muude kultuurivaldkondadega. Paljud maailma suurimad ehitised on rajatud religioosel otstarbel (sakraalehitised, templid, püramiidid). Religioon on põhjustanud nii rahvastevahelisi sõdu kui ka rahvaste rändeid. On rahvaid, kes end religiooni kaudu määratlevad. Tänapäeva arenenud maailmas on religiooni mõju hakanud teisenema ja enamasti ka vähenema, kuid pole siiski kadunud.

1.5. Rahvusriik

Riik on mõiste, mis märgib territooriumi, kus inimeste ühiselu korraldamise vahendina on kehtestatud **ühtne õiguskord**. Riik on **suveräänne**, kui selle territooriumil haldusvõimu teostavatel institutsioonidel on täielik vabadus ise otsustada, kuidas seal inimeste elu korraldada. **Rahvusriik** on riigi vorm, mis eksisteerib selleks, et pakkuda suveräänset territooriumi ja kaitset teatud rahvusele (või rahvustele), mis tavaliselt on sel territooriumil enamus. Rahvusriik saab oma legitiimsuse selle ülesande täitmisest. Enamik tänapäeva suveräänseid riike on rahvusriigid. Rahvusriigi elanikke iseloomustab tavaliselt ühtekuuluvustunne, patriotism oma riigi suhtes.

Rahvusriike on ÜRO andmetel suurusjärgus 200, seega pole kaugeltki kõigil rahvustel, sh mõnel väga arvukal — näiteks kurdidel, keda on ligikaudu 40 miljonit —, oma rahvusriiki. Selliste riigita rahvuste esindajad elavad mõnes teise rahvuse huve kaitsvas või ka mitmes eri riigis vähemusrahvustena.

Rahvusriigi rajamise käigus ühendatakse mingil maa-alal elava rahva kogukonnad üheks keele-, kultuuri- ja komberuumiks. See on võimalik juhul, kui rahval on koostegutsemise kogemus ja sihikindlad liidrid, kel on rahva seas piisav autoriteet. Sageli saab rahvas rahvusriigiks sõja tulemusena, mida peetakse iseseisvumise nimel. Nii sai ka Eestist rahvusriik tänu võidule Vabadussõjas ja sellele järgnenud diplomaatilistele pingutustele. Rahvusriigi tekkimine eeldab iseseisvaks toimetulekuks piisavat majanduslikku jõukust ning rahvusliku ainelise ja vaimse kõrgkultuuri olemasolu. Enamasti on hädavajalik ka kaitsevõime olemasolu, et kindlustada endale tõsiseltvõetavus sõjakate naabrite seas. Peale selle nõuab rahvusriigi tekkimine üleilmses poliitilises olukorras sobiva hetke, nn ajaakna tabamist.

1.6. Okupatsioon ja selle kultuurimõju

Okupatsioon tähendab riigi allutamist võõrvõimule. Kuna haridus ja kõrgkultuur sõltuvad suurel määral võimust, mõjutab okupatsioon nii ainelist kultuuri, haridust kui ka kõrgkultuuri.

Rahvusriigi okupeerimine tähendab rahvuslike ideaalide allutamist okupeeriva rahvuse ideaalidele. Tänapäeval tähendab okupatsioon tavaliselt ka valitseva ideoloogia muutust. Uuele ideoloogiale viiakse üle kogu riiklik meedia, samuti haridussüsteem. Kontrolli alla võetakse (s.t allutatakse tsensuurile) rahvuslik kultuur, kujundatakse ümber suur osa ajalehtedest-ajakirjadest ja asendatakse arvestatav osa õppekirjandusest. Samuti tähendab see märkimisväärse osa meediatöötajate ja õpetajaskonna väljavahetamist või “ümberkasvatamist”. Mõnikord võib uuenenud ideoloogia olla toitepinnaseks uutele vooludele rahvuslikus kõrgkultuuris, kuid enamasti mõjub okupatsioon rahvuslikule kõrgkultuurile (eriti vaimsele) pärssivalt või hävitavalt.

Riiklikult toetatav ja suunatav kõrgkultuur peab paratamatult asuma uue ideoloogia, s.t okupatsioonivõimu teenistusse. Kiiresti peab uue võimu ja ideoloogia teenistusse ümber orienteeruma trükisõna. Okupeeriva võimu ideoloogia järgimist nõutakse loodavas kirjanduses ja etenduskunstides. Mõnevõrra leebemad on nõuded muusikas ja kujutavas kunstis, kuid ka neis nõuab okupatsioonivõim enesele soodsate, okupatsioonivõimu toetavate ideoloogiliste voolude ja suundumuste järgimist. Rahvuslikult meelestatud tipploojad on need, kelles okupatsioonivõimud kõige suuremat ohtu näevad, pidades silmas oma eesmärki, milleks on rahva vaimne tasalülitamine. Rahvuslikku intelligentsi hävitatakse füüsiliselt või piiratakse tegutsemisvõimalusi, kui loomeinimesed ei nõustu oma loominguga toetama okupantide ideoloogiat ega seda propageerima. Kuigi osa loomingulisi töötajaid okupantide survele allub, ei võta enamik rahvast nende taieheid vastu ega kiida nende tegevust heaks.

Range okupatsioonivõim mõjutab ka teadusuuringuid, liigitades teadusharud soovitatavateks ja soovimatuteks või lubatavateks ja lubamatuteks. Okupatsioonivõim võib sekkuda ka teadustulemuste tõlgendamisse, valides, mis on “õige ja hea” ning mis “eplik” või “halb”. Paremal juhul piirdub see vaid lubatud (ja siis ka kohustuslike) tsiteeritavate autorite valikuga.

1.7. Ränne

Kogu oma pika ajaloo jooksul on inimesed Maal rännanud, kuid tänapäeval on ränne märkimisväärselt intensiivistunud: rändajaid on elanike koguarvuga võrreldes rohkem, rännatakse kiiremini ja kaugemale. Ajaloo vältel on kõige sagedasemaks rändamise põhjuseks olnud rahvastiku kasv: kui rahvaarv mõnes piirkonnas kasvab sedavõrd, et ressursse hakkab nappima, võtavad teotahtelised mehed ja naised ette teekonna, et otsida endale uus asuala. Rännet võib põhjustada ka elutingimuste halvenemine senises elukohas kas mõne looduskatastroofi, kliimamuutuse või loodusressursside ammendumise tagajärjel. Samuti võib rände põhjuseks olla teiste inimeste vaenulikkus või otsene vaenutegevus, vahel ka kutsumine või meelitamine lubadusega mingeid hüvesid pakkuda.

Ränne, millest siin räägime, tähendab valdavalt pikaajalist või jäädavat elukohavahetust ja erineb külastusrändest, mille käigus pärast võõraste maade külastamist ja seal lühemat või pikemat aega viibimist pöördutakse varasemasse asukohta (kodumaa-le) tagasi.

2. RÄNDE KULTUURIMÕJU AJALOO VÄLTEL

2.1. Rändajad info, oskuste ja kultuuri vahendajatena

On tähtis selgitada, mida kultuurimõju all mõista, kuidas see mõju realiseerub. Kas eri kogukonnad jagavad, vahetavad, laenavad või siirdavad kultuuri? Kõigil neil sõnadel on eesti keeles erinev tähendus. Kultuuri jagamine tekitab mulje, et (mõlemad) pooled saavad kultuurikontaktist enam-vähem sama tulemi. Vahetamine tähendab, et kumbki pool annab midagi ja saab midagi vastu — resultaat võib olla sama mis kultuuri jagamisel. Laenamisel kipub olema ajutine tähendus, sest laen tuleb tagasi maksta; pole siiski selge, kuidas see kultuuri puhul toimuma peaks. Siirdamine võib tähendada koguni seda, et jagajale jäävad näpud, s.t varasemat vara asendab tühi koht.

Ükski neist sõnadest ei anna päris täpselt edasi seda, mis toimub või peaks toimuma kultuuri vallas: andja ehk rikastav pool annab vastuvõtjale üle kultuuri elemente — teadmisi, kogemusi, pärimusi, meloodiaid, mustreid, liikumisi ja võib-olla ka uskumusi. Üleandmine on tavaliselt mitteformaalne ja kahepoolne (vahetus), kusjuures alati ei tarvitse see olla mõlemale poolele ühtviisi rikastav.

Kogu ajaloo jooksul on inimesed omavahel oskusi ja teadmisi vahetanud, üksteiselt nii ainelist kui ka vaimset kultuuri õppinud, seda vahendanud, edasi andnud (siiranud) ja rikastanud. Enamasti oli kõige huvitavam, tihti ka kõige väärtuslikum teave see, mida saadi kaugetest maadest tulnud rändajatelt või kogeti ise kauge-tes maades rännates. Peale praktiliste oskuste — kuidas külvata teravilja või panna maha ube, saata kiiresti sõnumeid või lõhkuda müüre — võeti neilt vahel üle ka mustreid, millega kaunistati savipotte, samuti viise, kuidas lihvida kivist kirveid või toksida põllukividesse lohke. Selline kultuurisiire ja -vahetus kõige üldisemal kujul, mis hõlmas nii kultuuri ainelist kui ka vaimset poolt, tagas inimkonna arengu kogu maailmas. Siiski säilisid väga pika aja jooksul piirkondlikud erinevused nii ainelises kui ka vaimses kultuuris.

2.2. Rändajate tõrjumine

Rändajad pole sageli olnud teretulnud maades, kuhu nad saabu-
vad. Mõnikord on põhjuseks maanappus: uustulnukad seavad end
sisse maale, mida sooviksid kasutada (või juba kasutavad) vara-
semad olijad. Mõnikord on uustulnukad sõjakad ja ebasõbrali-
kud, mõnikord oma erineva väärtuse ja kommete poolest hirmu-
tavad. Kõik see ajendab seniseid asukaid oma kodusid uustulnu-
kate eest kõigi võimalike vahendite ja relvadega kaitsma. Sellisel
juhul kaalub sihtkoha asukate negatiivne suhtumine uustulnuka-
tesse üles neilt õppimisest ja kultuurivahetusest saadava võimaliku kasu, kuigi ka vaenuliku suhtumise korral võidakse tulnukatelt mõndagi kasulikku õppida.

Siiski on ka vastupidiseid olukordi: vanad ja uued olijad elavad rahulikult pikka aega (sajandeid) kõrvuti kuni sulandumise-

ni (mida ei tarvitse toimudagi). Selline olukord on igati soodne kohaliku kultuuri rikastumiseks tulnukate mõjul. Ajaloolaste kinnitusel on niisugune rahulik kooselu korduvalt aset leidnud ka Eesti pinnal. Ilmselt on selle eelduseks piisavalt avar eluruum.

2.3. Kolonialism ja kultuurtreegerlus

Vallutusrännete valusamaid ja eurooplastele tagantjärele häbistavamaid peatükke oli **kolonialism**, kui Euroopa riikidest pärit hästi relvastatud ja varustatud sõjamehed vallutasid suuri territooriume Ameerikas, Aafrikas, Aasias ja Austraalias kohalikku elanikkonda hävitades ja enda kasuks orjatööle sundides. Kuigi immigrandid olid enamasti kohalikest märksa rikkama kultuuriga niihästi materiaalses kui ka vaimses mõttes, oli vastastikune suhtlus nii ühepoolselt karm, et kultuurilist rikastamist sisuliselt ei toimunud. Tulnukate kultuuripanustamine oli hoopiski negatiivne (nt vägijookide tutvustamine). Negatiivse mõjuga olid ka immigrantide tõenäoliselt positiivsena mõeldud pärismaalaste kooolitus- ja (risti)usku pööramise programmid. Nende eesmärk oli kohaliku kultuuri asendamine tulnukate “õige” kultuuri, kirjaoskuse ja ristiusega, kuid ühtlasi põhjustasid need kohalike noorte võõrdumist oma juurtest ja kultuurist. Tänapäeval on kolonialism Euroopas, Ameerikas ja Austraalias hukka mõistetud ning koloniaalriikide esindajad on oma eelkäijate tegevuse pärast vabandust palunud ja hüvitist maksnud.

Taotluslikult eelmisega sarnane, kuid vähem karm oli Euroopas toiminud **kultuurtreegerlus** ehk **kultuurikandlus**, kui kõrgema haridus- ja kultuuritasemega sakslased püüdsid oma kultuuri väevõimuga peale suruda vähesema kirjaoskusega ja kehvemini haritud idaeurooplastele. Nende seas oli hulk nüüdselt juba hääbunud hõime, samuti nt baltlased.

Mõlemat nähtust esines ka Nõukogude Liidus. Kaug-Ida ja Siberi väikerahvad langesid veel 20. sajandil koloniseerimise ohvriks, nende lapsi kasvatati venekeelsetes internaatkoolides ja seejuures mitte ainult ustavateks Nõukogude kodanikeks, vaid ka venelasteks. Kultuurtreegerlust püüti rakendada Euroopas paik-

nevate liiduvabariikide rahvastele, kuid üldjuhul see nende rahvaste kõrge kultuuritaseme ja eneseteadvuse tõttu ei õnnestunud.

2.4. Sisserändajate töölerakendamine

Sisserändajate ja põliselanike vahekord võib olla ka vastupidine. Kõigil ajalooperioodidel on riikides tavapäraselt puudus olnud töökätest, eriti raske töö tegijatest. Seda on püütud lahendada orjakaubandusega, hiljem sisserännanute ärakasutamisega. Ka tänapäeval on rikkad riigid Euroopas ja Ameerikas vaesematest riikidest pärit sisserännanuid rakendanud töödel, mida oma riigi elanikud heameelega ei tee. Ka neil sisserännanutel, kes on kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid, on oht saada kohalike asjatundjatega võrreldes väiksemat töötasu või viletsamaid töötingimusi.

Viimaste aastakümnete kogemused on paljudele riikidele näidanud sisserändajate rakendamise pahupoolt. Esiteks hakkavad vananedes aja jooksul koormama sihtriigi sotsiaalsüsteemi. Veel suurem mure tekib sisserändajate teise ja kolmanda põlvkonnaga, kui need uue kodumaa kultuuri ja kombeid omaks ei võta. Kultuurita ja kodumaatundeta sisserändajad kalduvad kuritegevusele ja muutuvad uue kodumaa ühiskonnale koormaks.

2.5. Kultuur globaliseeruv maailmas. Rikastumine versus ühtlustumine

Üldiselt on kultuurisiire, -jagamine ja -vahetus kultuuri rikastav protsess. Siin mõistame siirdena kultuurimõjutuste ühepoolset ülekandumist, jagamise ja vahetusena aga kahe- või mitmepoolset ülekandumist ehk mitmiksiiret. Kultuurisiiret võivad teostada sisserändajad või välismaal õppinud ja koju naasnud loomingulised inimesed. Kultuurisõnumite ja -teabe vahetuseks võib kasutada ka nt elektroonilisi infokandjaid. Siiski on kultuuririkkuse arengu seisukohast oluline, et iga rahva rahvuslik kultuur säilitaks kultuurisiiretest ja -vahetustest hoolimata oma rahvuslikud jooned ja eripära.

Kultuurisiire hakkab rahvuslikule kultuuripildile negatiivset toimet avaldama siis, kui välismõju lämmatab kohaliku koloriidi ja rahvusliku omapära. Selline oht ähvardab kõigepealt olmekultuuri (nt rõivamood, kiirtoit) ja muusikas nn popkultuuri, mis on suures osas maailmast muutunud ingliskeelseks ja aina ühenäolisemaks. Kultuuri rahvusliku ilme säilitamine nõuab sageli ühiskonna teadlikku pingutust, rahvuslikkuse toetamist ja vahel ka võõrmõjude tõrjumist. Kindlasti on rahvusliku kultuuri säilitamine (igal tasemel) väga raske kogukondades, kus kohaliku püsielanikkonna osakaal väheneb või koguni alla poole rahvastikust langeb.

Võrdlemisi keeruline on selgitada, millal muutub kultuurisiirdest tulenev kultuuriline võõrmõju rahvuslikule kultuurile ohtlikuks. Ohuteguriteks on kahtlemata immigrantide arvukus ja suur aktiivsus, samuti riigivõimu toetus neile (nt okupatsiooni tingimustes või ka globaliseerumisvaimustuses). Rahvusliku kultuuri säilimist toetab pikaajaline kohalik kultuuritraditsioon.

Tänapäeval on kõrgkultuur üleilmastunud, kusjuures tegu on ühistest kvaliteedikriteeriumidest tuleneva mõjuga, mitte kohaliku kultuuri tõrjumise või lämmatamisega. Kõige selgemini tuleb see esile teaduse puhul. Teadustulemuste jagamine ja vahetus on paratamatult rahvusvaheline — teaduskollektiividki koosnevad tavapäraselt mitme riigi ja rahvuse esindajatest. Tippkirjandus- ja -lavateosed levivad keelebarjääre ületades, muusika- ja etenduskunstide kollektiivid koosnevad sageli eri riikide ja koolkondade esindajatest. Rahvusvaheliseks on muutunud ka ehituskunst (rahvusvahelised arhitektuurivõistlused). Ainelise kultuuri saavutuste kiire rahvusvaheline levik tekitab mulje selle globaalsusest, kuid tegelikult on ainelise tippkultuuri loomung suurel määral koonduvad suurriikide ja suur korporatsioonide kätte ning üksikloojate osakaal väheneb.

Kõigile kõrgkultuuri taiestele (vaimsetele ja ainelistele) annab kordumatu mündi rahvuslik omapära, mille kaotamine tundub vaesestaks rahvuslikku kultuuri ja avaldaks negatiivset mõju ka üleilmsele kultuuririkkusele. See tähendab kultuuriteoste hindamisel pidevat vaagimist, mis on parem ja väärtuslikum, kas oma (kodukootud) või rahvusvaheline (standardne).

2.6. Kultuurisiirde ja -vahetuse toimimisteed

Selgitame, missugused stsenaariumid ja suhtlusteed on need, mis peamiselt toetavad tänapäeva⁴ maailmas kultuuri rikastavat rahvustevahelist suhtlust ja käitumismustreid.

Esiteks — erineva kultuuritaustaga inimeste kõrvuti elamine rikastab vastastikku kultuuri seda enam, mida aktiivsemate kultuuriviljelejatega on tegemist ja mida kestmam on koos- või lähielu. Enamasti on mõjutamiseks tarvis, et rahvastikurühmad oleksid piisavalt arvukad, kuid on ka erandeid. Mõju märgatavus sõltub muu hulgas kultuuride (kultuurikontseptsioonide) erinevusest. Eduka kultuurivahetuse oluline eeldus on eri rahvustest partnerite väärtushinnangute lähedus ja omavaheline kooskõla, samuti vastastikune lugupidamine ja teineteisemõistmine. Eri rahvuste kõrvuti elamine tuleneb tavaliselt kas sisserändest või riigipiiride muutmisest poliitilistel põhjustel, kuid seda võib tingida ka lühema või pikema kestusega õpiränne või rahvusvaheliste koostööprojektide täitmine. Sageli rikastab kultuuri eri rahvusest loovisikutel abielus või kooselus küpsenud loominguline kooslus.

Teiseks — muust kultuurikontekstist pärinevate või muu kultuuri omandanud mõjuisikute tegevus kultuuri suunajana (nt lavastajad, dirigendid). Samuti võib mõjuisik olla niihästi silmapaistev kirjanik, kunstnik, arhitekt kui ka teadlane — või hoopis majandustegelane või poliitik. Mõjuisiku kultuurimõju on seda suurem ja rikastavam, mida suurem ja kestmam on (olnud) tema loomingulisus ja autoriteet, samuti tema isiklik hoiak ja suhtumine sihtriigi kultuuri.

Kolmandaks — kultuurisiire või -vahetus isikliku kokkupuuteta. Religiooni, ehituskunsti, kirjanduse, muusika ja kujutava kunsti, samuti teaduse alal on kultuurisiire ja -vahetus maailma, eriti Euroopa kõrgkultuuris toimunud juba sajandeid. Heliteoseid esitati Euroopa keskustes sageli autori päritolu küsimata. Sama toimus kirjandusega, mida on iidsetest aegadest peale teistesse

---

⁴Tänapäevana mõistame siin enamasti käesolevat, 21. sajandit. Eesist rääkides on ajapiir pisut nihutatud ja tänapäev algab taasiseseisvumisest 1991. aastal.

keeltesse tõlgitud. Tänapäeval on taieste jagamise ja vahetamise tehnilised võimalused tunduvalt paranenud, lisandunud on virtuaalne suhtlus. Ka füüsilise suhtluse võimalused on avardunud, näiteks vahetatakse kunstinäitusi ja suurejoonelisi lavastusi, mis sajandite eest olnuks tehniliselt teostamatu. Tähtis on vahetusvõimaluste piiride nihkumine: kui varem toimus kultuuri- ja infovahetus peamiselt Euroopa piires, siis tänapäeval paiknevad potentsiaalsed vahetuspartnerid kõigis maailmajagudes. Isikliku kokkupuuteta kultuurivahetus toimub tänapäeval eriti intensiivselt ka ainelise kultuuri ja tehnoloogia valdkonnas; ilmekaks näiteks on siin tehisaru.

Neljandaks — võrgustumine. Kultuuritegijad, nii üksikisikud, rühmad kui ka suuremad kollektiivid, on tihti seotud partneritega kogu maailmas. Vahetatakse infot, mõtteid ja ideid, teadustulemusi ja taieseid niihästi oma eriala piires kui ka erialade vahel. Võrgustumine võimaldab väikestel rahvuskultuuridel esineda koos suurtega ning oma ideid ja omapära teistega jagada.

Kokkuvõttes: tänapäevane kõrgkultuur nagu olmekultuuri on muutunud rahvusvaheliseks. Rahvusvahelised on ka piirangud: andmekaitse, autorikaitse, patendindus — mis pole küll uudis. Kõrgkultuuri rahvusvahelistumisele aitab kaasa inimeste järjest suurem mobiilsus: Londonisse ooperietendusele, Viini kontserdile või Veneetsiasse kunstinäitusele sõitmine pole tehniliselt kuigi keerukas ega ka mitte hirmkallis ettevõtmine. Järjest rohkem inimesi kogu maailmast, eriti aga Euroopast, saab soovi korral seda endale lubada.

Kuid on teisigi võimalusi: üleilmset kõrgkultuuri võib nautida ka oma kodus diivanil. Seda võimaldab järjest arenev ja paremat kvaliteeti pakkuv tehnika. Muusika ja etenduskunstide kõrval on see võimalik ka kujutava kunsti ja arhitektuuri puhul. Järjest paremad tõlkeprogrammid võimaldavad nautida võõrastes keeltes loodud kirjandusteoseid, sh audioraamatutena. Ometi on säilinud kunstist vahetu osasaamise eriline, kordumatu võlu.

Kas kõrgkultuuri rahvusvahelistumisest ja üleilmastumisest järeldeb rahvusliku kõrgkultuuri ja seejärel ka rahvuse mõiste hägustumine? Toetub ju rahvus olulisel määral rahvuslikule kõrg-

kultuurile. Niisugust järeltust ei saa kultuuri üleilmastumisest siiski teha. Globaliseerumine tähendab eelkõige kultuuri levikuvõimaluste avardamist ja kättesaadavuse paranemist, samuti kvaliteedistandardite ühtlustumist, mitte niivõrd vaimse kõrgkultuuri ühetaoliseks ja üheülbaliseks muutumist, rahvuslike eripärade, nende väärtuslikkuse kadumist.

Ometi ei saa välistada olme muutumist aina ühetaolisemaks, kuigi olme sõltub peale rahvuslike tavade väga suurel määral ka kohalikest tingimustest, sealhulgas kliimast, loodusest, rahvastiku tihedusest jne. Siiski toimub areng selles suunas, et järjest rohkem inimesi maailmas elab nüüdisaja heaolu- ja hügieenistandarditele vastavates tingimustes või püüdleb selle poole.

3. EESTI RAHVASTIK JA KULTUUR SÕJAEELSES EESTI VABARIIGIS

3.1. Eesti rahvusriigi eellugu

Kuigi põhiliselt piirdub selle peatüki teemade käsitus ajavahemikuga 1918–1940, on mõneski kohas põgus pilk heidetud ka varem toimunud, et olukord ja taust oleksid paremini mõistetavad.

Inimesed, keda võime oma eelkäijateks nimetada, on praeguse Eesti pinnal askeldanud juba enam kui kümme tuhat aastat. Me küll ei tea, mis keeles nad kõnelesid, kuid eelkäijateks nimetamist põhjendab tõsiasi, et siinne rahvastik pole kunagi täies ulatuses vahetunud, küll aga on siia inimesi mitmelt poolt juurde tulnud. Arvatavalt kolme tuhande aasta eest saabusid ida poolt rändurid, kes kõnelesid siinmail seni tundmatut keelt. Sellest uurali keelkonda kuuluvast keelest kujunes läänemeresoome keel. Läänemeresoome keelest kasvas välja ka eesti keel, täpsemalt hulk Põhja- ja Lõuna-Eesti murdeid, mille põhjal loodi juba uusajal eesti kirjakeel.

Siinne piirkond sobis elamiseks, kuigi kliima erilise leebusega ega maapind viljakusega ei hiilanud. Tuhatkond aastat tagasi elas siin üle saja tuhande asuka, kes elatusid põhiliselt põllumajandusest, rannikul ja saartel ka kala- ja hülgepüügist. 13. sajandi algul jõudis vallutus- ja ristisõdade ajastu Põhja-Euroopasse ning Ees-

timaa vallutati ligemale seitsmeks sajandiks. Riigivalitsejad vaheldusid — Eesti on kuulunud Saksa, Taani, Poola-Leedu, Rootsia ja Vene ülemvalitsuse alla —, kuid siinset maad ei koloniseeritud. Valitsevate rahvaste esindajaid sattus Eestisse võrdlemisi vähe ja enamasti paiknesid nad linnades. Erandiks olid Saksa mõisnikud, kellest said kogu riigi ulatuses kohalikud valitsejad nii majanduse kui ka halduse mõttes. Mõisnikele kuulus kohalik võim, voli talupoegade üle ja suur osa maast. Kuid nende osakaal rahvastikus piirdus maksimaalselt viie protsendiga.

Siinset rahvast räsisisid nii vallutajatevahelised sõjad, ebasoodsate ilmade põhjustatud ikaldused ja näljahädad kui ka katkupuhangud. Mitmel korral kahanes rahvaarv poole võrra, ent taasutus võrdlemisi kiiresti. Loomulikule iibele aitas kaasa sisserränne, mis toimus peamiselt põhja poolt, aga vähemal määral ka teiste naabrite juurest. Maale elama asunud sisserrändajad — põhiliselt keelesugulased soomlased, karjalased, vadjalased, isurid, ingerisoomlased — sulandusid peatselt põhirahvusesse ja neistki sai maakeelt kõnelev maarahvas, keda teised rahvad nimetasid eestlasteks.

3.2. Eesti rahvusriik sünnib mitmerahvuselisena

1918. aastal sündis rahvusriigina Eesti Vabariik. Esimese Eesti riigi korraldatud rahvaloenduse (1922) andmetel oli riigi miljonist elanikust eestlasi 88%, kuid oli ka teiste rahvaste esindajaid. Seega võis juba siis nimetada Eestit mitmerahvuseliseks riigiks. Rahvusest rääkides peetakse käesolevas artiklis silmas etnilist rahvast, mida eri riikides defineeritakse mõneti erinevalt ja tänapäeval paljudes riikides ei kasutatagi. Etnilisus on sotsiaalne konstruktsioon, mis põhineb jagatud kultuuritavadel, traditsioonidel ja keelel. Kindlasti on etnilise kuuluvuse kujunemisel oma osa geneetikal, mis põhineb ühistel esivanematel ja geneetilistel markeritel.

Suurimaks vähemusrahvuseks (8% rahvastikust) olid kujunenud venelased. Juba mitu sajandit olid Peipsi ääres elanud vanausulised, kes olid siia põgenenud kirikutüli eest. Neile lisandusid venelased Tartu rahu kohaselt Eestiga liidetud Setu- ja Ingerimaa

segaasustusega piirkondadest, samuti pärast Vabadussõja lõppu Eestisse jäänud valgekaartlased.

Eesti läänerrannikul ja väikesaartel elasid sajandite eest siia saabunud rannarootslased, nende osakaal rahvastikus oli alla ühe protsendi. Mõlemal pool Eesti lõunapiiri oli Eesti-Läti segaasustusega külasid, kuid sellegipoolest piirdus lätlaste osakaal Eesti rahvastikus loenduse andmetel protsendi mürdosaga. Veel elas Eestis mõni tuhat juuti ja tuhatkond tatarlast. Teisi, enamjaolt linnades elanud välismaalasi — soomlasi, ingerlasi, poolakaid ja leedulasi — oli vähem. Ingerlasi elas Narva jõe taga, Tartus oli mitmest rahvusest õppejõude ja tudengeid. Suviti liikusid ringi mustlased.

Kõige segasemad tunded olid eestlastel sakslaste suhtes, keda oli toona ligi 2% Eesti rahvastikust. Nende esivanemad olid siin elanud juba palju sajandeid ja moodustanud ühiskonna kõrgklassi. Peale mõisnike olid saksa soost ka pastorigid, koolmeistrid ja tohtrid, samuti juhtivad ametnikud. Oli neid eestlasi, kes vaatasid sakslastele alt üles ja püüdsid ka ise igati “saksad” olla, jäljendades neid nii käitumises kui ka kõnes ja püüdes mõnikord oma lapsi saksa kooli sokutada. Niisuguseid inimesi nimetati kadakaskesteks, mis polnud just austav tiitel. Üldiselt hõõgus aga tuha all teadmine, et sakslased on meie esivanemaid sajandite vältel karmi käega valitsenud, ning see tekitas omajagu vimma nende kaasmaalaste vastu, kes pealegi olid muu elanikkonnaga võrreldes tihti jõukamad ja paremal järjel, vahel ka ülbevõitu hoiakuga.

Siiski suheldi sõjaeelses Eesti Vabariigis kõigi välismaalastega enamasti asjalikult ja rahumeelselt, võõraviha ei tundud ega näidatud välja ühegi rahvuse suhtes.

Eesti riik võimaldas kõigile piisavalt arvukatele, vähemalt 3000-liikmelistele rahvusrühmadele kultuuroromavalitsuse korraldamise. Seda kasutasid sakslased ja juudid, kes rajasid kultuuriseltsse ja koole, andsid välja raamatuid ja ajakirju ning arendasid oma kultuurielu. Eesti Vabariigi rahvastiku struktuur ja koostis sai selgeks rahvaloendustega, millest esimene toimus 1922. aastal vastloodud Statistikabüroo juhataja Albert Pulleritsu korraldusel. Loendusel järgiti kõiki tolele ajaks kehtestatud rahvusvahelisi

Tabel 1. Eesti rahvastiku koosseis 1922. ja 1934. aasta loenduse andmetel. Lahter “Soome” sisaldab ka ingerisoomlasi ja lahter “Muu” teadmata (s.t loendusel märkimata) rahvusi. Lahtris olev punkt numbri asemel näitab, et neid andmeid ei saa mingil põhjusel avaldada (andmekaitsereeglid, andmete puudumine vm).

Rahvus	Eesti	Vene	Saksa	Rootsi	Läti
1922 arv	969 976	91 109	18 319	7850	.
1922 %	87,6	8,2	1,7	0,7	.
1934 arv	992 520	92 656	16 346	7641	5435
1934 %	88,1	8,2	1,5	0,7	0,5

Rahvus	Juudi	Poola	Soome	Muu	Kokku
1922 arv	4566	.	.	15 239	1 107 059
1922 %	0,4	.	.	1,4	100,0
1934 arv	4434	1608	1929	3844	1 126 413
1934 %	0,4	0,1	0,2	0,3	100,0

reegleid ja loendus õnnestus hästi. Väga väikeste rahvusrühmade arvukust ei avaldatud, see polnud toona kombeks. Nagu selgus, oli Eesti rahvaarv 1,1 miljonit, eestlaste arv aga alla miljoni — ligi 970 tuhat (vt tabel 1).

Järgmine rahvaloendus Eestis toimus 1934. a. Eesti rahvastikuareng oli selleks ajaks jõudnud juba väikese sündimuse faasi, nii nagu see oli enamikus Lääne-Euroopa maades. See pani muretsema rahvastikuteadlased ja visionäärid, ajakirjanduses kurdeti “tühjade hällide” üle, taustaks noomitussõnad naistele, kes sünnitamise asemel tegelevat kõige muu, sealhulgas meelelahutusega.

Välisrände saldo oli Eestis negatiivne, kuigi ei Euroopa riigid ega USA võtnud Esimese maailmasõja järel pagulasi vastu kuigi meelsasti. Eestist rändas 1920. aastatel arvatavalt u 5000 inimest Lõuna-Ameerikasse ja ligi tuhat Austraaliasse, ka Euroopasse rännati pikemaks või lühemaks ajaks, sageli õppima. Kuna välisrände oli vähene ja loomulik iive küll väike, aga enamikul aastatel siiski positiivne, siis rahvaarv Eestis tasapisi kasvas.

Oluline muutus toimus 1939. aastal, kui Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimise järel kutsus Hitler sakslased Eestist “kodumaa-
le”. Lahkus üle 14 000 baltisakslase.

Hinnangute kohaselt ületas eestlaste arv Eestis vahetult enne Nõukogude okupatsiooni miljoni piiri, kuid täpne arv ei ole ametlikult fikseeritud. See on suurim kunagi Eestimaal elanud eestlaste arv. Väljaspool Eestit elavaid eestlasi pole siin arvesse võetud.

3.3. Eesti kultuur enne iseseisvumist

Aineline kultuur. Eesti oli pikka aega majanduslikus mõttes võrdlemisi mahajäänud Vene keisririigi osa, mille elanikkonna peamine tegevusala oli põllumajandus. Mõneti rikastasid majanduse pilti edumeelsed ja haritud baltisakslased, kes juurutasid oma mõisates uudseid majandusvaldkondi. Üks vanimaid tegevusalasid oli juba 15. sajandil rajatud piiritusetööstus, millel oli Venemaal suur ja janune turg. Otseselt piiritusetööstuse tarbeks tekkis masinaehitus, mille algatas 19. sajandi keskel vasksepp Franz Krull, kes peatselt hakkas piiritusemasinate kõrval tootma muidki igapäevases tegevuses vajalikke seadmeid, sh põllutöömehinaid. Pärast Eesti iseseisvumist kasvas Krulli ettevõtte nõudlikke tehnilisi seadmeid (külmutusseadmeid, vedureid, põlevkivi kaevandamise vahendeid jm) tootvaks ning muu hulgas välis-turgudele orienteeritud ettevõtete kompleksiks. Suuresti Venemaa turule oli orienteeritud ka 19. sajandi keskel Eestis rajatud tekstiilitööstus. Narva Kreenholm oli omal ajal Euroopa suurimate seas, sellele lisandusid Kärddla ja Sindi kalevivabrik ning tekstiilivabrikud Tallinnas Koplis.

Oluline ja Eesti kohta uuenduslik ettevõtte oli Lutheri vineerija mööblivabrik, mis alustas tootmist 19. sajandi lõpus. Juba 18. sajandi esimesel poolel oli tööle hakanud Räpina paberivabrik, mille toodang aitas tublisti kaasa eestikeelse kirjanduse levikule. 1900. aastal lisandus sellele Pärnu paberivabrik.

17. sajandil rajati Hiiumaale esimene klaasikoda, mille peamine toodang oli aknaklaas, kuid valmistati ka nõusid. 18. sajandil asutati Rõika-Meleski klaasivabrik, kus muu hulgas toodeti kvaliteetseid peegleid. Tuntud ja rahvusvaheliseltki hinnatud on Eestis sajandite jooksul valmistatud hõbeehited ja -nõud, sh ajaloolised kirikuriistad.

19. sajandi kolmandal veerandil rajati KUNDASSE tsemendivabrik, mille toodang müüdi valdavalt Peterburi ja Moskvasse. Kohalike vajaduste rahuldamiseks oli paljudes mõisates juba ammu enne seda alustatud telliskivide tootmist, mis erilise hoo oli sisse saanud pärast Põhjasõda. Telliseid tootsid ka paljud külakogukonnad.

Elektrienergia tootmine rajanes Eestis esialgu vee-energiaga (Kreenholmis ja Kundas) ning turbal (Ulila ja Ellamaa jalamas). 20. sajandi alguses hakati elektrit peale tööstusseadmete käitamise kasutama ka linnade valgustamiseks.

Tehnika arengu seisukohast väärib märkimist 1912. aastal tööd alustanud Tartu telefonivabrik, mille toodangut turustati üle kogu Vene impeeriumi ja kus valmistati ka Baltimaade esimesed raadiovastuvõtjad.

Esimese maailmasõja künnisel suurenes Tallinna kui Vene keisririigi sõjasadama tähtsus ning siin hakati tootma sõjalaevu (Vene-Balti laevatehas, Bekkeri laevatehas, Noblessneri allveelaevatehas).

Kuigi 20. sajandi alguseks oli Eestis tekkinud juba üsna mitmekülgne tööstus, oli nii ettevõtjate kui ka inseneride seas eestlasi vähe. Enamasti olid need baltisakslased, harvem venelased ja juudid, sekka ka mõned muudest Euroopa riikidest (nt Prantsusmaalt) pärit ettevõtlikud inimesed. Eestlaste roll piirdus peamiselt meistrite ja tööliste ametikohtade täitmisega, paremal juhul oldi ka insenerid. Ettevõtluseks puudus alles hiljaaegu pärisorjusest vabanenud eestlastel algkapital.

(Järgneb)

TOOMAS KUUSING. Tere hommikust, mees (2023)

“MÕISAD MAATASA!”, TÖÖLISSALGAD JA MAAMIILITS

Veel kord Volta koosolekust

Mart Kuldkepp

Eesti 20. sajandi alguse ajaloosündmuste hulgas on kindlasti üks märkimisväärsimatest 1905. aasta detsembris toimunud mõisate põletamine. Tallinnast maale liikunud töölissalkade ja nendega liitunud kohalike inimeste ühise hävitustegevuse tulemusena kahjustati kümnekonna päeva jooksul Harju-, Lääne- ja Pärnumaal umbes sadat mõisahoonet ja piiritusevabrikut, kusjuures 52 mõisa härrastemaja süüdati põlema (Karjahärm 2013: 61). See oli kõige ulatuslikum ülestõusnute korraldatud vägivallaaktsioon revolutsiooniaegses Eestis ning üleüldse enneolematu vastuhakk tollasele sotsiaalmajanduslikule ja rahvuslikule rõhumisele. Seejuures ei olnud Eesti ainulaadne juhtum: Lätis oli samalaadne mõisarüüste alanud juba novembri viimasel nädalal ja kestis läbi kogu detsembri (Kann 2023: 83).

Toomas Karjahärm toob välja, et aktsiooni ulatuslikkuse kõrval oli erakordne ka selle avalikkus: kui varem oli süütamisi toime pandud salaja, siis 1905. aasta detsembris toimusid need avalikult, massiliselt ja kollektiivselt (2013: 57). Teisisõnu oli neil pigem relvastatud ülestõusu kui salajaste röövretkede iseloom. On teada, et osalt mindigi mõisatesse relvade saamiseks (Karjahärm 2015b: 44), kuid enamjaolt rünnati neid ilmselt lihtsalt kui baltisakslaste sajanditepikkuse võimu üldtuntud sümboleid. Karjahärmiga võib nõustuda, et kõige laiemas mõttes võib mõisate põletamist pidada kaua ebaõiglust kannatanud alamklassi spontaan-

seks vihapurskeks, mis ebatavalisel revolutsioonijal vallanduda sai (Karjahärm 2013: 57–58).

Ent samal ajal tuleb mõisate põletamist pidada märgiks ka mõjust, mida 1905. aasta Eestis avaldasid saksavastased rahvuslikud ja eliidivastased sotsialistlikud ideed ning neist tõukuv konkreetne organiseerimistegevus. Vastupidisel juhul oleks laiaulatuslik ja pealtnäha koordineeritud väljaastumine vaevalt võimalik olnud. Sellise korraldustööga on eriti seostatud aktsioonile vahetult eelnenud sündmust: Tallinnas Volta vabriku söökla keldris toimunud Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei (VSDTP) Tallinna komitee liikmete, Tallinna töölisvanemate ja maasaadikute ühiskoosolekut 1905. aasta 11. detsembril.¹ Mäletatavasti katkes see koosolek poole pealt, kui Volta juurde saabus politseiülem koos soldatitega ning terve rida kohal viibinud isikuid arreteeriti. Suurem osa pääses neist aga põgenema ning järgmisel päeval liikusid tööliissalgad juba maale.

Artiklis heidan Volta koosolekul toimunud uue pilgu mõnele vähetuntud allikate abil, mis lubavad täiendada Kaido Jaanson (2005b) ja Toomas Karjahärmi (2012a) varasemaid käsitlusi ning luua sündmuste käigust selgema, kuid ühtlasi mitmekülsema pildi. Mis 11. detsembri õhtul Volta keldris ikkagi toimus ja kui oluliseks peaks seda sündmust pidama? Ja mida on võimalik järeldada mõisate põletamisele eelnenud ettevalmistustööde kohta?

EESTIMAA KUBERMANGU MAASAADIKUTE ÄRA JÄÄNUD KONGRESS 11. DETSEMBRIL 1905

Nagu juba öeldud, oli Volta koosolek tegelikult kolme eri grupi koondumiskoht. Neist esimese seltskonna, valdade esindajate Tallinnas viibimise ajendiks oli Eestimaa kubermangu maasaadikute kongressi korraldamise mõte.

Maaomavalitsuse küsimus ja eriti eestlaste osavõtt sellest oli olnud eesti rahvusliku liikumise kesksete teemade seas ju-

---

¹ Seda vana kalendri järgi; uue kalendri järgi 24. detsembril. Artiklis on kuupäevad antud vana kalendri järgi.

ba 19. sajandi rahvusliku ärkamise ajal. 1905. aasta radikaalsed meeleolud ning keskväimu järeleandmised koosolekuvabaduse osas lubasid selle ja sellega külgnevate küsimuste arutamiseks korraldada aga varasemast hoopis suuremaid ja rahvarohkemaid üritusi. Neist suurim ja tuntuim on 29. novembril Tartus toimunud ülemaaline, aula- ja Bürgermusse koosolekuteks lõhenenud koosviibimine, kus võeti vastu hulk radikaalseid resolutsioone. Samasse ritta liigitub ka kavatsetud valdade kongress Tallinnas, kus pidi arutatama eeskätt nelja Balti rüütelkonna ühist maaomavalitsuse reformiprojekti, mis oli valitsusele kinnitamiseks esitatud, kuid tekitas rahva hulgas oma ebademokraatlikkusega laialdast rahulolematust. Samuti pidi seal vastukaaluks sõnastatama rahva enda reformiettepanekud (Karjahärm 2012a: 28).

Raikküla vallavolikogu liige Hans Martinson kinnitab oma mälestustes, et Eestimaa kubermangu valdade esindajate ühis koosoleku mõte tekkis Raplas² ning selle taga oli Rapla vallakirjutaja Joosep Maksim; palvekiri kubernerile korraldusloa saamiseks esitati aga uuendusmeelsema vallavalitsusega Raikküla valla nimel. Kuna kuberner kongressi korraldamiseks luba ei andnud, mindi seejärel Tallinnasse ajalehe *Teataja* toimetusse ja kurdeti oma häda, mille järel Martinsoni sõnul “valdade esindajate kokkukutsumise mõte laiemas ulatuses võttis”.³ 1905. aasta 29. juulil *Teatajas* ilmunud anonüümses juhtkirjas kiitiski ajalehe toimetaja Konstantin Päts Raikküla algatust ja nimetas seda “tunnistuseks, et meie rahvas poliitiliselt küpsemas on” (Päts 1905; Karjahärm 2012a: 30).

Valitsus jättis rüütelkondade projektikavandi novembri lõpul kinnitamata, kuid ei tulnud vastu ka eesti ringkondade soovidele töötada välja teine, talupoegade huvidest lähtuv reformiplaan. Üldse lükati maaomavalitsusreform määramata ajaks edasi ja keisririigi ajal see teoks ei saanudki (Karjahärm 2012a: 29–30).

---

²Raplat nimetati hiljem “Harjumaa revolutsioonilisemaks vallaks”, vt 1905. aasta... 1926: 183.

³RA (= Rahvusarhiiv), EAA.3654.1.8, l. 5–7. Hans Martinsoni mälestused 1905. aasta sündmuste kohta.

Maasaadikute kongressi korraldamisega liiguti vahepeal siiski edasi, eriti pärast 17. oktoobri “vabaduspäevade” manifesti, mis kaotas tsensuuri ja lubas koosolekuvabadust. Toomas Karjahärm rõhutab, et siis ei olnud kongressiplaani taga enam üksnes valdade tegelased, vaid ka Tallinna radikaalsed poliitikud, s.t *Teataja* ümber koondunud sotsiaalliberaalide ringkond eesotsas Konstantin Pätsiga (samas: 30–31). Hans Martinson tunnistab samuti, et *Teataja* meestega oli jäänud tihedasse läbikäimisesse.⁴ Ka hakkasid hiljemalt novembris ettevõtmise vastu huvi tundma sotsiaaldemokraadid. Nende sekka kuulunud Johan Jans väidab ekslikult, et maasaadikute Tallinnasse kokkukutsumise idee pärineski mõne variisiku kaudu hoopis sotsiaaldemokraatidelt-tsentralistidelt (s.t VSDTP Tallinna komiteelt) (2008: 155–156; Karjahärm 2012a: 32).

Igal juhul moodustati 6. novembril Tallinnas paarikümneliikmeline teadmata liikmelisusega ajutine komitee, mis asus kongressi ette valmistama. Karjahärm arvab, et sellesse kuulusid valdade esindajate kõrval ka *Teataja* ringkonna ja Tallinna linnavalitsuse liikmed (2012a: 32). Samuti pole võimatu, et ajutises komitees oli esindatud VSDTP Tallinna komitee, mille juulikuus peaaegu *in corpore* vangi pandud tuumik oli streikivate tööliste nõudmisel 15. oktoobril vabaks lastud (Jaanson 2005a: 56). Martinson, kelle käest püüti hiljem ajutise komitee koosseisu teada saada, seda ei teadnud, sest oli selleks ajaks koos teiste Rapla kandi tegelastega korraldamistööst taandunud, pidades enda sõnul kasulikumaks, et “tähtsamad, laiemale ringkonnale enam tuttavamad isikud asja korraldamise oma peale võtavad”.⁵

Tallinna komitee liikmete kaasatust ajutisse komiteesse võib järeltada aga 29. novembril *Teatajas* avaldatud käremeelsest üleskutsest, milles esimest korda loetleti tulevase kongressi päevakorrapunktid. Need puudutasid riigikorda, maaomavalitsust, maareformi ja valitsusvastase võitluse vahendeid. Abinõud

⁴RA, EAA.3654.1.8, l. 9. Hans Martinsoni mälestused 1905. aasta sündmuste kohta.

⁵RA, EAA.3654.1.8, l. 10. Hans Martinsoni mälestused 1905. aasta sündmuste kohta.

ei piirdunud ainult maaoludega: nende hulgas olid näiteks “raha väljavõtmine riigi krediid-asutustest”, “tööliste streigid”, “uued valimised” ja “ühendusesse astumine teiste rahvustega”. Ühtlasi oli kongressil kavas asutada “valdade asemikkude keskkomitee” koos võimupiiride ja liikmelisuse kindlaksmääramisega (Ajutine... 1905).

Peale üleskutse ilmus samas ajalehes veel eraldi avaldus, milles nõuti maaomavalitsuse uuendamist demokraatlike põhimõtete ja üldise valimisõiguse alusel. Kui üleskutse oli allkirjadeta, siis avaldusele oli alla kirjutanud 37 Tartu ülemaalse kongressi saadikut, kelle hulgas peale valdade tegelaste olid VSDTP Tallinna komitee juhtkuju Aleksander Kesküla ning Dvigateli töölisvanem ja sama komitee maaorganisaator Hans Vürst (Maa-omavalitsuse... 1905). Nagu Toomas Karjahärm märgib, jääb vägisi mulje, et päevakorra avalikustanud anonüümne komitee oli seotud avaldusele alla kirjutanutega, või olid nad isegi osalt komitee liikmed. Igal juhul annab Kesküla ja Vürsti kaasatus märku, et VSDTP Tallinna komitee oli maasaadikute kongressi korraldamisega seotud või selle tegevuse novembri lõpuks isegi üle võtnud (Karjahärm 2012a: 37).

Kesküla kõrval teine tuntum Tallinna enamlane Hans Pöogelmann oli kongressi korraldamise algatust kiitnud juba 14. novembri *Teatajas*, soovitades küll maasaadikud valida mitte valda täiskogul, vaid kõigi vallaliikmete üldkoosolekul, kus sulased ja maatamehed oleks ülekaalus (Plotnik 1965: 80–81; Karjahärm 2012a: 33). Üleüldse näib, et Kesküla, Vürst ja Pöogelmann olid Tallinna sotsiaaldemokraatlike tegelaste hulgas need, kes kõige otsesemalt maaorganiseerimistööga tegelesid või seda isegi eest vedasid (sellest lähemalt allpool).

Nimeliselt on teada ühtekokku 128 maasaadikut (igast valdist kaks), kes valiti kongressile oma valda esindama (Karjahärm 2012a: 34). Kuni kolmandik neist kuulus maaharitlaskonda (kooliõpetajad ja eriti vallakirjutajad), ülejäänud jagunesid peremeeste-kohaomanike, peremeeste-rentnike ja maatameeste vahel. Kõrvutades maasaadikute nimekirja aulakoosoleku ja Bürgermusse koosoleku nimekirjadega, leidis Toomas Karjahärm, et enamik maasaadikutest, kes olid valitud osalema nii Tar-

tu kui ka Tallinna kongressil, olid radikaalse meelsusega, s.t liitunud Tartus aulakoosolekuga (samas: 35). Seega võis ennustada ka Tallinna kongressi kujunemist vägagi radikaalseks ettevõtmiseks. Raikküla vallast Tallinnasse minema valitud Martinson mäletab samuti, et valla täiskogu volitas teda ja teist saadikut Jaan Kuusemetsa “kõige käremana voolu poole hoidma”. See tundus saadikutele endalegi nii kardetav, et Kuusemets küsis täiskogu käest, kas vald kannab tema naise ja laste eest hoolt, kui nad linnast eluga tagasi ei tule. Seda lubatigi.⁶

Veel paar päeva enne koosoleku algust ilmus ajalehtedes teade, millega ajutine komitee juhatas kongressile saabuvaid maasaadikuid 11. detsembri hommikuks tollaegsesse Estoniasse (Väike-Tartu mnt nr 25), kus neile pidi antama pääsetähed ja kätte juhatatama korterid. Selleks pidid Estonia ruumid olema alates 10. detsembri õhtust avatud (Tallinna... 1905; Karjahärm 2012a: 38).

Siis ilmes aga tõsine takistus: päev enne kongressi algust kuulutati Tallinnas ja Harjumaal välja sõjaseisukord, millega keelati rahvakoosolekud ja nende seas muidugi ka maasaadikute oma (Raun 2005: 38). Hoolimata sõjaseadusest ja raudteelaste streigist ilmus 11. detsembril Tallinnasse siiski küllalt palju maasaadikuid, sest teade sõjaseadusest levis aeglaselt ja osa neist oli jõudnud kohale juba päev või kaks varem. Kokku saabus maasaadikuid Tallinnasse arvatavasti umbes 100–150 (Karjahärm 2012a: 38).

Hans Martinsoni mälestuste järgi läksid varem kohale jõudnud maamehed eelmisel õhtul, s.t 10. detsembril Estoniasse. Sinna ilmus ka Konstantin Päts, kes seletas sõjaseisukorra tõttu muutunud olukorda ja ütles, et kongressist ei tule midagi välja ning pole mõtet oma vabadust kaalule panna. Martinsonile jäid eriti meelde Pätsi sõnad “Kangelase meelt ei tohi meilt keegi nõuda”.⁷ Pole võimatu, et see lause osutas selgelt Tallinna vasakpoolsetele.

---

⁶RA, EAA.3654.1.8, l. 12–13. Hans Martinsoni mälestused 1905. aasta sündmuste kohta.

⁷RA, EAA.3654.1.8, l. 15. Hans Martinsoni mälestused 1905. aasta sündmuste kohta; Jaanson 2005b: 36.

Sellegipoolest kogunes 11. detsembri hommikul Estonia juurde uuesti mõnekümnepealine rühm maasaadikuid. Veidi hiljem saabusid sinna ka Vürst ja Kesküla, kes kutsusid maasaadikuid õhtuks Volta tehase keldrisse töölisvanemate ja VSDTP Tallinna komitee ühiskoosolekule, kuhu pääses parooliga. Valdade esindajate Voltasse juhatamise tegi Kesküla ülesandeks mõnele teisele sotsiaaldemokraadile, kellest üks oli üliõpilane Eli(i)se Kevend (snd Luik).⁸

TALLINNA TÖÖLISKOOSOLEKUD 7.–10. DETSEMBRIL

Ülalkirjeldatust võib jääda mulje, et maasaadikud olid sellised inimesed, kes kuidagi poolkogemata sündmuste vooluga kaasa kisti. Mõnes allikas on väidetud aga risti vastupidist: 11. detsembri koosolek polnud esimene omasugune, kuhu maasaadikuid osalema kutsuti, ning et õieti jõudsid nad juba veidi varem nõuda mõisate põlema süütamist. Sellega seoses tuleb pöörata tähelepanu teisele Volta koosolekule eelnenud sündmusteahelale: Tallinna vabrikute streikivate tööliste koosviibimistele 11. detsembri eel.

Detsembri alguse meeleolud Tallinna tööliste hulgas olid väga ärevad. 3. detsembril oli vangistatud Peterburi Tööliste Saadikute Nõukogu, mis andis omakorda tõuke arengule, mis vallandas Moskva ülestõusu. 10. detsembril kerkisid vanas pealinnas esimesed barrikaadid (Jaanson 2005b: 61). Juba kaks päeva varem, 8. detsembril, oli VSDTP Tallinna komitee kutsunud kõiki Tallinna töölisi üles poliitilisele üldstreigile, mis algas samal päeval kõikides vabrikutes ja järgmisel päeval ka raudteelaste seas. Vahetult streigi alguse järel pidas Tallinna komitee karskuskuraatoriumi ruumides koosoleku, millel otsustati Peterburi töölistega käsikäes ühises võitluses edasi sammuda (Vakman 1926: 115–116; VSDTP üleskutse... 2013).

---

⁸RA, EAA.3654.1.8, l. 49. Elise Kevendi mälestused Volta koosolekust; Karjahärm 2012a: 38–39; Jaanson 2005b: 38–40.

Järgmisel päeval, 9. detsembril korraldati Voltas töölisvane-
mate nõukogu koosolek, kus otsustati samuti streiki jätkata, kuni
pealinnast on instruksioone saadud. Ajaloolase Hilda Moosber-
gi andmetel võeti sellel koosolekul sõna relvastatud ülestõusu
toetuseks, kuid täpsemaid otsuseid ei tehtud. 10. detsembril, kui
maasaadikud olid hakanud Tallinnasse jõudma, kutsusid töölised
Moosbergi teada oma koosolekutele neidki. Osa valdade esinda-
jaid avaldanud seal soovi, et töölised liituksid nendega mõisaoma-
nikevastases võitluses; tööliste sütitavad kõned tipnesid aga üles-
kutsetega ülestõusule. Mõnes Tallinna vabrikus olevatki töölised
maale mineku juba siis ära otsustanud.⁹

Allikad, millele on viidatud Moosbergi masinakirjalise dok-
toritöö vastavate lõikude juures, ei räägi tegelikult midagi sel-
le kohta, et maasaadikud oleksid tööliiskoosolekute osa võt-
nud. Küll aga ühtivad Moosbergi väited enamlase Rudolf Vak-
mani omadega,¹⁰ kes 1926. aastal kirjutas samuti, et linna saa-
bunud maasaadikud käisid tööliste koosolekutel: näiteks Lutheri
mööblivabrikus, kus üks maasaadik oli sõna võtnud ja soovitanud
maal mõisad “maatasa” teha, s.t need rüüstata ja maha põletada.
Sellele olevat vastu vaielnud Aleksander Kesküla ning hääleta-
misel kiidetud heaks partei (s.t Kesküla) seisukoht mõisaid mitte
hävitada (Vakman 1926: 116).

Veelgi enam: keegi maasaadik, kes “mõne teate järele” pä-
rines Kose vallast, oli Vakmani teada rääkinud Dvigateli teha-
ses tööliste punakaardi asutamise vajadusest ja lugenud ette maal
selleks tarbeks juba välja töötatud põhikirja, mille soovitas vastu
võtta töölistelgi. Põhikirja järgi pidi punakaart olema töörahva sõ-
jaline organisatsioon, mis teostab väljaõpet töö kõrvalt ja kasutab
välise tunnuseks viieharulist tähte (Vakmani meelest “vist vana
rahvusline märk”, mida vanad eestlased olla kasutanud). Puna-

---

⁹Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjakogu, F 85, s 33, lk 264–265.
Г. И. Мосберг. Революция 1905–1907 годов в Эстонии.

¹⁰1956. aastal, millega on dateeritud Moosbergi 1953. aastal kaitsitud
doktoritöö ümbertöötatud käsikiri, oli 1937. aastal Venemaal “rahva-
vaenlasena” vahistatud ja hukatud Vakman veel rehabiliteerimata. See
ilmselt selgitab valikut talle mitte viidata.

kaardil pidi olema oma peaaasjalikult naisterahvastest koosnev punane rist ning iga punakaardiga liituja pidi andma vande. Töölised olid punakaardi asutamisega üldiselt päri, kuid laitsid vandeandmiskohustuse maha ja nõudsid selle punkti põhikirjast väljajätmist (samas: 116–117).

Tööliskoosolekutel osalenud maasaadikute nimed jäid teadmata. 1905. Aasta Seltsi küsimise peale arvas Elise Kevend hiljem, et üks neist võinuks olla Hans Martinson.¹¹ Martinson ise ei teadnud tööliskoosolekutest aga midagi. Ta pidas küll võimalikuks, et mõni üksik maasaadik võis neil osaleda, nagu sedagi, et mõisate purustamise mõte võis tööliste hulgas kõne alla tulla juba enne Volta koosolekut. Küll aga vaidles ta vastu jutule, nagu oleks Kose kandist, mida ta hästi tundis, soovitanud keegi töölistel punakaardi põhikiri vastu võtta.¹²

Muljet, et maale minekut arutati Tallinna tööliste seas juba enne Volta koosolekut, kinnitavad omaaegsed politseimaterjalid, mis pole varem teaduskäibesse jõudnud.¹³ Nende järgi peeti tööliste koosolekuid 7. kuni 10. detsembrini terve rida ning neil osales mitme vabriku töölisi. Vastu võeti resolutsioone, millest ilmneb sihikindlus võitlust jätkata: Wiegandi masinatehases ja Lutheri mööblivabrikus otsustati gaas kinni keerata; Dvigatelis nõuti poliitvangide vabastamist; Johansonini paberivabrikus otsustati moodustada kolmeliikmeline komitee, mis korraldaks majateenijate ja kokkade streigi; Grünwaldi nahatööstuselt nõuti tuhandeurblase trahvi maksmist, sest see oli kuuel streigimurdjal tööd teha lubanud.¹⁴

9. detsembril peetud Tallinna töölisvanemate nõukogu koosolekul võeti politsei teada vastu otsused sulgeda linna gaasivabrik, koguda relvi, saata maale võitlussalgad, et sõjaväeüksusi Tallinnast minema meelitada, korraldada talurahva hulgas agitatsioo-

---

¹¹RA, EAA.3654.1.8, l. 49. Elise Kevendi mälestused Volta koosolekust.

¹²RA, EAA.3654.1.8, l. 17. Hans Martinsoni mälestused 1905. aasta sündmuste kohta.

¹³RA, ERAF.27.1.209, l. 126–134.

¹⁴RA, ERAF.27.1.209, l. 133–134.

ni, asutada rahvamiilits (*милиция*) ja hoiupankadest raha välja võtta.¹⁵ 10. detsembril toimunud koosolekul otsustati ühtlasi toetada tolliametnike streiki, korraldada streik linnavahtide seas, lõpetada sadamas laevade proviandiga varustamine, algatada vori-meeste streik, panna seisma trammid ja sulgeda koolid.¹⁶

Töölisvanema Karl Kiimani mälestuste järgi kutsuti ühel neist koosolekutest, mis toimus Dvigateli vagunikuuris, töölisi valmis olema kõigeaks, sest valitsus olevat aru saanud, et töölisel ei olegi nii tugevad, kui vahepeal oli tundunud, ning pidavat plaani nendega lõplikult arved õiendada. Kiiman ja teised lööksalga liikmed olid valmis esitatud väljakutse vastu võtma: “Parunid nõudsid sõjaseadust — meie aga kuulutasime neile sõda.” Puudus oli aga relvadest, mille saamiseks tuli minna maale ja võtta neid mõisatest, kus relvi pidi küllaga olema (Kiiman 1931: 100).

Vakmani teada toimus veel 11. detsembri hommikul Krulli tehasel koosolek, kus otsustati maale minna, mõisnikke vangi võtta ja maalt vilja linna saata, kuid mõisaid mitte purustada. Pigem rahumeelselt maale minna olevat otsustatud ka Dvigatelil, kuigi seal olnud kuulda ka arvamust, et mõisaid tuleks siiski “puistata”. Vakman kinnitab sedagi, et mõne seltsimehe hinnagul oli maaleminek muu hulgas vajalik selleks, et “sõjaväge linnast maale kiskuda ja valitsusejõudusi killustada”, mille järel oleks võimuvõtmine linnaski kergemaks muutunud (1926: 116–118).

Erinevaid allikaid arvesse võttes võib seega üsna kindlalt väita, et tööliissalkade maale läkitamine oli arutlusel juba enne Volta koosolekut ja tööliisvanemate poolt isegi põhimõtteliselt otsustatud. Skeptilisem tuleb olla Vakmanile ja temast lähtunud ajalookirjutustraditsioonile iseloomuliku väite suhtes, et Volta omale eelnenud koosolekutel osales maasaadikuid, kes otseselt mõisate hävitamist nõudsid ning võtsid seega töölistest ja VSDTP Tallinna komiteest radikaalsema seisukoha. Teadaolevad kaasaegsed allikad seda ei tõenda, nagu ei kinnita seda ka 1934. aastal kogutud mälestused. Võiks oletada, et ennast hiljem mõisate põletamisest distantseerida soovinud sotsialistid tahtsid süü ebaõnnestuu-

¹⁵RA, ERAF.27.1.209, l. 134.

¹⁶RA, ERAF.27.1.209, l. 133–134.

nud ülestõusu eest niimoodi maasaadikute kaela lükata. Siiski ei saa sõjakate maasaadikute osalemist tööliiskoosolekutel ka välistada. Sellisel juhul oli neid tõenäoliselt vähe; võimalik et kõigest paar aktiivsemat isikut.

Politsei, kellel oli ilmselt tänu nuhkidele toimuvast hea ülevaade, ei istunud samal ajal jõude. 9. detsembril algasid tööliisvanemate arreteerimised. 10. detsembril, nagu juba mainitud, kuulutas Eestimaa kuberneri kohusetäitja Aleksandr von Giers Tallinnas ja Harjumaal välja sõjaseaduse. Seda sammu põhjendas ta 13. detsembril siseminister Pjotr Durnovole osalt just eelseisva “talurahva kongressiga”: ärritatud rahvas ootavat Tallinna kongressilt otsuseid varasemate Tartu (s.t aulakoosoleku) otsuste vaimus, et “alluda uuele omavalitsusele ja võidelda valitsuse vastu lõpuni”. Kongressi keelamisega olevat ära hoitud kindla tegevusprogrammi vastuvõtmine. Samuti olnud sõjaseadus vajalik selleks, et saaks vabrikud läbi otsida ja tööliste relvad ära võtta. 1906. aasta jaanuaris kinnitas Durnovole ka Eestimaa tsiviilkuberner Nikolai von Bünting, et maasaadikute kongressist pidi saama talurahvaliidumise uue järgu kõrgpunkt ning seal kavatsetud vastu võtta resolutsioon Jaan Teemanti programmi järgi, mille olemus seisnevat Eestimaa Venemaast eraldamises ja relvaga kätte võidetud Eesti vabariigi väljakuulutamises (1905. a... 1955; Karjahärm 2012a: 48).

VSDTP TALLINNA KOMITEE KOOSOLEK ÖÖL VASTU 11. DETSEMBRIT

Kolmandaks Volta koosolekul osalenud jõuks maasaadikute ja Tallinna tööliste kõrval olid sotsiaaldemokraadid-tsentralistid ehk VSDTP Tallinna komitee. Nemadki jõudsid ööl enne kavandatud maasaadikute kongressi algust pidada omavahelise nõupidamise Marta Lepa ema üüritud viietoalises korteris Vaksali puisteel. Öösel kella üheni kestnud arutelu järel osa osavõtjaid lahkus, teised aga jäid samasse ööbima, kuni varahommikul saabus politsei ja arreteeris kõik kohal viibivad 14 inimest, sh 13 VSDTP Tallinna komitee liiget. Vangistatute hulgas olid Marta Lepp ja Alma Ostra, kes seejärel Siberisse asumisele saadeti. Tallinna komitee

tuumikust pääsesid vaid varem lahkunud August Rei, Aleksander Kesküla ja Julius Kokk (Karjahärm 2012a: 41).

Sissekukkumisega lõppenud koosolekut mainib oma mälestustes mitu inimest, seal käsitletud teemadest on juttu aga vähe: Marta Lepp ja Alma Ostra lähevad koosviibimise sisulisest poolest üldse mööda (Ostra-Oinas 1932: 64, 1931: 120; Lepp 2010: 66). August Rei mainib vaid “elavaid vaidlusi” ja arutelu küsimuse üle, kuidas eelseisval “tagasikiskumise” ajajärgul tuleks tegeutseda (Rei 1931: 50, 2010: 81–82; Karjahärm 2012a: 39–40). Mõnevõrra konkreetsem on teiste teadetele tuginev Rudolf Vakman, kelle sõnul arutati muu seas “järgmiseks päevaks Pätsi ja t. eestvõttel kokku kutsutud vallasaadikute koosoleku küsimust”, millega seoses Tallinna komitee otsustas, et kokkutulnud maasaadikuid on vaja partei poole võita ja nendega läbirääkimisi pidada (1926: 116). Arutelust maale mineku üle ei räägi siiski midagi ka Vakman.

Muude teadete ähmasusest eristuvad hilisema enamlase Eduard Oti mälestused: tema väitel osales koosolekul peale Tallinna komitee liikmete ka töölisanemaid, ühtekokku 30 inimest, ning arutati “sõjariistus väljaastumise” küsimust, et toetada samal päeval Moskvast alanud ülestõusu. Seejuures räägib Ott, et tema ise, enamlane Samuel Sominski ja töölised olnud relvastatud ülestõusu ja maale mineku poolt, et sel viisil sõjavägi linnast välja meelitada ning seejärel linnaski relvad haarata, “menševikud” olnud aga vastu. Lõpuks võeti Oti sõnul vastu otsus saata maale relvastatud salgad parunite ja politseiga võitlema, mõisate asjatust rüüstamisest aga hoiduda ja neid rahva varanduseks pidada. Võitlejate esmaülesandeks sai vaenlaselt relvade äravõtmine, et nendega uusi võitlussalku varustada (Karjahärm 2012a: 41, tsit. Pöggelmann 1982: 65).

Hiljem on Oti mälestusi peetud ebausaldusväärseks seetõttu, et tema sõnul olid kohal viibinud enamlased ühemõtteliselt maalemineku poolt ja vähemlased selle vastu: terav eristus, mis 1905. aasta kontekstis ongi ebaeenev (Karjahärm 2012a: 41–42). Samuti kõlavad Oti kirjeldatud otsused maale minna ja relvi hankida, kuid mõisaid asjatult mitte rüüstada, kokku Vakmani väidetega Tallinna tööliiksoosolekute samalaadsete otsuste kohta —

välja joonistub “rahumeelse maalemineku” programm, mille su-gemeid võib leida teistegi hilisemate enamlaste kirjutistest. Oti laiemat väidet, et sõjariistus maale minekut koosolekul arutati ja mingisugune tegevuskava heaks kiideti, ei saa aga ümber lükata, sest teised koosolekul osalenud pole sellest lähemaid mälestusi jätnud. Samuti tundub väga tõenäoline, et Vaksali puisteel tõe-poolest arutati järgmise päeva maasaadikute kongressi ja maasaa-dikute parteilisse võitlusesse kaasamise küsimusi.

Toomas Karjahärm arvab, et kui Tallinna komitee öisel koos-olekul oleks langetatud otsuseid maale mineku ja mõisnike vastu suunatud aktsioonide kohta, siis võinuks need otsused asjaosalis-tele siiski meelde jääda (samas: 39–41). Tuleb aga küsida: kas ju-hul kui selliseid otsuseid oleks tehtud, oleksid end hiljem mõisate põletamisest distantseerinud sotsiaaldemokraadid neid tingimata soovinud mäletada?

VOLTA KOOSOLEK 11. DETSEMBRI ÕHTUL: ARUTELU

Pühapäevasel illegaalsel koosolekul Volta söökla küünaldega val-gustatud keldris¹⁷ osalesid niisiis Tallinnasse kongressile tulnud maasaadikud, Tallinna töölisvanemad ja need Tallinna sotsiaal-demokraadid-tsentralistid, kes eelneval ööl olid arreteerimisest pääsenud.

Teadmistes peaaegu kõige muu kohta, mis Volta koosolekus-se puutub, on pikka aega valitsenud suur segadus. Ajaloolased on saanud tugineda eeskätt kohalviibinute mälestustele; olgu need siis avaldatud, nagu Friedebert Tuglase või August Rei omad, või kogutud aastakümneid hiljem 1905. Aasta Seltsi poolt (Jaanson 2005b: 35). Mälestuste põhjal on tihti aga raske midagi kindlat väita: seda eriti tundlikes küsimustes, mida inimesed on soovi-nudki eri viisil mäletada.

---

¹⁷EKM EKLA (= Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv), f 172 I, m 5, l. 222. Rudolf Palmi mälestused Volta koosole-kust.

Toomas Karjahärm märgib, et juba koosolekul osalejate arv kõigub mälestustes väga suurtes piirides: 40–50 kuni 500–600 inimest, kusjuures enamik pakub selleks 100–200 (Karjahärm 2012a: 42–44; Jaanson 2005b: 43). Umbes 200 osavõtjast räägib ka politsei.¹⁸ Samuti pole selge, kes koosolekut juhatas: paljude meelest oli see Aleksander Kesküla, kuid Friedebert Tuglase ja mõne maasaadiku arvates hoopis Hans Pöögelmann. Juhatajaks peeti hiljem ka Volta lukkseppa Nikolai Jansonit ja veel üht hilisemat enamlast, Jaan Anveltit, kes tõenäoliselt Voltas ei viibinud (Karjahärm 2012a: 44–45; Jaanson 2005b: 41–43). See-ga valitses üksmeel ainult selles, et juhataja oli keegi radikaalsete vaadetega mees.

Enamiku maasaadikute mälu järgi oli koosoleku juhataks siiski Kesküla (Jaanson 2005b: 41–42). Juhatajat seejuures ei valitud: Triigi valla maasaadik Johannes Ernesaks mäletab, et Kesküla avas koosoleku ning nimetati aja kokkuhoidmiseks kohe ise selle juhatajaks.¹⁹ Kalju valla maasaadiku Karl Silbermanni järgi oli Kesküla koosoleku juhataja ja Pöögelmann esimene protokollija, mis võiks selgitada segiajamist Tuglase poolt.²⁰ Kokkuvõttes võib nõustuda Toomas Karjahärmi järeldusega, et koosolekul osales ilmselt kuni paarsada inimest ning juhtrollis olid Kesküla ja Pöögelmann, kes olid novembri lõpul Tartu aulakoosolekul valitud viieliikmelise nn revolutsioonilise büroo koosseisu (2012a: 44–45).

Loetelu mälestustes leiduvatest eriarvamusest võiks jätkata ja Kaido Jaanson ning (vähemal määral) Toomas Karjahärm ongi seda oma Volta-käsitlustes teinud: tagantjärele lahknesid mäletajate seisukohad küsimuses, kas koosolekul päevakord üldse kinnitati ja mis selles päevakorras oli (Jaanson 2005b: 44), veelgi enam aga selles, mida täpselt arutati, ja muidugi selleski, kas Vol-

---

¹⁸RA, ERAF.27.1.209, l. 128

¹⁹EKM EKLA, f 152, m 172:8, l. 46. Johannes Ernesaksa mälestused Volta koosolekust.

²⁰RA, EAA.3654.1.8, l. 96. Karl Silbermanni mälestused Volta koosolekust.

tas võeti vastu otsus töölised maale mõisaid põletama saata või mitte (Karjahärm 2012a: 45–46; Jaanson 2005b: 43–45).

Kõiges selles aitaks vähemalt osalt selgust saada koosoleku protokoll, mida on kaua kadunuks peetud. Tuglas kirjutab oma mälestustes, et ta valiti Volta keldris küll üheks kahest protokollijast, kuid protokoll kirjutamist alustas siiski keegi teine (Pöögelmann?), kelle nime ta ei mäleta. Enne kui kirjutamisjärg Tuglase ni jõudis, koosolek katkestati: “Protokoll kirjutati vihikusse ja see sattus sõjaväe kätte ning oli pärast politseis, kuid kadus siis jäljelt.”²¹ Kaido Jaanson arvab, et sõjaväe kätte protokoll sattuda ei saanud, sest sõdurid keldrisse ei sisenenud; seega pidi see olema jäänud inimese kätte, kes oli hakanud protokoll kirjutama. “On ta äkki kusagil alles?” (2005b: 48–49.)

Praegu võib öelda, et teatud määral oli õigus mõlemal: sõdurid keldrisse küll ei sisenenud, kuid ametivõimude kätte protokoll siiski sattus. Mis kõige olulisem: mingisugusel, vene keelde tõlgitud ja mitu korda ümber kirjutatud kujul on see tänapäevani säilinud.

Ühe võimaliku vihje, kuidas protokoll politsei kätte võis jõuda, annab Marta Lepa mälestustes leiduv märkus, et Dvigateli töölisvanem Hans Vürst, “suur tüse mees”, kes tööliiskoosolekutel “tarvitas õigel ajal oma juhataja-rusikat”, oli 1917. aastal nuuskurina paljastatud (2010: 64). Politsei teenistuses seismist tunnistas 1926. aasta kevadel Eduard Laamanile ka Vürst ise:

Et ma nüüd kord sandarmisi olin sunnitud teenima, aga ega ma sellega kedagi välja ei annud ega keegi sellest ei kannatanud ja teisiti ma siis ei võinud (Meie... 2003: 2279–2280).

Pole teada, millal täpselt Vürst sandarmeeria teenistusse astus ja olgu tema eneseõigustusega kuidas tahes: igal juhul pole suur ime, et politsei oli 1905. aasta detsembrikuisest Tallinna tööliiskumise hästi informeeritud. Tegelikult saanuks Vürst, kes koosoleku katkestamise järel oli koos Aleksander Keskülaga üks

---

²¹RA, EAA.3654.1.8, l. 104. Friedebert Tuglas 1905. a. Seltsile — “Volta” koosoleku asjus; Jaanson 2005b: 42.

viimastest Volta keldrisse jäänutest (Jaanson 2005b: 51), koosolekuga seotud paberid kas või ise hiljem sandarmitele üle anda.

Säilinud protokoll järgi oli koosoleku päevakorras viis punkti: esiteks gaasivabriku küsimus, teiseks linna ja maa suhted, kolmandaks omavaheline arutelu sõjaseaduse üle, neljandaks relvade hankimine ja viiendaks muud küsimused.²² Läbi jõuti neist arutada päevakorra esimene punkt ja alanud oli arutelu teise üle, kui politsei ja sõjaväe saabumine kella poole kuue paiku koosoleku katkestas.²³

Protokoll esimese punkti all andis juhataja teada, et gaasivabriku direktor oli arreteeritud, ent kuna meister oli ikka veel vaba, jätkas gaasivabrik tööd. Keegi tegi seepeale ettepaneku tänaval gaasilaternad ümber lükata ning avaldas arvamust, et gaasi juurdevool tuleb tingimata katkestada. Sellest ideest siiski loobuti, sest laternate ümberlukkamisest olevat vähe kasu. Keegi teine pakkus välja, et valgustust oleks võimalik saboteerida gaasiventiilide rikkumise teel.²⁴

Omalt poolt on politsei lisanud protokoll esimese punkti kommentaariks, et gaasivabriku direktor Säck oli tööpoolest arreteeritud²⁵ ning meister oli esialgu keeldunud töötamast, kuid sõjaväevõimud olid teda selleks sundinud. Politsei kinnitas ka, et gaasivabrik on pideva sõjaväevalve all ning ette oli tulnud juba katseid tänavavalgustust kustutada.²⁶

Seda, et toimus arutelu gaasivabriku üle, kinnitavad kohalviibinute mälestused. Friedebert Tuglase järgi leiti Voltas, et kõige mõjuvam vastus sõjaseaduse maksmapanekule oleks linna pimedamine, mille esimene eeldus oleks gaasivabriku tegevuse lõpetamine. Selle kohta võeti vastu ka otsus (Tuglas 1960: 203). Arutelu “kuidas teha linna pimedaks” mainivad ka Silbermann ja Vahastu maasaadik Rudolf Palm. Palm mäletab, et see teema oli talle ja

---

²²RA, ERAF.27.1.209, l. 131–132.

²³RA, ERAF.27.1.209, l. 132–133.

²⁴RA, ERAF.27.1.209, l. 132.

²⁵Tallinna gaasivabriku ja veevärgi direktor Eduard Säck arreteeriti ilmselt samal päeval. Vt Kodumaalt... 1905.

²⁶RA, ERAF.27.1.209, l. 132.

teistele maasaadikutele üllatav ja vastumeelne: nemad olid arvanud, et kõne alla tulevad maaküsimused. Samuti mäletab Palm, et keegi tööline soovitas gaasivabriku peatorudesse augud lüüa, mida Kesküla tõrjus vastusega, et siis oleks kogu linn gaasi täis. Teised olid arvanud, et lõhkumisel pole mõtet ning parem on torusid vastavate võtmetega keerata.²⁷

Karl Silbermann mäletab, et gaasivabriku direktor oli tööliste kätte näidanud kaks kohta, kust saab torudest gaasi välja lasta ja soovitanud augud lüüa sakiliste servadega, et neid tapiga sulgeda ei saaks.²⁸ Rudolf Vakman kirjutab aga, et linnapimendamisküsimuse lahendamiseks “varastati ära” hoopis gaasivabriku meister, kes toodi Volta keldrisse, kus teda 24 tundi kinni hoiti. Seal seletanud meister töölistele ära, kuidas gaasivabrikut tehniliselt seisma panna, ent kuna vabrikusse väljapoolt keegi sisse ei pääsenud, jäi linn pimedaks tegemata (1926: 117).

Protokoll jätkub päevakorra teise punktiga: juhataja tegi ettepaneku ilmtingimata saata Tallinnast maale organiseeritud salk ning tõstatati küsimus, kas see peaks tegutsema “heaga” või “peaksime võtma kasutusele palju tõsisemad abinõud”.²⁹ Sellele järgnes protokollis kohaselt järgmine arutelu:

Keegi väljendab mõtet, et kui hakatakse maha koksama välisriigi alamaid, s.t mõisnikke, siis küsitakse järgmine küsimus: kas ei tule siis meid maha koksama välisriikide sõdurid? Arvatakse, et kui telegraafitraadid läbi lõigatakse, siis tuleb karta ka kasakaid. Veel kord, küsimus võitlejatele: kas peaks kohe ette võtma relvastatud rünnaku mõisnike vastu või tuleks esialgu jätkata tegutsemist sõ-

---

²⁷EKM EKLA, f 172 I, m 5, l. 222–223. Rudolf Palmi mälestused Volta koosolekust; Jaanson 2005b: 44.

²⁸RA, EAA.3654.1.8, l. 97. Karl Silbermanni mälestused Volta koosolekust.

²⁹RA, ERAF.27.1.209, l. 132. “Предлагают безусловно послать отсюда в уезд организованный отряд, должен ли этот отряд действовать там добром или же нам следует прибегнуть к более серьезным мерам.”

nade abil? Juhataja juhib koosolekul osalejate tähelepanu sellele asjaolule, sest on välja kuulutatud sõjaseisukord. . . .³⁰

Siinkohal protokoll katkeb — ametivõimude lisatud kommentaari järgi “tõenäoliselt politsei saabumise tõttu”.³¹

Ka teise päevakorrapunkti arutelu saab kinnitada ja täiendada mälestuste abil. Palmi sõnutsi tõstatati Voltas küsimus, kuidas katkestada telegraafi- ja telefoniühendus, kuid täpsemalt seda ei arutatud. Seejärel tulid jutuks mõisate põletamine ja mõisnike varanduse hävitamine, millega seoses läks diskussioon lausa nii üksikasjalikuks, et tõstatati küsimus, kuidas kivi põletada, ja avaldati arvamust, et paekivi põleb paremini kui mõni muu materjal. Palm kavatses ka ise sõna võtta ja “öelda, et mõisate põletamisest ei ole kasu, vaid parem oleks hävitada mõisnikud” ning talle antigi sõna, kuid rääkida ta enne koosoleku katkemist enam ei jõudnud.³²

Silbermann mäletab, et tööliste plaan oli selline, et sõja puhkedes saadakse maalt toidukraami ja abi. Keegi kohalolnutest oli soovitanud mõisad maha põletada ja mõisnikud ära tappa, teine aga öelnud vastu, et “tehke mõisadega, mis tahes, aga jätke mõisnikud rahule, nende seas on palju väljamaalasi, tuuakse veel väljamaalased kaela”. Keegi maasaadikuist oli ütelnud, et kui linnamehed maale tulevad, on kõik neile valmis kaasa aita-

---

³⁰RA, ERAF.27.1.209, l. 132. “Некто высказывает мысль, что когда начнут укоротить иностранных подданных, т.е. помещиков, спрашивают тогда от следующих лиц, не придут ли тогда иностранные солдаты укоротить нас. Полагают, что если телеграфные проволоки будут обрезаны, тогда нужно бояться и казаков. Еще раз, вопрос бойцам: следует ли тотчас сделать вооруженное нападение на помещиков, или первоначально еще действовать словесно. Председатель обращает внимание собравшихся на это обстоятельство, когда объявлено военное положение. . . .”

³¹RA, ERAF.27.1.209, l. 132.

³²EKM EKLA, f 172 I, m 5, l. 222–223. Rudolf Palmi mälestused Volta koosolekust; Jaanson 2005b: 44.

“Mõisad maatasa!”, töölissalgad ja maamiilits

ma; veel keegi oli teatanud, et neil on “20 meest valmis sõjariistus mõisasi põletama ja varandusi üle võtma.”³³

Friedebert Tuglas mäletab samuti, et Voltas tehti ettepanek, “kas poleks nüüd aeg vastata vägivallale tõesti vägivallaga”. Kõigile olnud mõistetav, et verivaenlased tuleb kahjutuks teha, kuid arvamused lahknesid küsimuses, kas vägivald on selleks sobiv vahend. Mõõdukamalt poolt osutati, et üksikisikute kõrvaldamine ja nende varanduse hävitamine ei too küllaldast kasu, sest “varandusi vajatakse ka tulevikus ja üksik isik ei tähenda palju ühiskondlikus korralduses, mis nõuab tervena muutmist”. Alternatiivina pakuti välja mõisate ülevõtmist ja mõisnike vangistamist ning Tallinnasse toomist (Tuglas 1960: 203–204), Maasaadik Gustav Vilbaste mäletab ettepanekuid stiilis “Viinavabrikutes viin maha valada! Mõisnikkudelst sõjariistad ära võtta! Vangistada mõisnikke ja hoida pantvangis neid sõjaseaduse lõpetamiseni!”³⁴

OTSUS VÕI ÜLESKUTSE?

Enamik Volta koosolekul viibinuid, kes 1934. aastal 1905. Aasta Seltsi küsimustele vastasid, on ühel meelel, et Volta keldris toimus küll arutelu revolutsioonilise taktika üle, kuid otsus, kas vägivaldseid meetodeid kasutada või mitte, jäi siiski tegemata. Nõnda mäletavad seda maasaadikud Johannes Lepp, Nigulas Lillevälja (Jaanson 2005b: 45), Rudolf Palm³⁵ ja Jaan Kuusemets, kusjuures viimane arvas, et “kui koosolekut ei oleks ootamatult katkestatud, oleks võib-olla tehtud otsus põletamise kohta” (samas). Vastupidisel seisukohal on Elise Kevend, kellele jäi mulje, et “maasaadikud kaldusid mõisate ülevõtmise poole, kuid teatava

---

³³RA, EAA.3654.1.8, l. 97. Karl Silbermanni mälestused Volta koosolekust.

³⁴EKM EKLA, f. 152, m 172:8, l. 45–46. Gustav Vilbaste mälestused Volta koosolekust; Jaanson 2005b: 43.

³⁵EKM EKLA, f 172 II, m 6, l. 198–199, 233. Rudolf Palmi mälestused Volta koosolekust.

süsteemi järgi”. Lõppresolutsioon jäi aga ka Kevendi sõnul vastu võtmata, sest kasakate saabumise tõttu tekkis paanika.³⁶

Mõni kohalviibinu, näiteks Märjamaa valla maasaadik Johannes Lindemann³⁷ ja Patika kooliõpetajast maasaadik Karl Grünthal, mäletasid seevastu hiljem, et otsus “tuleb hakata põletama” ikkagi tehti — Grünthali järgi kuni selleni välja, et mõisad tuleks uuesti süüdata, kui need peaks taas üles ehitatama (Jaanson 2005b: 45). Nõukogude ajaloolased Hilda Moosberg ja Erich Kaup arvasid samuti, et kõnealune otsus tehti Voltas ära (Karjahärm 2012a: 47).

Olemasolevat tõendusmaterjali vaagides tuleb siiski nõustuda Toomas Karjahärmi ja mälestuste autorite enamikuga, kes väidavad, et terroristlikku taktikat pooldav otsus jäi Voltas tegemata. Seda järeldust ei sea kahtluse alla ka katkenud koosolekuprotokoll.

Samas ei tulene positiivse otsuse puudumisest tingimata veel see, et Volta koosoleku ja mõisate põletamise vahel puuduks põhjuslik seos. Vägivaldsete abinõude vajalikkuse üle Voltas kahtlemata arutleti ning muu hulgas võeti sõna rüüstamise ja põletamise poolt — asjaolu, mis võis juba iseenesest tegudele motiveerida. Ka Lindemann mainib oma mälestustes, et “sütitavatel kõnedel oli tõesti mõju”.³⁸ Oluline on seegi, et ühtlasi jäi tegemata vastupidine otsus: vägivallast loobuda. Selle kasutamist ei välistanud seega miski.

Oletades aga, et koosoleku ja mõisate põletamise vahel on põhjuslik seos, tekib küsimus: keda selle eest vastutavaks pidada? Enamlane Hans Pöögelmann kinnitas hiljem, et nii tema kui ka teised VSDTP Tallinna organisatsiooni liikmed olid olnud mõisate hävitamise vastu:

Sots.-dem. partei seisukoht oli umbkaudu järgmine: mõisnikka mitte tappa, vaid vangi võtta, sest karta oli, et tapmisel hukka võib

---

³⁶RA, EAA.3654.1.8, l. 49 p. Elise Kevendi mälestused Volta koosolekust.

³⁷RA, EAA.3654.1.8, l. 46. Johannes Lindemanni mälestused Volta koosolekust.

³⁸Samas.

saada mõni väljamaa alam, keda Eestimaa mõisnikkude hulgas rohkesti oli, ja kelle pärast väliseid sekeldusi oleks võinud tulla; majapidamise hooneid ja varandusi mitte hävitada, sest seda läheb ka töörahval edaspidi mõisapidamiseks vaja; samati hoiduda igasuguste väärtusliste varade hävitamise eest (Pöögelmann 1926: 97, 1982: 65; Karjahärm 2012a: 46).

Teine enamlane Jaan Anvelt väitis, et küsimuse mõisate maatas tegemisest tõstatasid hoopis maasaadikud, kellest osa olevat juba varem käinud vabrikutes töölisi agiteerimas parunite mõisaid “raputama”. Tallinna organisatsiooni esindajad Kesküla, Pöögelmann ja Janson olevat pidanud piisavaks parunite vangistamist ja nõudmist sõjaseadus tühistada (Anvelt 1987: 229; Vakman 1926: 116; Karjahärm 2012a: 46). Nende väidetega kooskõlas on kolmanda enamlase Rudolf Vakmani teated, mille järgi oli Kesküla olnud mõisate hävitamise vastu juba varasematel tööliiskoosolekutel ning neljanda enamlase Eduard Otti info, et VSDTP Tallinna komitee koosolekul oli võetud vastu otsus mõisate asjatust rüüstamisest hoiduda.

Samasugune seisukoht jõudis ka Mihkel Jürissoni (Mihkel Martna) 1907. aastal ilmunud mõjukasse raamatusse *Punased aastad Eestis 1905–1906: Eesti revolutsionilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused*, kus seletatakse, et “sotsiaaldemokraatia laidab kättemaksmise taktikat igal pool” ning “Volta” koosolekul olid just sotsiaaldemokraadid need, kes rüüstamise käiku laitsivad”. Sarnaseid mõtteid esinenud Martna teada küll maainimeste hulgas, kuid neid “tasujaid” ei olnud sellepärast põhjust veel sotsiaaldemokraatideks pidada. Ja isegi kui mõisate rüüstajate seas mõni sotsiaaldemokraat leiduski, ei tohtivat ära unustada, et sotsiaaldemokraadid on inimesed oma inimlike tunnetega, kes elavad “üleüldiste hingeliste seaduste ja mõjude piires” (Jürisson [Martna] 1907: 187–188). Hans Kruus kirjutas veel 1928. aastal, et Tallinna töölised ja maatameestest maasaadikud otsustasid minna maale mõisaid hävitama “vastu sotsiaaldemokraatide juhtide soovile” (1928: 133; Karjahärm 2012a: 46).

Siiski ei saa koosolekul viibinud Pöögelmanni ning sealt ilmselt või kindlasti puudunud Anvelti, Otti, Vakmani, Martna ja Kruusi väiteid ilma pikemata usaldusväärseks pidada. On tõenäo-

line, et maasaadikute hulgas tõesti leidus terroristliku taktika toetajaid, kuid neid võis esineda ka sotsiaaldemokraatide-tsentralistide leiris: see, et vägivaldset väljaastumist ei pooldanud Martna, ei tähenda veel, et seda ei võinuks teha Pöögelmann, Keskülalt rääkimata. Seejuures on märkimisväärne, et Pöögelmann ise osutab selles küsimuses küll Tallinna sotsiaaldemokraatide üldisele seisukohale, kuid mitte partei enamliku tiiva juhi Lenini omale (vt allpool), omaenda isiklikest vaadetest rääkimata.

Seda, et “ka mõned linnakomitee liikmed” pooldasid terroristlike abinõusid või võtsid ise mõisate põletamisest ja muudest vägivallategudest aktiivselt osa, kinnitab oma mälestustes VSDTP Tallinna komitee relvade ja lõhkeainespetsialist Johannes Pikkov (1932: 177). August Rei väitis hiljem samuti, et hoopis Pöögelmann oli Voltas kihutanud töölisi ja maamehi mõisaid põletama minema; seda kuni kriiskamiseni “Nüüd peame hakka-ma läti keelt kõnelema!”. Tema, Rei, oli selle vastu aga välja astunud ja teinud ettepaneku laiali minna, mida võetud kuulda ja koosolek läinud juba enne politsei saabumist laiali (2010: 80–81; Karjahärm 2012a: 46). Viimane väide on küll selgelt vale, mis seab ka Rei ülejäänud jutu mõnevõrra kahtluse alla.

Kõige sagedamini esineb vägivalda eestkõnelejana Aleksander Kesküla nimi. Ka säilinud protokollid järgi tõstatas küsimuse, millist taktikat maal rakendada, just koosoleku juhataja (s.t Kesküla) ning tegi seda siis, kui jutt mujale hakkas kalduma, veel teistki korda (“Veel kord, küsimus võitlejatele: kas peaks kohe ette võtma relvastatud rünnaku mõisnike vastu?”). Põhjusena, miks relvastatud rünnakut tuleks kaaluda, osutas Kesküla sõjaseisukorrale (“Juhataja juhhib koosolekul osalejate tähelepanu sellele asjaolule, sest on välja kuulutatud sõjaseisukord”).

Muljet, et Kesküla oli pooldanud terroristlikku taktikat, kinnitavad kohalviibijate mälestused. Maasaadik Gustav Vilbaste mälu järgi “Kesküla soovitas mõisad teha maatasa — põletada härrastemajad ning viinavabrikud”.³⁹ Anija valla maasaadik Leopold Stein mäletab, et tema saabudes kõneles keegi tundmatu

---

³⁹EKM EKLA, f 152, m 172:8, l. 45–46. Gustav Vilbaste mälestused Volta koosolekust; Jaanson 2005b: 43.

isik, et “vaja lööksalke asutada ja silmapilk väljuda linnast mõisad rüüstama”, mida suurem osa maasaadikuid aga ei pooldanud. Otsust ei jõutud siiski teha, sest kohe andis seesama kõneleja (s.t Kesküla) teada, et peab koosoleku lõpetama.⁴⁰ Ka nuuskuriks osutunud Hans Vürst meenutas hiljem, et “Kesküla ja Pöögelmann kõnelesid mõlemad väga kärealt: maale minna ja mõisad põlema”. Koosolekul olnud maasaadikud olid pidanud seda isekeski “hullu jutuks” ning Vürst arvas, et oleks Voltas rohkem aega olnud, oleks Keskülale ja Pöögelmannile vastu kõnelnud ja mõisate põletamine oleks ära jäänud.⁴¹ Vürst väitis isegi, et Kesküla oli tahtnud juba 1905. aasta maikuus linnas põletama hakata.⁴²

Kesküla üleskihitavat rolli seostatakse eriti koosoleku katkemishetkega. Rudolf Palm kirjeldab, kuidas keset arutelu sosistas keegi juhatajale (s.t Keskülale) midagi kõrva ja see ütles kohe: “Seltsimehed, laiali minna! Sõjavägi tuleb!”⁴³ Hans Martinsoni järgi tehti koosolekuruum pimedaks, keegi ütles veel “igaiüks katsugu peaseda, kuidas saab!” ning pimedas kostis kellegi teise, Martinsoni arvates Kesküla hää: “[N]üüd mingi töölised maale mõisnikele kätte tasuma!”⁴⁴

Teadmine, et Voltas koosoleku laialiminekuhetkel kutsuti töölisi üles mõisnikele kätte maksma, jõudis 1907. aastal ka Mihkel Jürissoni (Martna) raamatusse, kuigi ilukirjanduslikult stiliseeritud kujul:

Enne aga hüüdis üks tugev heal, et sõjavägi praegu näidata, missugust teed valida. Kõneleja hoidis oma revolvri üle teiste peade ja

---

⁴⁰RA, EAA.3654.1.8, l. 107. Leopold Steini mälestused Volta koosolekust.

⁴¹RA, EAA.3654.1.8, l. 75. Hans Vürsti mälestused Volta koosolekust.

⁴²RA, EAA.3654.1.8, l. 81. Hans Vürsti mälestused Volta koosolekust.

⁴³EKM EKLA, f 172 I, m 5, l. 223. Rudolf Palmi mälestused Volta koosolekust; Jaanson 2005b: 44.

⁴⁴RA, EAA.3654.1.8, l. 23. Hans Martinsoni mälestused 1905. aasta sündmuste kohta.

kutsus neid, kes kättemaksmise poolt on, enesega (Jürisson [Martna] 1907: 183).

Seda lauset tsiteeris oma mälestustes ka Tuglas (1960: 204), kes ometi oli ise Voltas kohal viibinud.

Koos sõjaväesalgaga saabunud politseiülem arreteeris Voltas juures 22 inimest: 19 maasaadikut, sotsiaaldemokraat Friedebert Mikhelsoni (Tuglase), paberivabriku töölise Gustav Poomi ja Saksamaa alama August Jastrovi (Karjahärm 2012a: 47). Maasaadikud, kes vabrikut ja linna ei tundnud, olid ilmselt kõige kergem saak. Pikkov märgib, et ulatuslikum sissekukkumine jäi siiski olemata, sest suured vabrikuhooned soodustasid koosolijate kiiret laialivalgumist ning ilmselt ei julgenud võimud relvastatud töölisi kartes vabrikusse siseneda (Mapp [Pikkov] 1930: 9). Nagu eelmiselgi ööl, õnnestus Keskülal jälle pääseda.

Kätte saadud koosolekumaterjalide põhjal pidas politsei hiljem võimalikuks kindlalt väita, et Eestimaa kubermangus kavandatud ülestõus pidi kätkema rünnakuid mõisaomanike vastu. Haarangust pääsenud organisaatorite nimedest on politseimaterjalides mainitud kahte: Teemantit (tema küll tegelikult Voltas ei olnud) ja Kesküla.⁴⁵

Kui Pöögelmann ja teised püüdsid Voltas pooldatud äärmuslikumaid seisukohti tagantjärele pigem maasaadikute kaela määrida, siis Kesküla valis teise tee: hilisema Liivimaa maamarssali Heinrich von Stryki teada oli Kesküla hoobelnud, et põletas omal käel viis rüütlimõisat maha.⁴⁶ Mis olulisem: Kesküla šveitslasest sõber Adolf Gasser kirjutas (küll palju hiljem, kuid otseallikast saadud teadete põhjal),⁴⁷ et Kesküla oli oma organiseerimisande-

---

⁴⁵RA, ERAF.27.1.209, l. 131.

⁴⁶Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA), RZ 201 2760. Heinrich von Stryk, Bericht anlässlich der Ueberreichung der Unabhängigkeitserklärung Livlands und Estlands in Stockholm, 14.02.1918, l. 55.

⁴⁷Seda mitte küll “mõni aasta hiljem”, nagu väidab Jaanson (2005b: 50) ja tema eeskujul Karjahärm (2012a: 46), vaid 1920. aastatel saadud teadete põhjal.

“Mõisad maatasa!”, töölissalgad ja maamiilits

ga tõusnud 1905. aastal Eesti enamlaste juhtkujuks ning saatnud 23-aastase üliõpilasena ühel ööl 1905. aasta detsembris

tööliste ründesalgad igasse suunda laiali, et kõik baltisaksa mõisahäärberid — pärast inimeste, kariloomade ja majandushoonete ohutuse tagamist — maha põletada.

Sel viisil soovinud Kesküla sundida keisriarmeed Peterburist esmalt Eesti poole liikuma, et samal ajal Moskvast puhkenud teine ülestõusuline saaks tugevneda ja laieneda. Tema plaan aga ebaõnnestus (Gasser 1983: 218).

Kokkuvõtteks võib öelda, et Volta koosolekul otsust mõisate põletamiseks ei tehtud, küll aga tehti sarnaseid abinõusid pool-davaid üleskutseid, mis ilmselt ei jätnud kohalviibijatele mõju avaldamata. Vägivalla peamiseks eestkõnelejaks oli ilmselt VSDTP Tallinna komitee juhtkuju Aleksander Kesküla, kuid sama meelt oli tõenäoliselt ka Pöögelmann ja võib-olla veel mõni kohal viibinud Tallinna sotsiaaldemokraat-tsentralist. Usutavasti pooldas terroristlikku taktikat ka osa maasaadikutest. Tööliste maaleminekut kui sellist oli arutatud aga juba varem, 11. detsembrile eelnenud tööliiskoosolekutel ning arvatavasti ka VSDTP Tallinna komitee koosolekul ööl vastu 11. detsembrist. Oma tulevases rollist olid koosolekul viibinud töölised seega teadlikud: küsimusega, millist taktikat maale minnes kasutada, pöörduti protokollis järgi otseselt “võitlejate poole” (*“вопрос бойцам”*).

Pole põhjust arvata, et Voltas viibinud maasaadikud oluaks tööliissalkade maale mineku vastu üleüldse, kuid on ebaselge, kas Keskülal ja Pöögelmannil õnnestus neist skeptilisemaid veenda terroristliku taktika vajalikkuses. Mälestuste autorite arvamused lahknevad küsimuses, milliseks oleks kujunenud võimaliku hääletuse tulemus. Politsei ja sõjaväe saabumine jättis lõpuks aga kõigile vabaduse teha toiminust ise järeldused.

*

Siinkohal võiks Volta koosolekust rääkivale artiklile punkti panna, kui mõni kummastav ots ei oleks veel lahtiseks jäänud. Mä-

letatavasti väitsid toleaeegsed ametivõimud, sh Eestimaa tsiviilkuberner Nikolai von Bünting, et maasaadikute kongressist pidi saama talurahvaliidumise uue järgu kõrgpunkt ning et seal kavatseti vastu võtta resolutsioon, mille olemus seisnevat Eestimaa Venemaast eraldumises (*отложение*) ja relvaga kätte võidetud Eesti vabariigi väljakuulutamises. Büntingilt leidub siseminister Durnovole teinegi kiri, milles seisab, et kongressi korraldajate eesmärk oli “kehtiva korra kukutamine ja Eestimaal demokraatliku vabariigi asutamine [*введение*]” (Karjahärm 2012a: 48).

Bünting polnud ainuke, kes niimoodi arvas. Ka Eestimaa Kubermangu sandarmivalitsuse ülema ajutine kohusetäitja alam-polkovnik Pavel Tihhonovitš raporteeris 1906. aasta 14. aprillil politseidepartemangu direktorile, et Kesküla oli 11. detsembri koosolekul pannud ette “programmi organiseerida salajane talurahva ühendus [*крестьянского сообщества*] eesmärgiga asutada Eestimaa kubermangus vabariik”, milleks tuli mõisnikud relva jõul viivitamatult minema kihutada.⁴⁸

Neid väiteid nimetab Karjahärm “klišeeks Eesti (Eestimaa) demokraatlikust ja autoomsest või impeeriumist lahku löönud iseseisvast vabariigist”, mis kordub paljudes ametlikes dokumentides, kus seda tihti seostatakse Jaan Teemanti nimega, kuid vahel ka teiste opositsioonitegelastega nagu Kesküla (Karjahärm 2012a: 48). Nõnda jääb lugejale mulje, et kliše tagant pole mõtetki enamat otsida.

Kaido Jaanson esitab Tihhonovitši väite — ilmselt kui kurioosumi — ilma oma kommentaarita (Jaanson 2005b: 40). Kurioosumeid leidub Jaansonil artiklis veelgi: nii tsiteerib ta Hilda Moosbergi sõnu Nõukogude-aegsest *Eesti ajaloost*, mille järgi Volta koosolekul otsustati, et iga loodava võitlussalga liige peab andma vande “võidelda relvaga käes kogu jõust vabaduse eest ja hoida pühalt seltsi saladust” (Saat jt 1963: 405). Mõni lõik hiljem nime-

⁴⁸RA, ERAF.27.1.128, l. 17. “Кескюла, предложил программу для организации тайного крестьянского сообщества с целью устройства в Эстл. губер. республики, для чего помещения немедленно должны были быть изгнанными силою оружия”; Karjahärm 2012a: 48.

tab Jaanson Moosbergi tööd iseseisva Eesti oludesse sobimatuks “reliktseks aja- ja mõttelooks” (2005b: 40–41).

Kriitiliselt suhtub Moosbergi ja Erich Kauba töödessa ka Nõukogude-aegse historiograafia stampe arvustav Karjahärm, kes toob eraldi välja, et Kaup “räägib isegi relvastatud ülestõusu plaani väljatöötamisest koosolekul” (Karjahärm 2012a: 47). Üldse läks Karjahärmi hinnangul liiga kaugele Nõukogude autorite julges kirjeldada ülestõusnute plaane,

justkui oleks tegemist olnud suurearvulise armeega, kes pidi kukutama tsaarivalitsuse, maal sisse seadma uue korra, moodustama revolutsioonilised omavalitsused (komiteed), võtma üle mõisad ja andma need töörahva käsutusse, purustama tsaarisõjaväe ja mõisnike mustasajalised salgad (Karjahärm 2015b: 44).

Siiski ei tohiks keisriaegsete ametivõimude ja Nõukogude-aegse historiograafia väidetele ilma pikemata käega lüüa, sest mingi tõetera võib leiduda neiski. Karjahärmiga tuleb nõustuda, et mässumeeste tegude ülehindamisest peab hoiduma, kuid samal ajal ei tohi alahinnata ülestõusnute juhtkujude võimet suuri plaane teha ja neid isegi teostama asuda. Vastasel juhul oleks nad vaevalt tihanud oma elu ja vabadust kaalule pannes välja astuda baltisakslaste pärusvõimu ja kogu Vene impeeriumi põhikorra, sõjaväe ja valitsuse vastu.

Püüdes leida vastuseid, tuleb tegeleda 1905. aasta lõpukuude relvastatud ülestõusu küsimusega veidi laiemalt. Õnneks on Toomas Karjahärm mitmes kirjutises juba üsna põhjalikult käsitlenud kõike, mis on teada 1905. aasta Eesti relvastatud töölissalkade ja revolutsiooniliste omavalitsuste kohta. Seega saan järgnevas tugineda suuresti juba tehtud tööle (Karjahärm 2015a, 2015b, 2012b).

VÕITLUSSALGAD LINNAS JA RAHVAMIILITS MAAL

Tallinna töölised hakkasid relvastuma ja lendsalku moodustama pärast 16. oktoobri veresauna Uuel Turul ning selles hukkunute matuseid 20. oktoobril. Juba 26.–28. oktoobril toimus esimene suurem “maaleminek”, kui kaks Tallinnast lähtunud sal-

ka (u 100 meest) röövisid kümnest Harju- ja Läänemaa mõisast ja pastoraadist relvi, raha ja lauahõbedat ning rüüstasid kaks kroonu viinapoodi ja postkontori. VSDTP Tallinna komitee ja Tallinna Töölisvanemate Nõukogu eitasid oma seotust nende tegudega avalikult ning pole kahtlust, et vähemalt osa sotsiaaldemokraatidest olidki relvastatud töölissalkade organiseerimise vastu. Lutheri vabriku töölisvanem Jaan Saks mäletab, et kui sotsiaaldemokraadid ja töölised arutasid lentsalkade loomist, oli August Rei selle mõtte suhtes kriitiline, osutades Läti negatiivsele kogemusele, kus salgad kippusid partei kontrollile mitte alluma ja omapäi eksproprieerimisega (s.t röövimisega) tegelema. Salgad otsustatigi asutamata jätta (Karjahärm 2015b: 39–40).

Ülevenemaalise partei enamlik tiib asus samal ajal aga selgelt võitlussalkade organiseerimist ja terroristlikku taktikat pooldaval seisukohal. VSDTP III kongressil 1905. aasta aprillis, mida vähemlased boikoteerisid, olid tehtud otsused relvastatud ülestõusu ettevalmistamisest, milles töölistel pidi olema revolutsioonilise avangardi osa (Read 2005: 231–232). Oktoobrikuus kirjutas Lenin isegi omalaadse terroristliku tegevuse käsiraamatu pealkirjaga *Revolutsiooniarmee võitlussalkade ülesanded*. Selle järgi polnud võitlussalga liikme parteiline kuuluvus tähtis, relvastuda tuli kõigega, millega vähegi võimalik, ning ülesannete poolest tuli tegeleda esmajärgus nuhkide, politseinike ja sandarmite ning mustsadalaste tapmise, politseijaoskondade õhkulaskmise, poliitvangide vabastamise ning valitsuselt relvade ja raha röövimisega (Karjahärm 2015a: 38).

Ka VSDTP Tallinna komitee polnud relvastatud vastuhaku ja töölissalkade loomise küsimuses kindlasti mitte ühtselt eita-val seisukohal. Varsti pärast Uue Turu ohvrite matuseid toimus Dvigatelis vabrikukomitee koosolek, kus paar päeva varem vangist vabanenud Kesküla seletas, et toimunud sündmuste järel tuleb parteil taktikat täiesti muuta: enam ei tohi “lamba kombel” ennast lasta kinni võtta ja tappa, et nüüd on vaja otsekohe sõjariistus vastuhakkamisele hakata ette valmistama”. Nõnda võetigi Dvigatelis, kus töölised “iseäranis südid ses asjas olid”, vastu otsus organiseerida relvastatud salgad ja asuda nende jaoks sõjariistu hankima (Vakman 1926: 111; vt ka Karjahärm 2015b: 39).

21. oktoobri hommikul toimus töölissalkade relvastamise küsimuses ka VSDTP Tallinna komitee koosolek, kus leidis aset terav kokkupõrge sõjariistadega väljaastumist pooldavate (Kesküla) ja selle vastu olevate seltsimeeste (Pikkov, Rei) vahel. Hääletusel jäi peale Kesküla seisukoht ning töölissalkade organiseerimine ja rahakogumine relvade muretsemiseks võis kõikjal alata (Vakman 1926: 112; Karjahärm 2015b: 40). Tagantjärele kirjutas Eduard Laaman, et muidu vähemliku meelsusega Tallinna komitees olid karedama taktika poole kaldunud ainult mõned üksikud, aga eriti just Kesküla, kes “terroristlikke kalduvusi hakkas avaldama” (Laaman, Erit 1930: 35). Siiski näitab 21. oktoobri hääletus, et isegi kui konkreetse taktika suhtes üksmeelt ei olnud, siis vähemalt relvastatud ülestõusu kui sellist pooldas enamik Tallinna komitee liikmetest.

Kõige selle kõrval on oluline rõhutada, et relvastatud ülestõusuks (erinevalt juhuslikest röövretkedest) ei piisanud vaid Tallinna tööliste organiseerimisest. Johannes Pikkov meenutab, et pärast 21. oktoobri otsuse vastuvõtmist asus VSDTP Tallinna komitee sidemeid looma ka maakohtadega, eeskätt Harjumaaga, kus hakati asutama kohalikke parteirakukesi. Tallinna komitee maaorganisaatoriks oli mäletatavasti Hans Vürst, kes maaelu hästi tundis, ning mõne aja pärast olnud Vürstil Harjumaal korraldatud lausa maaorganisatsioonide võrgustik (Pikkov 1932: 174). Ka Karl Kiiman meenutab, et hoolimata kõigist tagasilöökidest jõuti enne Volta koosolekut eriti maakohtadega sidemete loomise alal palju ära teha (1931: 100). Nõnda on selge, et töölissalkadest avangardi loomise kõrval püüti hoolitseda sellegi eest, et ülestõusu algatanud töölistele oleks maakohtades tagatud kohaliku rahva abi ja toetus ning mehed, kes on valmis võitluses kaasa lööma. See lubanuks rahutustel laieneda üle maa.

Maarahva organiseerimise ja relvastamise pooldajana paistis Kesküla silma ka novembri lõpul Tartus peetud ülemaalisel koosolekul. Seal tegi Kesküla 27. novembril (vahetult enne koosoleku kaheks lõhenemist) ettepaneku

maale revolutsionilisi osakondasid asutada, kes endid siis linnades asuvate revolutsioniliste osakondadega ühendaks. Kõik abinõud

peab käsile võetama, ka sõjariistad ja pommid (Koosolek... 1905; vt ka Jaanson 2005b: 60).

Järgnenud aulakoosolekul vaidles Kesküla vastu koosoleku juhataja Teemantile, kes soovis lõppresolutsiooni preambuli “Meie, saadikud, kutsume praegusel revolutsioonilisel silmapilgul kõiki kaaskodanikke linnas ja maal üles nüüdse vägivalda valitsuse vastu kõikide abinõudega võitlema” lõpust ära jätta sõnad “kuni sõjariistus vastuhakkamiseni”. Sel puhul hääletati Kesküla siiski maha ning need sõnad lõppotsuse avalausetesse ei jõudnud (Rahva... 1905; Tartu... 1932: 227).

Sellele vaatamata andsid aulakoosoleku lõppresolutsioonid sealsamas aulakoosolekul viieliikmelise revolutsioonilise keskbüroo (Tartu... 1932: 230) liikmeteks valitud Keskülale ja Pöõgelmannile ette selged juhtnöörid maakohtades organiseerimistevõime jätkamiseks ja rahva relvastamiseks:

1. Revolutsiooniline omavalitsus tuleb niihästi linnas kui ka maal viibimata sisseseedida. Üksikud revolutsioonilised omavalitsused astuvad ülemaalisesse ühendusse. [---]

9. Praegu käesolevate õiguste kaitsemiseks ja uute muretsemiseks tuleb võimalikult terve rahvas sõjariistu panna; valdades tuleb rahvavägi (miilits) valla, linnades — linna omavalitsuse kulul sisse seedida (samas: 227–228).

Aulakoosolekul oli rõhutatud ka, et liikumise keskkohaks peab saama Tallinn, “kuhu revolutsiooniline keskvalitsus tuleb seada” (Rahva-asemikkude... 1905).

Kuna tsensuuri enam ei olnud, levisid ajalehtedes ilmunud koosolekuresolutsioonid maarahva hulgas kiiresti. Ilmselt veel suurem radikaliseeriv mõju oli Tartus käinud maasaadikutel, kellest arvestatav osa “pöördusid tagasi punaste misjonäride-na” (Raud 1962: 150; Rei 2010: 78). Ühtlasi levitasid sotsiaaldemokraadid-tsentralistid lendlehti üleskutsetega vabaduse ja revolutsiooni toetuseks. Osa neist oli trükitud Peterburis, koostöös ülevenemaalise parteiga:

Igal pool suurel Venemaal, igal pool meie väiksel kodumaal tõuseb rahvas oma rõhujate vastu üles. Igal pool võitlevad rahva paremad pojad ja tütreid vabaduse tungist vaimustatud, oma rahva

pühamate õiguste eest. Nagu meri mühiseb ja kohiseb vabaduse tundmusest joovastatud rahvas. Vabadus, täieline vabadus on tulemas. [...] Sellepärast Eestlased, ühendage ennast suure Venemaa vabaduse liikumisega. Venemaa ärksamad pojad ja tütreid nõuavad nagu meiegi, et iga rahvas ise enese üle peab valitsema. Kui nemad võidavad, siis oleme ka meie vabad ja meid ei saa siis enam ei sakslased ega Venelased rõhkuda. [...] Rõõmustav sõnum, et Soome maa on enesest tsaari isevalitsuse ära heitnud ja ennast vabariigiks välja kuulutanud, käib praegu kulutulena ringi. Kadugu kiireste Vene tsaari isevalitsus! Tere tulemast Eestlaste vabariik! Tere tulemast valge ja vabam aeg!⁴⁹

Tagantjärele on raske öelda, kui hoogsalt kohalike parteirakude loomine kulges või kui suur osa maakohtade organiseerimistööst toimus linnaaktivistide mõju all. Siiski tundub, et maal teati sotsiaaldemokraatide-tsentralistide kohta vähemalt nii palju, et nende partei on osa suurest ülevenemaalisest liikumisest ja nõuab korraga nii mõisnike pärusvõimu kui ka Vene riigivõimu kukutamist. Nii radikaalsed sihid ja arvatav ülevenemaaline jõud nende taga võisid juba iseenesest olla piisav argument poolehoidu võitmiseks. Ilmselt astus omajagu talumehi 17. oktoobri manifestile järgnenud nädalatel ka ise sotsiaaldemokraatliku partei liikmeks (Tupits 1935: 3–4).

Igal juhul pole kahtlust, et aulakoosolekul tehtud otsustele järgnes revolutsiooniliikumise uus tõusulaine maal: paljudes valdades loodi mingit laadi revolutsioonilised komiteed, kohati algatati isegi relvastatud miilitsa loomine. Uusi revolutsioonilisi, s.t kehtiva õiguse seisukohast ebaseaduslikke omavalitsusi nimetati tihti Läti eeskujul “vabariikideks” (Karjahärm 2012b: 10). Kokku tekkisid revolutsioonilised komiteed või vabariigid ligi 50 vallas ja alevikus. Nende üldtuntud näidete seas olid Läänemaal Velise vallas kohalike sotsiaaldemokraatide Mihkel Aitsami ja rahvakooliõpetaja Jaan Pauluse juhtimisel tekkinud Velise vabariik (Selirand, Siilivask 1996: 318–319) ning Vaali vabariik Udeva vallas Järvamaal. Viimase juhtkujud Hans Anton Schults ja Mart Jürman asusid kodukandis läbi viima isegi maareformi ja organiseerima rahvamiilitsaüksusi (Karjahärm 2012b: 20).

⁴⁹RA, EAA.854.2.2193, l. 25. Ärka üles, Eestirahvas!

Tugev rahvavõim kujunes välja ka Mõisakülas kohaliku õpetaja, hilisema enamlase Jaan Sihveri juhtimisel (Selirand, Siilivask 1996: 319). “Aula otsuste” kõrval avaldas Mõisaküla tegelastele suurt mõju Läti sotsiaaldemokraatliku partei Ruhja organisatsioon, mille eesotsas oli Tartu Veterinaarinstituudi üliõpilane ja Eesti sotsiaaldemokraatide-tsentralistidega lähedalt seotud Emeljan Aboltin. Ruhjas oli pärast 17. oktoobri manifesti asutatud revolutsiooniline büroo, mis juhtis ümbruskonna valdades revolutsioonilisi ümberkorraldusi, kutsudes ellu rahva omavalitsuse, rahvamiilitsa ja rahvakohtud. Mõisakülas ja ümbruskonnas püüdis Sihver ellu viia sedasama programmi.⁵⁰ Läti agitaatorite mahitusel loodi 8. detsembril korraldav komitee ja 18. detsembril võeti vallavalitsus üle, kuid juba kolme päeva pärast saabus karistussalk ja Mõisaküla omavalitsuseksperiment pidi lõppema (Karjahärm 2012b: 21).

Organisaatorite ja propagandistidena võisid tegutseda ka koju käima läinud Tallinna töölised ja VSDTP poolt välja saadetud maaorganisaatorid. Tõnis Braks meenutas hiljem, et Lihula kandis oli detsembri esimese poole tööseisakute ja streikide ajal käinud nii töölisi kui ka muid isikuid, kes rääkisid maarahvale linnasündmustest ja olid veendunud revolutsiooni võidus: Tallinna sadamasse olla saabunud mitu paaditäit relvi, mis juba revolutsionääridele välja jagatud; Lätist tulevat mitu tuhat relvastatud meest eestlastele appi jne (1932: 191–192).

Rahvamiilitsa organiseerimise kohta on teateid veel Rapla kandist, kus Hans Martinsoni järgi “kõik Raiküla noored poisid käisid koosolejate seas ringi, igal oma jahipüssitorts seljas” (1931: 80) ja Velise vabariigist, kus see asus Hilda Moosbergi teatel detsembrikuus isegi aktiivselt tegevusse: tungiti Valgu mõisa ja pandi selle härrastemaja põlema (1955: 97–98, 108).

---

⁵⁰RA, ERAF.247.51.253, l. 48. Johan Mellikovi mälestused 1905.–1925. a.

VAALI VANDESELTS JA VOLTA KOOSOLEK

Volta koosolekuga seoses väärib eraldi tähelepanu Vaali vabariigis toimunu. Mart Jürmani noorem poeg, hilisem Eesti Vabariigi poliitik August Jürman (Jürima) meenutas hiljem, et isa oli juba 1905. aasta novembri alguses lugenud ajalehest *Olevik* vallarahvale ette midagi selle kohta, et siin-seal on

Venemaa sotsiaaldemokraatliku partei kohaliku grupi organiseerimisel sisse seatud ajutine rahva omavalitsus, koos oma ametnike, kohtu ja relvastatud kaitsesalkadega (A. Jürmani. . . 1935: 17–18).⁵¹

Seepeale hakatud ka Vaalis korraldama oma miilitsasalku ning juba enne aulakoosolekut koostati 15. novembriga dateeritud “Eesti vabariigi prii sõjameeste salga” vandetöötus, mille tekst oli veel 1930. aastatel August Jürmani valduses. Vandetöötust hoiti koos teiste salajaste dokumentidega alal Jürmanite Palso talu põõningukambri, kus ühtlasi peeti kitsama ringi kohalike tegelaste salajasi koosolekuid. Vandetöötuse teksti esimene pool oli kirjutatud Hans Anton Schulksi, teine pool aga Mart Jürmani vanema poja Voldemari käekirjaga. Selle 3. punkt ütles järgmist:

Töötame meie, et kui juhtub, et Vabariigi mõte ja püüe üle Eesti-maa välja peaks kuulunud saama, kohe sõjariistad kätte võtame ja vabaduse sõjast osa võtame oma vähemate vendade eest, oma rahva riisujatele ja timukatele kätte tasuma saame ja oma sugurahva vabaduse eest ennem auga surema saame kui võõra rahva ikke all häbiga elama saame. Ja kuni viimase veretilgani iseenese ja oma sugurahva vabaduse eest võitlema saame Püha Eesti isa-de maa võõra rahva väest ära päästmiseks ja auks (A. Jürmani. . . 1935: 19).

Vandetöötuse neljas ja viies punkt rääkisid miilitsasaladuse hoidmisest ja selle vastu eksimise korral järgnevast karistusest:

---

⁵¹Pole teada, et novembri alguse *Oleviku* numbrites oleks millestki sellisest kirjutatud, kuid kindlasti leidis seal sotsiaaldemokraatia suhtes sõbralikke (ja *Postimehe* ringkonna “parajuslaste” suhtes kriitilisi) sõnavõtte.

[T]öotame meie oma kõige pühama usu põhjal ja südametunnistuse juures, et meie kõik saladused ja teadused, mis meie seltsis ette juhtuvad tulema, kellegi võõra kõrvale ei tohi kuulutada ilma sellest enne meie seltsi üldise otsuse ja käsuta, olgu see või kõige hirmsama piina all;

Iga seltsi saladust avaldaja ja äraandja üle mõistavad seltsi liikmed ühel meelel trahvi kuni surmanuhtluseni.

Kuuendas punktis nõuti, et “[i]ga seltsiliikme kohus on ennast ausasti ja viisakalt üleval pidada inimeste ees kui aus Eesti Vabariigi prii sõjamees” ning viimases punktis öeldi, et “[m]iilitsa seltsi võivad üksi need sisse astuda, kes kindla meelega”.

August Jürmani järgi asutati sellised “Eesti Vabariigi prii sõjameeste salgad” Vaalis ja Päinurmes ning igalt salga liikmelt võeti ülalkirjeldatud vandetöötus. Säilinud dokumendil oli kokku üheksa allkirja. Miilitsasalkade juurde asutati ka naisosakonnad, mille ülesandeks oli lahingusse minevatele meestele toidu- ja riidevarustuse muretsemine ja vajadusel haavatute abistamine. Nagu arvatakse, osutus kõige suuremaks raskuseks miilitsasalkade varustamine sõjariistadega (samas: 20).

Tuleb rõhutada, et teadmine Vaali meeste algatusest ei jäänud vaid oma valla piiridesse. Novembri lõpu ülemaalisel koosolekul Tartus osales Vaalist kaks saadikut: Mart Jürman ja Hans Anton Schults, kes liitusid radikaalse aulakoosolekuga. Vaali vandetöötuse teksti võtsid nad Tartusse kaasa ning tutvustasid seda koosoleku järel Tartu sotsialistliku ajalehe *Uudised* toimetuses, kus viibisid Gottlieb Ast, Hans Pöögelmann ja “veel paar härrat” (seega võimalik, et ka Kesküla). August Jürmani järgi oli maalt tulnud meestele hakatud esialgu rääkima maarahva organiseerimise ja aulakoosoleku otsuste tutvustamise vajalikkusest, siis aga vaikitud, kui Jürman ja Schults oma vandetöötuse ette näitasid, sest “[m]eie näeme, et teie rohkem olete teinud, kui seda keegi uskuda võis” (samas: 22–23).

Ka aulakoosoleku otsuseid hakati Vaalis kohe ellu viima: senine maaomavalitsus tuli ümber korraldada uute põhimõtete järgi, mille juurde pidid kuuluma maksu-, maa- ja haridusreform (eesti keel pidi saama õppekeeleks ja usuõpetus vabatahtlikuks). Veel tehti otsused peale vallamaksude muid makse enam mitte maksta,

sulgeda kõrtsid, mõisate viinavabrikutesse vilja ja kartuleid enam mitte viia ning nekrutite andmise asemel “asuda ise revolutsioonilise kaitseväe loomisele”.

Pole suuremat kahtlust, et Vaali mehed ei tõlgendanud aulakoosoleku otsuseid üksnes omast tarkusest, vaid olid jäänud Tallinna sotsiaaldemokraatidega ühendusse ning tegutsesid mingil määral nende näpunäidete järgi. Rudolf Stokeby sõnul pärines “Tallinna juhtivalt jõududelt” näiteks käredamate kohalike tegelaste poolt vallarahvale vahendatud idee, et riik on minemas pankrotti ja paberraha tuleb pangast kullas välja võtta ning riigi väärtpaberid samuti viivitamatult kulla vastu vahetada. Tegelikult polnud pankrotti karta: kuulujutud olid mõeldud lihtsalt riigi majanduse kitsikusseajamiseks. Samuti püüti Vaalis rahvast veenda, et sõjavägi on juba revolutsiooni poole üle läinud ega hakka rahva pihta laskma. Isegi 16. oktoobril Tallinnas ei olevat tuld avanud mitte soldatid, vaid soldatirõivais mõisnikud (Stokeby 1929).

Ka August Jürman mäletab, et Venemaal vabariiklikku korda kehtestada soovijate hulgast teati ja pooldati Vaalis eriti sotsiaaldemokraate (A. Jürmani. . . 1935: 19), ning jutte, et sõjavägi on rahva poole üle läinud ja võim juba uue korra pooldajate käes, kes “salku välja saadavad, et maal mõisaid mõisnikkudelt üle võtta ja uut korda sisse seada”. Vaali mehed olid linnast maale saadetavaid uue korra pooldajate lendsalku seepeale ootama jäänud, soovides nendega vajalikul hetkel liituda (samas: 24). Keerulist relvade hankimise küsimust loodeti lahendada sel moel, et kui Türi paberivabriku töölised oma kihelkonna mõisatest relvad väevõimuga ära võtavad, jätkub sealt midagi ka Koeru meestele (Stokeby 1929).

Osa Vaali tegelastest Hans Anton Schultsiga eesotsas astus isegi “ülevenemaalise vabariikliku sotsiaaldemokraatia ühiseuse liikmeteks”, kuigi August Jürmani meelest ei olnud sotsialistide programmiga lähemalt tuttavad (A. Jürmani. . . 1935: 19). Arvatavasti just Schults oligi põhiliseks vahemeheks VSDTP Tallinna komitee ja Vaali ringkonna vahel. Ka 11. detsembri maasaadikute kongressile valiti Udeva valda esindama Schults koos Mart Jürmani vanema poja Voldemariga. On teada, et nad läksid Tallinnasse tõepoolest kohale (Karjahärm 2012a: 47; Stokeby 1929).

Seega olid just Schults ja Voldemar Jürman väga tõenäoliselt need müstilised maasaadikud, kes arvatavasti Tallinna sotsiaaldemokraatide (Kesküla?) vahendusel⁵² osalesid Volta koosolekule eelnenud Tallinna tööliisk koosolekutel. Nagu Tartuski käies, oli neil ka sel korral kaasas koopia “Eesti vabariigi prii sõjameeste salga” vandetöötusest, mida näitab Vakmani lugu väidetavalt Kose kandist pärit maasaadikust, kes Dvigatelis esitles maal juba välja töötatud “punakaardi põhikirja” ja soovitanud seda ka töölistel vastu võtta. Vaali vandetöötuse sisuga kattuvad Vakmani kirjelduses nii see, et “punakaardi” juurde pidi kuuluma naisterahvastest koosnev punane rist, kui ka see, et liitujad pidid andma vandetöötuse (Vakman 1926: 116–117). 20 aastat hiljem Kose ja Koeru segiajamine tundub samuti tõenäolisena — eriti kuna Kose kandi tegelastega tuttav Hans Martinson välistas, et teated Kose kohta õiged võiksid olla.

Üks ilmselt Vaali tegelastega seotud tööliisk koosolek oli 9. detsembril peetud Tallinna töölisvanemate ühisk koosolek, kus politsei andmetel võeti vastu otsused mitte ainult relvi koguda ja sõjaväeüksuste Tallinnast minema meelitamiseks maale võitlussalgad saata, vaid ka otsus talurahva hulgas agitatsiooni korraldada ja asutada miilits (“*милиция*”).⁵³ Miilitsa mõiste ei saanud seejuures osutada tööliste lööksalkadele, mille asutamine oli juba otsustatud, vaid pigem just laiapõhjalisemale organisatsioonile, mis pidi seisma ühenduses maakohtades loodava rahvamiilitsaga.

Samuti pole Vakmani teade Dvigatelis esitletud “punakaardi põhikirjast” ainukene allikas, mis osutab, et Vaali vandetöötusel oli seos Tallinna ja Voltaga. Nimelt avastas politsei Voltast kätte saadud materjalidest koosoleku päevakorrapunktidele lisatuna⁵⁴ järgmise vandeteksti:

⁵²Johannes Pikkov kahtleb oma mälestustes, et maasaadikud oleksid tööliisk koosolekutel osalenud, sest võõrastel ei olnud sellel ajal enam võimalik vabrikutesse pääseda (RA, EAA.3654.1.8, l. 108). See omakorda osutab, et neil osalenud maasaadikud ei olnud enam tingimata “võõrad”.

⁵³RA, ERAF.27.1.209, l. 134.

⁵⁴“Обнаруженная на съезде рукописная программа заключала в себе.”

Omavalitsusühenduse liikmetena (sellest ja sellest) vallast võtame kindla vandega enda peale miilitsavõitlejate ja -vahtide, omavalitsuse liikmete, sanitaride, halastajaõdede jms kohustused ja kinnitame, et liitume Ülevenemaalise radikaalse sotsiaaldemokraatliku ühenduse vannetega. Ja kinnitame seda oma allkirjadega (olles liitu astunud), olenemata seisusest ja soost (kõik mehed ja naised, kes võivad samuti töötada halastajaõdede, sanitaride, vajadusel ämmaemandatena jne).⁵⁵

Mingeid allkirju politsei Voltast siiski kätte ei saanud, mistõttu tundub, et koosoleku juhataja Kesküla küll kavatses vandetootuse kohalviibivatele maasaadikutele allkirjastamiseks ette panna, kuid ei jõudnud seda teha. Saanuks koosolek aga edasi kesta, oleks Vaali tegelaste eeltöö, aulakoosoleku otsuste ja töölisvanemate 9. detsembri otsuse alusel tõenäoliselt loodud laia liikmeskonnaga organisatsioon, mis ühendanuks tööliste lentsalgad maakohtades loodava maamiilitsaga ning Tallinna sotsiaaldemokraatlik-tsentralistliku “keskkoha” revolutsiooniliste omavalitsustega üle maa. Umbes sellise plaani olemasolu kinnitavad ka Vakmani teated, et eelneva öö VSDTP Tallinna komitee koosolekul oli arutatud vajadust kokkutulnud maasaadikuid partei poole võita ja nendega läbirääkimisi pidada (1926: 116).

On märkimisväärne, et Vakmani järgi olid Dvigateli töölised vandetootuse kui tööliste organiseerimise vahendi põhimõtteliselt tagasi lükanud, kuid maasaadikute jaoks peeti seda endiselt sobivaks viisiks, mille abil aulakoosoleku otsustes ette nähtud ülemaalist omavalitsusühendust (ka “valdade asemikkude kesk-

---

⁵⁵Siin eesti keelde tagasi tõlgitud. Venekeelsetes politseimaterjalides järgmiselt: “Члены Союза Самоуправления (такой-то) волости с крепкой клятвой принимаем на себя обязанность воинов и потерных дружинников милиции, самоуправления, санитаров, сестер милосердия и т.д. и свидетельствуем, вступаем в союз с клятвами Всероссийского радикального социал-демократического союза. И по скрепляем своими подписями (поступив в союз), невзирая на состояние и пол (все мужчины и женщины, которые также могут быть употреблены в качестве сестер милосердия, санитаров, новизванных бабок и т.д.).” RA, ERAF.27.1.209, l. 128.

komiteed” või “salajast talurahva ühendust”) sotsiaaldemokraatlikus-tsentralistlikus vaimus kujundama hakata. Vaali maasaadikutel pidanuks seejuures olema omamoodi maa-avangardi osa, sest Koeru kandis olid vandega kinnitatud ja “seisusest ja soost olenevad” miilitsasalgad juba asutatud. Samuti oli osa Vaali tegelasi juba astunud ülevenemaalisesse sotsiaaldemokraatlikku parteisse, mille “vannetega ühinemine” oli ette nähtud Voltas allkirjadeta jäänud vandetöötuseski.

Seda, et Volta töötusvormel oli tuletatud just Vaali vandetöötusest, näitab kõige veenvamalt aga see, et sama haarangu käigus sattus politsei kätte ka Vaali “Eesti vabariigi prii sõjameeste salga” vandetöötuse terviktekst, mis on seetõttu (küll venekeelses tõlkes) tänapäevani säilinud ning langeb punkt-punktilt kokku August Jürmani mälestustes tsiteeritud eestikeelsete tekstikatetega. Kuna seeläbi on üks 1905. aasta Eesti võtmetekste ajaloo-teadusele ära päästetud, tasub seda siinkohal veidi pikemalt refererida.

Vastavalt Vaali vandetöötuse esimesele punktile tuli vanduda (“püha Issanda Jumala, südametunnistuse ja usu nimel”), et soovitakse seista “meie austatud vendade tööliste, kõigi inimõiguste, vabaduse ja meie püha isamaa vabastamise eest” ning soovitakse võidelda “eesti rahva heaolu parandamise ja õiguste saamise eest, sõltumata seisusest ja soost”.⁵⁶

Teine punkt nägi ette, et lubatakse “ühineda üheks revolutsiooniliseks (vabariiklikuks) eesti rahvaks ja võitlejateks kaitse sõjas” ning “võidelda elu ja vere hinnaga, haarates relvad, et ükski ülekohtune vaenlane ei saaks võtta meie õigusi ja vabadusi.”⁵⁷

---

⁵⁶“[Ж]елаем выступить за наших именитых братьев рабочих и за все человеческие права и свободу и за освобождение нашего святого отечества и желаем бороться за достижение улучшения эстского народа и за получение прав, невзирая на состояние и пол.” RA, ERAF.27.1.209, l. 128.

⁵⁷“[С]оединяемся в один революционный (республиканский) Эстский народ и в воинов оборонительной войне и желаем бороться за жизнью и кровью и берёмся за оружие чтобы ни один несправедливый враг не смог стеснить наших прав и свободы.” RA, ERAF.27.1.209, l. 129.

Kolmanda punkti järgi, nagu ülal juba tsiteeritud, tuli anda lubadus, et juhul kui Venemaal ja Eestimaal kuulutatatakse välja vabariiklik sõda, siis haaratakse viivitamatult relvad ja asutakse rahva röövlitele ja timukatele kätte maksma.⁵⁸

Järgneb veel kaks vandetöotust: hoida isegi piinamise korral oma miilitsasalga (*милиционная группа*) saladused ainult enda teada ja anda vanematele miilitsapealikele teada kõigist, kes on mõne saladuse paljastanud, teisi militsionääre reetnud või rikub võitlejate seadusi. Sel juhul tuli süüalune isik tuua miilitsakohtu ette.⁵⁹

Veel kuulub vandetöotuse koosseisu nimekiri miilitsaliikmete kohustustest ja ülevaade organisatsiooni struktuurist. Igal miilitsa liikmel oli kohustus käituda ausalt ja korralikult “nagu auväärne rüütel ja vabariigi vaba võitleja” (*как честный рыцарь и свободный боец республики*).⁶⁰ Käitumisprobleemidega pidid tegelema “miilitsa esimees ja piirkondlikud järelevaatajad” (*председатель милиции и участковые надзиратели*). Miilitsal oli ühehäälselt õigus liikmeid miilitsast välja arvata, trahvida ja karistada. Miilitsa liikmetel pidi olema pealik või vanem ja tema abi, kellele pidid alluma piirkondlikud järelevaatajad ning veel neli juhatuse liiget tegelemaks miilitsa haldus- ja kohtuasjadega. Miilitsaühing pidi töötama vanema või presidendi juhtimisel. Piirkondlikud vanemad või juhatuse liikmed pidi valitama kõigi miilitsa liikmete poolt salajasel hääletusel kolmeks aastaks. Miilitsa liikmed võisid olla mõlemast soost ja kõigist seisustest (naisete roll oli olla halastajaõed, sanitarid, ämmaemandad).⁶¹

Kõik miilitsa liikmed pidid üksteist aitama — “üks kõigi, kõik ühe eest”, võitlema ebaõigluse vastu, täitma ülemate käs-

---

⁵⁸“[E]сли в России и эстонской земле будет объявления республиканская война, что тот же — те возьмемся за оружие и примем участие в освободительной войне отомстим грабителям и палачам нашего народа.” RA, ERAF.27.1.209, l. 129.

⁵⁹RA, ERAF.27.1.209, l. 129.

⁶⁰Niimoodi on vene keelde tõlgitud sõnad “aus Eesti Vabariigi prii sõjamees”.

⁶¹RA, ERAF.27.1.209, l. 130.

ku jne. Miilitsaga võisid liituda ainult ausad, patriootlikud inimesed, kes on südamega miilitsatöö juures, armastavad oma rahvast ning soovivad pühendada ennast ligimese teenimisele.⁶²

Kohaliku omavalitsuse ja miilitsa suhted olid korraldatud klauslitega, et vallaomavalitsuse tarbeks pidi miilits täitma ka kohaliku tuletõrje ülesandeid ning kui vallaomavalitsus miilitsa teeneid vajas, pidi see nende eest tasu maksma. Vallaomavalitsuse asjaks jäid ka miilitsa relvastamise ja varustamisega seotud väljaminekud.⁶³

Igal miilitsa liikmel oli kohustus kanda ühingu sümbolit — “punast linti, mis oli varem Eesti vabaduse ja usu sümbol” (*красную ленту, которая была прежде знаком Эстской свободы и веры*). Miilitsaühingu lipuks pidi olema punane lipp, millel on vastava osakonna või tegevusala sümbol.⁶⁴

VOLTA SIGNAAL?

Vabrikutevahelise lööksalga juht Karl Kiiman, kelle mälestustest pärineb suur osa infost, mis on teada Volta koosolekule järgnenud maalemineku kohta, rääkis Voldemar Juhandile, et töölised hakkasid rühmadesse organiseeruma alles 12. detsembril, s.t samal päeval maalemineku algusega. Siis otsiti ka linna pealt relvi kokku ja lepitati parema puudumisel jahipüssidega.⁶⁵ Seega jääb mulje, et mõisaründajate salgad formeerusid viimasel minutil ja maaleminek käis ülepeakaela.

Ka Pöögelmann süüdistas oma kunagisi seltsimehi ja hilisemaid poliitilisi vastaseid Kesküla ja Otto Sternbecki hiljem selles, et sõjariistadega väljaastumisest oli VSDTP Tallinna komitees küll räägitud, kuid selle heaks liiga vähe tehtud (Karjahärm 2015a: 42): Kesküla olnud lihtsalt “suurte plaanide tegija ja kelkija”, keda sellepärast tagantjärele Aleksander Suureks hakatud

---

⁶²RA, ERAF.27.1.209, l. 131.

⁶³RA, ERAF.27.1.209, l. 131.

⁶⁴RA, ERAF.27.1.209, l. 130–131.

⁶⁵RA, EAA.3654.1.46, l. 32–33. K. Kiimann. Mälestisi 1905. aastast. Jutustuse järgi üles kirjutanud 1935. a. sügisel Vold. Juhandi.

hüüdma (Pöögelmann 1926: 88). Tagantjärele tark Pöögelmann arvas sedagi, et VSDTP Eesti organisatsioon pidanuks suunama töölisel mitte mõisnike, vaid vaenlase peajõu — sõjaväe — vastu. Juba maaleminek ise olnud “revolutsiooni languse tundemärk ja sisuline jõuetus”, mille ainsaks tulemuseks oli, et “rüüstatud saja mõisa varemotel voolas võitlusesalkadest osavõtjate või nende mõtteosaliste veri”. Millekski muuks aga ei oldud valmis ega suutelised ning isegi Tallinnas oli partei “vaevalt pörandaaluse ringikese ulatuses välja sirgunud” (Pöögelmann 1926: 98–100; Karjahärm 2012a: 51).

Pöögelmanni jutust võib taas kord oletada soovi ennast mõisate põletamisest ja ühtlasi ka selleni viinud organiseerimistööst distantseerida, Kiiman aga maakohtades tehtud ettevalmistustöödest lähemalt ei räägi. Siiski võib nõustuda Karjahärmiga, kes omakorda nõustub Pöögelmanniga, et relvastatud ülestõusu ettevalmistamine polnud VSDTP Eesti organisatsioonides põhitegevus, vaid peatähelepanu pööрати pigem kirjalikule ja suulisele propagandale (Karjahärm 2015a: 42). Tõepoolest: juba ülestõusukatsede ebaõnnestumise fakt ise näitab, et ettevalmistused selleks ei olnud piisavad. Küll aga olid need ulatuslikumad, kui seda on üldjuhul tagantjärele teadvustatud.

Karjahärm seejuures ei välista, et ülestõusu heaks oleks võidud teha eeltööd mõne mõjuka juhtisiku, näiteks Kesküla poolt, kes võis anda väljaastumiseks mingi konkreetse signaali (Karjahärm 2015b: 40). Kaido Jaanson peab samuti võimalikuks, et Keskülal võis olla “mingi paralleelne (?) organisatsioonivorm” tööliste ja maasaadikute maale suunamiseks (2005b: 50). Sellega kõlavad kokku maasaadik Rudolf Palmi mälestused, kes pärast Volta koosolekut linnas käies kuulis jutte, et väljamaalt — Soomest, aga eriti Rootsist — pidavat tulema sõjariistu, et sõjavägi olevat juba valitsusele selja pööranud ning et maale minekuks pidi olema “mingi töölistevaheline organisatsioon, mis saadab välja põletajaid, kes maalt juurde võtavad inimesi”.⁶⁶

---

⁶⁶EKM EKLA, f 172 II, m 6, l. 224. Rudolf Palmi mälestused Volta koosolekust.

Kõik märgid osutavad, et töölissalkade ja maamiilitsa ühendorganisatsiooni, millest võinuks kujuneda relvastatud ülestõusu selgroog, oli Volta koosolekule eelnenud nädalatel tõesti looma hakatud. See Tallinnast koordineeritud organiseerimistöö katkes aga üsna algusjärgus ja õieti samal hetkel Volta koosoleku katkestamisega. Järgmisel päeval, kui töölissalgad maale liikusid, ei olnud vajalikud ettevalmistustööd sugugi veel lõpule viidud ning Kesküla või tema seltsimeeste võimekus midagi tegelikult koordineerida piirdus ilmselt vaid Tallinna töölistega ja kontaktidega üksikutes maakohtades. Kesküla hooplev jutt, et ta olevat isiklikult saatnud igas suunas laiali tööliste ründesalgad koos instruktsioonidega teatud hooneid põletada, teisi aga säästa, ei pruugi olla vale, kuid kindlasti puudus tal seejuures perspektiiv saavutada soovitud tulemust. Väljaastumine oli enneaeagne, selle kulg stiiline ja tagajärjed kurvad.

Selles mõttes on ülestõusu algatama pidanud “konkreetsed signaali” otsimine ilmselt asjatu, et suurel osal Volta koosolekul osalenutest ei saanud olla võimekust sellist signaali kuidagi üheselt mõistetavalt vastu võtta, sest vajalik eeltöö oli lõpule viimata. Töölised olid lööksalkade maale mineku plaanist küll juba varasemast teadlikud, kuid küsimus, millist taktikat maal kasutada, jäi Voltas lahtiseks. Maasaadikud, mõni erand välja arvatud, jäid üldse teadmatusse, mida neilt täpsemalt oodatakse ja mida maal saavutada püütakse, kuigi neid Voltas sütitavate kõnedega mingiks radikaalseks aktsiooniks üles köeti. Nagu kirjutas Elise Kevend, ei jäänudki maameestel koju jõudes seepeale üle muud, kui toimida “saadud muljete kohaselt”.⁶⁷

KOKKUVÕTTEKS

Seega võib öelda, et Erich Kaubal ei olnud õigus, et Volta koosolekul oleks välja töötatud relvastatud ülestõusu plaan, kuid siiski jõuti seal sellele küllalt lähedale. Ka Hilda Moosbergil ei olnud õigus, nagu oleks Volta koosolekul otsustatud, et iga võitlussalga

---

⁶⁷RA, EAA.3654.1.8, l. 49 p. Elise Kevendi mälestused Volta koosolekust.

liige peab andma vande “võidelda relvaga käes kogu jõust vabaduse eest ja hoida pühalt seltsi saladust”. Ent siiski lebas täpselt sellise vandetöötuse tekst Volta koosolekulaual, ehkki allkirjad sellele jäid andmata.

Õigus polnud ka keisririigi ametivõimudel, kes väitsid, et Volta koosolekuks moondunud maasaadikute kongressil oli kavas välja kuulutada Eesti vabariik ja Eesti eraldumine Venemaast. Selline separatism oluks absurdne juba seetõttu, et sotsiaaldemokraadid-tsentralistid ja nendega ühenduses seisnud maakohtade tegelased uskusid revolutsiooni võimalikkusesse ilmselt just sellepärast, et oldi ühenduses ülevenemaalise liikumisega. Tõsi on aga see, et Volta koosolekul ja selle eel tehti tõepoolest plaane kehtiva korra kukutamiseks, tegeleti “salajase talurahva ühenduse” asutamisega ning valmistuti mingil kujul Eesti vabariigi (s.t revolutsiooniliste kohalike omavalitsuste liidu, mitte iseisva riigi) loomiseks.

Üks määrav osis mõisate põletamiseni viinud ideede- ja sündmusteahelas olid kindlasti juba ülal tsiteeritud Tartu aulakoosoleku otsused valitsuse kukutamisest, revolutsioonilise omavalitsuse sisseseadmisest ning tööliste ja talupoegade relvastamisest linnas ja maal (Karjahärm 2012a: 50), mille elluviimise taktikat Voltas arutati. Nagu mäletab Hans Martinson, oli meeoleolu koosolekul “väga ärev ja sõjakas” ja aulaotsused leidsid suurt poolehoidu.⁶⁸ Seejuures võimendav lisategur pidi olema Kesküla ja Pöögelmanni isiklik autoriteet Tartus alles äsja valitud revolutsioonilise büroo liikmetena. Veel 1914. aastalgi esitles Kesküla end Saksa ametivõimudele kui “Vene valitsuse poolt tunnustatud Eesti rahvuskongressi 650 delegaadi poolt valitud Eesti rahvusbüroo liiget”.⁶⁹

Teiseks oli kahtlemata oluline Tallinnast juba varem koordineeritud organiseerimistöö maakohtades revolutsiooniliste komiteede (“vabariikide”) ja rahvamiilitsaüksuste loomiseks. Mõnes

---

⁶⁸RA, EAA.3654.1.8, l. 23. Hans Martinsoni mälestused 1905. aasta sündmuste kohta; Karjahärm 2012a: 46–47.

⁶⁹PAAA, RZ 201 20983, l. 165. Kesküla kiri Keiserliku Saksamaa valitsusele, 10.9.1914.

maakohas, nagu Vaalis, oldi juba enne Volta koosolekut valmis Tallinna sotsiaaldemokraatide-tsentralistide juhtnööride järgi käima: sh tööliste lendsalku vastu võtma ja nendega ühinema. Selles mõttes on oluline rõhutada, et Vaali vabariigi ja teiste sarnaste nähtuste puhul ei olnud tegemist mingisuguste kohaliku tasandi kurioosumitega, mille tegevuses tuleks näha “naeruväärset matkimist” (Kalmo 2015: 78), vaid omamoodi maa-avangardiga, mis soovis olla teistele omasugustele eeskujuks ja võtta osa mitte ainult Eesti, vaid kogu Venemaa revolutsiooniliikumisest.

Lõpptulemuse seisukohast oli määrav aga asjaolu, et kuigi Kesküla ülestõusuprogramm paistis silma suure ambitsioonikusega, olid vähemalt niisama suured silmad ka ametivõimude hirmul. Nii uskusid revolutsiooni vaenlased ekslikult, et Tallinna sotsiaalliberaalid Päts, Teemant ja Mihkel Pung on Eestimaa revolutsioonilise liikumise juhid, kellele alluvad sotsiaaldemokraatlikud võitlussalgad ja tööliste komiteed (Karjahärm 2012a: 30–31) ning kes on võimelised ka maakohtades korda saatma kes teab mida. August Jürman meenutab Koerus kohatud karistussalklaste sõnu, et “neile on kõneldud suurtest mässajatesalkadest, kes olevat valmis neile peale tungima, et neid tappa” (Mõningaid... 1935: 64). Tegelikult aga lasti Koerus ilma kohtuta maha hoopis Jürmani isa, vanem vend, ekstsentriline maasotsiaaldemokraat Hans Anton Schults ja veel mitu kohalikku tegelast. Vaali vabariigi ülejäänud saladused viisid nad endaga hauda kaasa.

Kirjandus

1905. а... 1955 = 1905 г. декабря 11. Из донесения и. д. эстляндского губернатора А. Н. Гирса министру внутренних дел П. Н. Дурново о ходе всеобщей стачки и введении военного положения в Ревеле и уезде. — *Революция 1905–1907 гг. в Эстонии: Сборник документов и материалов*. Сост. В. А. Бойков и др., отв. ред. Г. И. Мосберг. Таллинн: Эстонское Государственное Издательство, с. 315–317
1905. a a s t a sündmused Eestis: Lühike ülevaade. 1926. — *1905. aasta Eestis: Kirjeldused. Mälestused. Dokumendid*. (EKP KK ajalookomisjoni toimetused 1.) Leningrad: Külvaja, lk 155–190, www.etera.ee

- A j u t i n e komitee. 1905. Üleskutse. — *Teataja*, nr 258, 29. XI, lk 2, dea.digar.ee/page/teatajapats/1905/11/29/2
- A . J ü r m a n i mälestused 1905. a. vabadusliikumisest Vaalis. 1935. — *1905 aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas*. (Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Seltsi väljaanne nr. 1.) Tallinn: Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Selts, lk 14–28, www.digar.ee/id/nlib-digar:371235
- A n v e l t, Jaan 1987. Eestimaa Kommunistlik Partei. — Jaan Anvelt. *Valitud teosed. 4. köide: 1925–1928*. Koost. Kalev Tammitu, peatoim. Ellen Plotnik. Tallinn: Eesti Raamat, lk 224–252, www.digar.ee/id/nlib-digar:652550
- B r a k s, Tõnis 1932. Lihula 1905./06. aasta sündmuste keerises. — *Punased aastad: Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I. (1905. Aasta Seltsi toimetised nr. 2.) Toim. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 191–199
- G a s s e r, Adolf 1983. Alexander Kesküla: ein estnischer Revolutionär. — Adolf Gasser. *Christ und Welt: Ausgewählte historische Schriften 1933–1983*. (Basler Beiträge zur Geschichtswissenschaft, 148.) Basel — Frankfurt am Main: Helbing & Lichtenhahn, S. 217–225
- J a a n s o n, Kaido 2005a. Alguis ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon: Skits. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 1, lk 44–77, www.digar.ee/id/nlib-digar:104316
- J a a n s o n, Kaido 2005b. Mis juhtus 1905. a. 11. (24.) detsembri õhtul Voltas?: Katse rekonstrueerida minevikku. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 4, lk 35–51, www.digar.ee/id/nlib-digar:104319
- J a n s, Johan 2008. *Mälestusi ja vaatlusi*. (Ajajõe tagant.) Tartu: Ilmamaa
- J ü r i s s o n, Mihkel [= Mihkel Martna] 1907. *Punased aastad Eestis 1905–1906: Eesti revolutsionilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused*. Peterburi: Tulevik, www.digar.ee/id/nlib-digar:237768
- K a l m o, Hent 2015. Re-vo-lut-si-oon. — *Vikerkaar*, nr 7/8, lk 68–79, www.digar.ee/id/nlib-digar:253554
- K a n n, Lauri 2023. *Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal*. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 58.) Juhendaja Tõnu-Andrus Tannberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, hdl.handle.net/10062/94529

- K a r j a h ä r m, Toomas 2012a. Eestimaa talurahva kongress ja Volta koosolek: Massiliikumine Balti provintssides 1905. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 4, lk 28–52, www.digar.ee/id/nlib-digar:190726
- K a r j a h ä r m, Toomas 2012b. Vabariigid ja komiteed: Massiliikumine Eesti valdades 1905. aastal mikroajaloolises mõõtkavas. — *Acta Historica Tallinnensia*, nr 18, lk 3–47, www.kirj.ee/public/Acta_hist/2012/issue_1/acta-2012-18-3-47.pdf
- K a r j a h ä r m, Toomas 2013. Möisnike kahjud 1905. aastal Eestis ja nende hüvitamine — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, 2, lk 57–83, www.digar.ee/id/nlib-digar:261773
- K a r j a h ä r m, Toomas 2015a. Sotsialistid ja terroristid 1905. aasta revolutsioonis. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 2, lk 33–49, www.ra.ee/wp-content/uploads/2017/03/Karjaharm_Toomas_Sotsialistid_ja_terroristid_2015_2.pdf
- K a r j a h ä r m, Toomas 2015b. Sotsialistid ja terroristid 1905. aasta revolutsioonis. II. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 3, lk 39–56, www.ra.ee/wp-content/uploads/2017/03/Karjaharm_Toomas_Sotsialistid_ja_terroristid_II_2015_3.pdf
- K i i m a n, Karl 1931. 1905.–06. a. võitlus ja vangipöli. — *1905. a. revolutsiooni päevilt: Mälestiste kogu*. Tallinn: K.-ü. Rahva Sõna, lk 99–116
- K o d u m a a l t. Tallinnast. 1905. — *Võitleja*, nr 2, 23. XII, lk 3–4, dea.digar.ee/page/voitlejaparnu/1905/12/23/3
- K o o s o l e k Bürgermusse suures saalis 27. nov. 1905. 2. 1905. — *Postimees*, nr 266, 2. XII, lk 3, dea.digar.ee/article/postimeesew/1905/12/02/15
- K r u u s, Hans 1928. *Eesti ajalugu kõige uuemal ajal*. II. Tartu: K./Ü. Loodus, www.etera.ee/zoom/29265/view?page=1&p=separate&tool=info
- L a a m a n, Eduard, Johannes E r n i t s 1930. *Enamlus Eestis*. I osa. Tallinn: Kaitsevägeade Staabi VI osakond, www.digar.ee/id/nlib-digar:439550
- L e p p, Marta 2010. *1905. aasta romantika, järellained, lõppvaatus*. (Eesti mälu 18.) Tallinn: Eesti Päevaleht — Akadeemia
- M a a - o m a v a l i t s u s e asjus üleüldiseks tähelepanemiseks. 1905. — *Teataja*, nr 258, 29. XI, lk 1–2, dea.digar.ee/page/teatajapats/1905/11/29/1
- M a p p, J. [= Johannes Pikkov] 1930. Mälestusi 1905. aastast. — *Rahva Sõna*, nr 48, 1. III, lk 9, dea.digar.ee/page/rahvasona/1930/03/01/9

- Martinson, Hans 1931. Revolutsiooniline Rapla 1905. a. — 1905. a. revolutsiooni päevilt: Mälestiste kogu. Tallinn: K.-ü. Rahva Sõna, lk 77–83
- Meie vastus: Eduard Laamani päevik 1922–1940. IV. 2003. — *Aka-deemia*, nr 10, lk 2255–2287, www.digar.ee/id/nlib-digar:103386
- Moosberg, Hilda 1955. 1905.–1907. a. revolutsioon Eestis. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- Mõningaid üksikasju 1905. a. sündmustest Koeru kihelkonnas. 1935. — 1905 aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas. (Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Seltsi väljaanne nr. 1.) Tallinn: Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Selts, lk 61–64, www.digar.ee/id/nlib-digar:371235
- Ostra-Oinas, Alma 1931. Antje trükikoja eksproprieerimine. — 1905. a. revolutsiooni päevilt: Mälestiste kogu. Tallinn: K.-ü. Rahva Sõna, lk 117–121
- Ostra-Oinas, Alma 1932. Jooni revolutsioonilisest tegevusest. — *Punased aastad: Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I. (1905. Aasta Seltsi toimetised nr. 2.) Toim. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 60–68
- Pikkov, Johannes 1932. Tallinnas 1905. a. — *Punased aastad: Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I. (1905. Aasta Seltsi toimetised nr. 2.) Toim. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 170–177
- Plotnik, Ellen 1965. *Hans Pöögelmann I. Elu ja tegevus 1875–1919*. Tallinn: Eesti Raamat, www.digar.ee/id/nlib-digar:458086
- [Päts, Konstantin] 1905. Kohalik omavalitsus — põnev päevaküsimus. — *Teataja*, nr 161, 29. VII, lk 1, dea.digar.ee/page/teatajapats/1905/07/29/1
- Pöögelmann, Hans 1926. Haripunktil. — 1905. aasta Eestis: Kirjeldused. Mälestused. Dokumendid. (EKP KK ajalookomisjoni toimetused 1.) Leningrad: Külvaja, lk 83–101, www.etera.ee
- Pöögelmann, Hans 1982. Enamlus ja vähemlus Eestis 1905. aastal. — Hans Pöögelmann. *Valitud teosed. V. köide (1933–1937)*. Koost. Ellen Plotnik. Tallinn: Eesti Raamat, lk 48–84, www.digar.ee/id/nlib-digar:650873
- Rahva asemikkude koosolek ülikooli aulas, esmaspäeval 28. nov. Koosolek esmasp. p. 1. 4. 1905. — *Postimees*, nr 273, 12. XII, lk 3, dea.digar.ee/article/postimeesew/1905/12/12/12

- R a h v a - a s e m i k k u d e koosolek ülikooli aulas 29. nov. k. 10 e. l. — *Postimees*, nr 275, 14. XII, lk 3, dea.digar.ee/article/postimeesew/1905/12/14/14
- R a u d, Märt 1962. *Sulg ja raamat: Mälestusi ajaloo pööriaegadest*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, www.digar.ee/id/nlib-digar:2682141962
- R a u n, Toivo 2005. 1905. aasta revolutsioon Balti provintssides ja Soomes. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 1, lk 32–43, www.digar.ee/id/nlib-digar:104316
- R e a d, Christopher 2005. Lenin and the 1905 revolution. — *The Russian Revolution of 1905: Centenary Perspectives*. (Routledge studies in modern European history 9.) Ed. by Anthony J. Heywood and Jonathan D. Smele. London — New York: Routledge, pp. 218–240
- R e i, August 1931. Üks dramaatiline episood 1905. aastast. — *1905. a. revolutsiooni päevilt: Mälestiste kogu*. Tallinn: K.-ü. Rahva Sõna, lk 49–51
- R e i, August 2010. *Mälestusi tormiselt teelt*. (Eesti mälu 2.) Tallinn: Eesti Päevaleht — Akadeemia
- S a a t, Joosep (peatoimetaja) 1963. *Eesti NSV ajalugu kolmes köites. Eesti NSV ajalugu. II köide: XIX sajandi 50-ndaist aastast kuni 1917. aasta märtsini*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, www.digar.ee/id/nlib-digar:344543
- S e l i r a n d, Jüri, Karl S i i l i v a s k 1996. *Eesti maast ja rahvast: Muinasajast maailmasõjani*. Tallinn: Olion
- S t o k e b y, Rudolf [= Järvo Tandre] 1929. 1905. aasta arhiiv. 1905. a. sündmused Koeru ja Peetri kihelkondades. IV. Sündmused haripunktil. — *Nool*, nr 4, 21. XII, lk 3, dea.digar.ee/article/nooltartu/1929/12/21/25
- T a l l i n n a u d i s e d. 1905. — *Teataja*, nr 266, 8. XII, lk 3, dea.digar.ee/page/teatajapats/1905/12/08/3
- T a r t u ü l e m a a l i s e r a h v a a s e m i k k u d e kongressi aula koosolekute otsused (27–29. XI 1905). 1932. — *Punased aastad: Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis*. I. (1905. Aasta Seltsi toimetised nr. 2.) Toim. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 227–230
- T u g l a s, Friedebert 1960. *Mälestused*. (Teosed; 8. kd.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- T u p i t s, Artur 1935. Saatesõnaks. — *1905 aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas*. (Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise

“Mõisad maatas!” , töölissalgad ja maamiilits

Seltsi väljaanne nr. 1.) Tallinn: Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Selts, lk 3–4, www.digar.ee/id/nlib-digar:371235

V a k m a n, Rudolf 1926. Venemaa sotsiaaldemokraatlike töölistepartei tegevus Tallinnas 1905. aastal. — 1905. aasta Eestis: Kirjeldused. Mälestused. Dokumendid. (EKP KK ajalookomisjoni toimetused 1.) Leningrad: Külvaja, lk 102–119, www.etera.ee

V S D T P ü l e s k u t s e kaotada isevalitsus. 8. detsember 1905. 2013. — Toomas Karjahärm. 1905. aasta Eestis: Massiliikumine ja vägivald maal. Tallinn: Argo, lk 505–506

MART KULDKEPP (1983) on lõpetanud Tartu Ülikooli skandinavistika bakalaureuseõppe Skandinaavia keelte ja kultuuride alal 2006 ning magistriõppe 2010, filosoofiamagister 2010, filosoofiadoktor 2014. TÜ filosoofiateaduskonna maailma keelte ja kultuuride kolledži germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituudi skandinavistika osakonna õppeülesannete täitja 2007–2011, assistent 2011–2014, nooremteadur ja teadur 2014–2015, Londoni University College'i Skandinaavia uuringu osakonna / Euroopa sotsiaalsete ja poliitiliste uuringute osakonna Skandinaavia nüüdisajaloo lektor 2015–2018, Skandinaavia ajaloo ja poliitika abiprofessor a-st 2018, Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor a-st 2023. Akadeemias on avaldanud artiklid “Kaks majorit kahel pool Läänemerd: Väljaõeldu ja väljamõeldu Carl Axel Mothanderi romaanis *President*” (2014, nr 2, lk 235–269), “Franchi sõbrad ja mõrvarid: Einar Lundborgi mälestused teenistusest Rootsi Korpuses” (2017, nr 8, lk 1493–1499) ja “*Eesti Heal* ja “Meie aeg”: Esimese maailmasõja aegne laagrikirjandus eesti sõjavangidele Saksamaal” (2019, nr 2, lk 293–316; nr 3, lk 473–486) ning tõlked Ulfrid Neumanni artiklist “Vasutusstruktuuride muutumisest teaduslik-tehniliste edusammude tingimustes” (2008, nr 1, lk 63–80), Kurt Schmolleri artiklist “Karistusõiguse roll eetiliselt vaieldavates valdkondades” (2011, nr 6, lk 1095–1122), Carl Mothanderi romaanist “President: Ühe veretu revolutsiooni lugu (Katkend)” (2014, nr 7, lk 195–233), Einar Lundborgi käsikirjast “Rootsi Korpusega Eesti Vabadussõjas” (2017, nr 8, lk 1427–1493) ja Aleksander Kesküla mälestustest “Mälestusi Esimesest maailmasõjast ja Leninist” (2023, nr 8, lk 1477–1505).

KAS ANALÜÜTILINE FILOSOOFIA SAAB OLLA SÜSTEMAATILINE JA KAS TA PEAKS SEDA OLEMA?

Michael Dummett

Tõlkinud Taavi Laanpere

Väljend “analüütiline filosoofia” ei tähista mitte koolkonda, vaid tervet rühma koolkondi, mis jagavad küll teatud põhieeldusi, kuid erinevad üksteisest igal muul võimalikul viisil. Nii nagu kõigi liikumiste puhul on ka selle kõige kibedamad tülid olnud sisesised. Kui ma 1940. aastate lõpus Oxfordis üliõpilane olin, valitses seal Ryle’i filosoofiline mõju; ja hoolimata tõsiasjast, et Ryle oli alustanud oma karjääri Husserli filosoofia ingliskeelse esitajana ning avaldanud 1929. aastal kriitilise, et vägagi aupakliku arvustuse *Olemisele ja ajale*, polnud minu üliõpilajasajal vaenlaseks Heidegger; Heideggeri tajuti üksnes naljanumbrina — liiga absurdsena, et teda sedalaadi filosoofiale, mida Oxfordis viljeleti, tõsimeeli ohuks pidada. Vaenlaseks oli pigem Carnap: just teda nähti Ryle’i Oxfordis filosoofilise eksituse kehastusena, eelkõige vale filosoofilise metodoloogia esindajana. Mõistagi oli too Carnap, kelle tagasilükkamist Ryle meile õpetas, tõelise Carnapi karikatuur; ent kõnealune eelarvamus oli niivõrd tugev, et näiteks minul läks hulk aastaid taipamaks, et Carnapi töödes on palju uurimisväärset. Miski ei illustreeri ilmekamalt seda, kuidas eri-

---

Can Analytical Philosophy be Systematic, and Ought it to Be? — Michael Dummett. *Truth and Other Enigmas*. London: Duckworth, 1978, pp. 437–458.

Copyright © 1978 by Michael Dummett.

nesid filosoofiline õhkkond, milles kasvasid üles mu Briti kaas-aegsed, ning see õhkkond, milles kujunesid välja sama põlvkonna Ameerika filosoofid: Ameerika Ühendriikides tunnustati Carnapit nimelt analüütilise koolkonna juhina ja kõige mõjukamad ameeriklastest analüütilise filosoofia viljelejad alates Quine'ist on olnud inimesed, kelle filosoofiline kujunemine oli carnaplik ja kelle mõtlemist saab mõista üksnes nii, et see johtub vaevalistest jõupingutustest Carnapi teatud põhimiste õpetuste põhjalikul uurimisel ja korrigeerimisel.

See, kuidas analüütilise filosoofia viljelemise traditsioon ühel ja teisel pool Atlandi ookeani lahknes, puudutab tugevalt meie uuritavat küsimust. Küsimust "Kas analüütiline filosoofia saab olla süstemaatiline?" oleks naeruväärne esitada *Maailma loogilise ülesehituse* autorile;* ning ehkki vähesed Ameerika filosoofid on käinud oma õpetaja jälgedes niivõrd tihedasti, et luua tollele raamatule selliseid võistlejaid nagu Nelson Goodmani *Nähtumuse ülesehitus*,** peab enamik neist koos Quine'iga filosoofiat ühel häälel vähemasti loodusteaduste sugulaseks, osaks sellestsaamast üldisest ettevõtmisest nagu noodki. Seevastu nendes inglise filosoofilistes ringkondades, kus valitsesid hiline Wittgenstein või Austin, oli selle küsimuse vastuseks valjuhäälnäe "Ei": nemad pidasid süstemaatilisuspüüdu filosoofias algveaks, mis rajanes täielikult väärarusaamal uurimisaine iseloomust.

Põhjus peitus selles, mida peeti Wittgensteini *Traktaadis* sõnastatud põhjanevaks avastuseks filosoofia loomuse kohta: filosoofia ei ole teadus. Sõna "teadus" kasutatakse siin kõige üldisemal viisil, hõlmamaks mistahes eriala (näiteks kunstiajalugu), mille sihiks on *tõdedeni* jõuda ja neid välja selgitada. Wittgenstein kinnitab nii oma varasemal kui hilisemal perioodil, et see *ei ole* filosoofia eesmärk. Keemia püüab avastada keemiatõdesid ja ajalooteadus ajalootõdesid, aga filosoofia tulemuseks ei ole õnnestumise korral hulk tõeseid propositsioone, mille tõesust varem poleks teatud. Filosoofia asi pole mingit väga üldist laadi tõde-

---

*S.t Rudolf Carnapile. *Der logische Aufbau der Welt* (1928) on üks ta peateoseid. *Toim.*

***Structure of Appearance* (1951). *Toim.*

sid kindlaks teha, isegi mitte selliseid, milleni saab jõuda üksnes mõistusliku arutlemise teel, vaid hoopis teatud laadi väärarusaamu korrigeerida, nimelt neid, mis meil on omaenda mõistete kohta; ja see tähendab, et me mõistame vääriti oma keelt, sest mõiste omamine kujutab endast teatud keelekillukese valdamist. Inimkeel on äärmiselt keerukas tööriist ja selle valdamise viis on suuresti vaikiv: me suudame seda praktikas rakendada, aga kui me toda praktikat selge sõnaga seletada püüame, teeme jämedaid vigu. Kuna meie loomuses on asjade üle järele mõelda, kõike tähelestatut seletada püüda, ei rahuldu me sellega, et suudame oma keelt argielulises läbikäimises praktiliselt kasutada, vaid püüame sõnastada hüpoteese üldpõhimõtete kohta, mille alusel see keel toimib; või siis peame keelt ekslikult pelgaks väliseks katteks, millesse mõte on mähitud, ning püüame seda väliskatet maha rebida ja selle all oleva puhta mõtteni tungida. Seda tehes oleme justkui metslased, kes vahivad ammuli sui masinat, mille toimimise mõistmiseks puudub neil vajalik taust: me kujundame fantastilisi väärarusaamu selle kohta, kuidas meie keel töötab. Nii nagu kogu meie mõtlemist, nii väljendatakse ka neid väärarusaamu endid keeles; kuid sellisel otstarbel rakendatud keel on justkui tühikäigul töötav mootor — see ei tee mingit tööd, isegi mitte valet tööd; see ei anna tulemuseks isegi mitte selliseid propositsioone, mida tuleks eitada ja tõestega asendada, vaid väljendab pelgalt iseloomulikku laadi intellektuaalset segadust, mille vastu aitab üksnes pikaajaline ja kannatlik ravi, nagu arsti poolt ravitava haiguse puhul. Just selle ravi osutamine on filosoofide kohane töö; ja suur osa sellest seisneb kannataja tähelepanu juhtimises tegelikele ja sageli igavatele tõsiasiadele meie keelekasutuse juures, tõsiasiadele, millest too on mõistagi juba teadlik, ent millest tema vaimu haaranud eksitava pildi põnevus teda mööda vaatama pani. Kui filosoofia loomus on selline, siis ilmselgelt ei saa see olla süstemaatiline. Ei saa olla abinõu iga võimaliku väärarusaama tõkestamiseks juba ette; igäüht neist tuleb ravida nende kerkides. Ja isegi kui meid huvitab mõne konkreetse väärarusaama kõrvaldamine, ei saavuta me seda nii, et asendame eksliku teooria mõne õigega, sest me ei tegutse sellisel alal, kus üldse mingeid teooriaid tarvis on. See, mida me teha püüame, on moonutatud nägemisviisi asen-

damine selgega. Küsimus, mis on nägemiseks olemas, pole üldse filosoofia asi, vaid teaduse, empiirilise vaatluse asi; filosoofil pole rohkem asja öelda, mis on nägemiseks olemas, kui silmaarstil: tema püüab lihtsalt ennetada mõtteviisi, mille raames kõike nähtut groteskselt väärtõlgendatakse. Niivõrd kui filosoofil on üldse asja öelda, mis on nägemiseks olemas, pole tema meeldetuletavad tõsiasjad mitte filosoofi enda avastatud, vaid hoopis väga tuttavad tõsiasjad, mis on kõigile juba teada, ning tema tuletab neid meelde üksnes sellepärast, et need sobivad halvasti tollesse teooriasse või pseudoteooriasse, milles kõnealune mõisteline segadus kehastub. Ent selline tuttavate tõsiasjade ja iseäranis keelt puudutavate tõsiasjade meeldetuletamine ei paku iseenesest segaduse vastu piisavat ravi, sest kuni segadust pole veel kõrvaldatud, tajutakse vääriti ka neid tõsiasju endid; filosoofil tuleb rinda pista ahvatlevate arutluskäikudega, mis kõnealuse väärarusaamani niivõrd kinnismõtteliselt üldse viisid või mille abil see end kriitika vastu kaitseb. Ent filosoofi arutluskäigud ei anna erinevalt matemaatiku omadest tulemuseks teoreeme, mida ta seejärel selgelt väljendada saaks; kui ta on sasipuntra lahti harutanud ja lõimend üksteisest eraldanud, on ta oma tööga lõpule jõudnud: siis näeme maailma õigesti. Pole aga midagi, mida me filosoofi töö tulemusena võiksime sedastada: moonutusteta nägemine pole ise nägemisobjekt.

Austinlik põhjendus süsteemist keeldumiseks filosoofias pole nii võimas kui Wittgensteini oma ja vajab vähem tähelepanu, osalt sellepärast, et see ei tundu enam vähimalgi määral ligitõmbav, ja osalt sellepärast, et enam kui teiste filosoofide puhul ei klappinud Austini tegevus tema ametliku metodoloogiaga. Tema ametlik vaade oli see: filosoofilisi probleeme tuleks lahendada sõnade tegelikule kasutusele tähelepanu pöörates; seega võime sama hästi asuda uurima sõnade kasutust, ilma et neid probleeme silme ees hoiaksime — need kannavad enda eest ise hoolt ehk siis haihtuvad, kui me oma tööd rahuldavalt teeme. Filosoofia pole selle vaate järgi mitte teraapia, vaid empiiriline uurimistöö: meil tuleb konkreetsete sõnade konkreetseid kasutusviise üksikasjalikult kirjeldada. Ent see pole süstemaatiline uurimistöö, sest selle uurimisaine on süstematiseerimiseks sobimatu; me ei saa oma

tulemusi mõneks esteetiliselt rahuldustpakkuvaks deduktiivseks teooriaks korrastada, sest neist moodustub üksnes kogum lõdvalt seotud *konkreetseid* tõsiasju, niisama konkreetseid kui need, mida pannaakse kirja sõnaraamatusse.

Märkisin päris alguses, et väljend “analüütiline filosoofia” ka tab ülimalt erinevate vaadete ja lähenemisviisidega filosoofide töid, ent ükskõik kui silmatorkavad need lahknevused minevikus ka olid, kitsamalt praeguse kohta kehtib mu märkus tõenäoliselt vähem kui mistahes varasema aja kohta. Analüütilise filosoofia eri harud on üksteisele vägagi märkimisväärselt liginenud ja seda kolme üksteisega seotud tõsiasja tõttu. Esimene on Frege tööde üha laiem tundmine ja nendele tähelepanu pööramine. Kuni umbes 1950. aastani oli Frege mõju analüütilisele filosoofiale olnud küll väga suur, kuid avaldunud paljuski kaudselt, mõnede üksikute, ehkki mõjukate filosoofide kaudu, kes temaga otseselt tegelnud olid — Church, Carnap, Russell ja ennekõike Wittgenstein; seega jõudsid Frege õpetused teisteni peaaesjalikult vaid sellisena, nagu neid mõistsid nimetatud autorid, nende endi seisukohtadest selgelt eristumata. Nüüd, veerand sajandit hiljem ja pool sajandit pärast Frege surma, tunnistab iga tõsiseltvõetav filosoofiaõppur Suurbritannias või Ühendriikides, et põhjalik tutvumine Frege töödega on filosoofiahariduse oluline osa; ning sellel vaatenurga — ja mitte üksnes ajaloolise vaatenurga — nihkel, mille tõi kaasa Frege tunnustamine analüütilise filosoofia alusepanijana, selmet pidada alguseks Russelli, Wittgensteini või Viini ringi, on olnud sügav ja ühendav mõju. Teiseks, nüüdisaegsete Ameerika filosoofide töö on praegusel hetkel Suurbritannias mõjukam kui kunagi varem; esimest korda selle aja jooksul, kui olen olnud Oxfordis, ja tõenäoliselt esimest korda pärast seal valitsenud Hegeli mõju, on tähelepanu keskmesse tõusnud Cambridge’ist kaugemal tehtav filosoofiline töö. Viimaks, esimese kahe põhjuseks või tagajärjeks on see, et huvi fookus valdkonna sees on muutunud. Mitme aastakümne jooksul oli Suurbritannias kõige tarumukamaks filosoofiaharuks filosoofiline psühholoogia — motiivi, kavatsuse, naudingu ja muu seesugusega seotud küsimuste uurimine: nüüd on selleks aga keelefilosoofia. Kõige tavalisem nime tus toona Oxfordis viljeldud tüüpi filosoofiale oli küll “keeleline

filosoofia” [*linguistic philosophy*], aga see ei tähendanud, et sellega tegelejad töötanuks peamiselt keelt puudutavate küsimuste kallal, sugugi rohkem kui nimetus “loogiline positivism” tähendas, et tolle koolkonna liikmed panustanuks peamiselt loogikasse. Täpselt nagu positivistide jaoks oli loogika tööriist ja mitte uurimisaine, nõnda oli keelelise filosoofia jaoks keele uurimine peaaasjalikult vahend ja mitte eesmärk. Osalt oli selle taga mõte, et filosoofiliselt problemaatiliste mõistete uurimine keeleliste vahenditega ei tarvitse tugineda mingile üldisele õpetusele keele kohta, osalt jällegi mõte, et sellist õpetust on küll tarvis, kuid see on juba olemas. Kumbki mõte ei leiaks tänapäeval erilist toetust: keelefilosoofiat nähakse nii valdkonna tolle osana, mis on kõige ülejäänu aluseks, kui ka sellena, mida on praegusel hetkel kõige tulemuslikum uurida.

See analüütilise filosoofia sisene tendents on hiljutine üksnes Briti filosoofia puhul: see kujutab endast Briti koolkonna joondumist Ameerika koolkonna järgi ja ma sooviksin sellele oma täielikku poolehoidu avaldada. Seda öeldes ei soovi ma heaks kiita konkreetseid õpetusi, mis on parajasti Ameerika keelefilosoofide seas populaarsed — keelelist holismi, tähenduse ja osutuse vahelise sisulise eristuse eitamist, põhjuslikku osutusteoriat või võimalike maailmade semantikat, mis kõik tunduvad mulle täielikult või osalt ekslikuna —, vaid üksnes nende üldist suundumust. Selleks et seda põhjendada, tuleb mul tõstatada küsimus, mis eristab analüütilist filosoofiat kõigis selle ilmingutes teistest koolkondadest.

Kokkuvõtlik määratlus oleks selline: analüütiline filosoofia on Frege-järgne filosoofia. Frege põhjanev saavutus oli muuta meie vaatenurka filosoofias, teha valdkonna lähtepunktiks epistemoloogia asemel see, mida ta nimetas loogikaks. Frege poolt loogikaks nimetatud hõlmas seda, mida kõik teised enne ja pärast loogikaks on nimetanud, kuid üksnes pärisosana: lisaks hõlmas see veel täpipealt seda, mida nüüd nimetatakse keelefilosoofiaks. Fregele oleks see kõlanud veidralt, sest tema kasutas sõna *Sprache* peaaegu alati “loomuliku keele” tähenduses ja tal oli loomuliku keele suhtes tugev põlgus; ent isegi kui see põlgus oleks igati õigustatud, nii et meil tuleks — nagu Frege uskus — tõsise fi-

losoofilise uurimistöö eesmärkidel asendada loomulik keel selle vigadest puhastatud kunstliku keelega, on Frege töö tema enda väidetud viisil huvipakkuv vaid siis, kui tulemuseks saadud formaliseeritud keel on täiuslikum vahend sama asja tegemiseks, mida me tavaliselt teeme loomuliku keele abil, ja kui formaliseeritud keelt uurides uurime seega ideaali, mille poole loomulik keel püüdleb, aga mida ta saavutada ei suuda. Seega võime analüütilist filosoofiat iseloomustada kui sellist, mis järgib Freget selles, et tunnistas keelefilosoofiat kogu ülejäänud valdkonna vundamendina.

Frege nagu ka kõigi hilisemate analüütiliste filosoofide jaoks on keelefilosoofia kogu ülejäänud filosoofia vundament sellepärast, et ainult keelt analüüsides saame analüüsida mõtet. Mõtted erinevad kõigest muust meie vaimu sisuks peetavast selle poolest, et nad on täielikult edasiantavad: mõtte olemus on see, et ma saan sulle edastada just selle mõtte enda, mis mul on, mitte öelda pelgalt midagi selle kohta, milline mu mõte on. Mõtte olemuseks pole lihtsalt edasiantavus, vaid jäägitu edasiantavus keele abil. Selleks et mõtet mõista, on seega tarvis mõista vahendit, mille abil mõtet väljendatakse. Kui filosoof üritab eespool mainitud viisil mõttelt selle keelelist riidetust maha rebida ja tungida selle puhtasse alasti olemusse, ei tee ta muud, kui et ajab mõtte enda segi mõtlemise subjektiivsete sisemiste kaasnähtustega. Me edastame mõtteid keele abil, sest meil on vaikiv arusaamine keele toimimisest ehk keelekasutust valitsevatest põhimõtetest; just need põhimõtted, mis seostuvad sellega, mis on keelt kasutades avalikult nähtav, ilma et seda toetaks mõni muu oletatav vaimu ja vaimu vaheline kokkupuude kui keele vahendusel toimuv, annavad meie lausetele tähenduse, mida need kannavad. Mõtte analüüsimiseks on seega tarvis teha sõnaselgeks need meie keelekasutust reguleerivad põhimõtted, mida me vaikimisi juba mõistame.

Sellel ülesandel on nii üldine kui ka konkreetne külg. Üldises plaanis on meie huviks keele toimimist puudutava käsitluse põhimised piirjooned: selles seisnebki keelefilosoofia, mis on nii-siis too kõige muu vundamendiks olev filosoofiline teooria. Kuid konkreetsetel juhtudel võib meie huviks olla eritleda mõtteid sel või tol konkreetsetel teemal, või siis neid, mis hõlmavad seda või

toda mõistete klastrit, ja siin on tegemist põhitüvest võrsuvate filosoofiaharudega. Kui meie üldine keelekäsitlus pole õigel teel, siis on konkreetsetes filosoofiaharudes konkreetsetele lausetüüpidele või väljendusvormidele antaval analüüsil oht vigaseks osutada, mistõttu keelefilosoofia lasubki kogu rajatise all; see ei tähenda muidugi, et kogu töö teistes filosoofia osades peaks seiskuma, kuni meil on käes täiesti adekvaatne keelefilosoofia. Frege ise ei esitanud väidet, et filosoofia ainus ülesanne on mõtet ja seega keelt analüüsida — see jäi Wittgensteinil *Traktaadis* välja öelda; ometi jättis ta toimumisviis ühes konkreetses tema uuritavas filosoofiaharus ehk matemaatikafilosoofias vähe kahtlust, et just see oli ta vaade; täpselt samadel alustel, mil ta tõrjus psühholoogiliste kaalutluste sissetungi sellesse, mida ta nimetas loogikaks — nimelt et mõte on objektiivne ja kõigile ühine, samas kui vaimuprotsessid on privaatsed ja subjektiivsed —, tuleks neid tema sõnul eemal hoida ka matemaatikafilosoofiast. Õige viis matemaatika filosoofiliseks uurimiseks on matemaatika keele analüüsimine. Ainult see, kes mõtteid järjekindlalt seesmistate vaimuprotsessidega segi ajab, arvaks, et see tähendab tähelepanu kõrvalejuhtimist matemaatika *objektidelt* matemaatilise tegevuse *kogemusele*; kogemus ei puutu siin üldse asjasse ja matemaatiliste objektidega on lugu nii, et neist tuleb filosoofil rääkida niivõrd, kui see on tarvilik matemaatilisest keelest adekvaatse käsitluse andmiseks. Erinevus matemaatikute ja matemaatikafilosoofide vahel pole mitte see, et ühte huvitavad matemaatilised objektid ja teist ainult matemaatikute seesmistatud kogemused, vaid see, et matemaatikutele huvitab matemaatikaväidete tõesuse või vääruse kindlakstegemine, samas kui filosoofidele huvitab see, kuidas need väited tähenduse saavad. Pole mingit alust arvata, et Frege oleks mistahes teise filosoofiaharu suhtes teistsuguse hoiaku võtnud, kui ta neist mõnda uurida oleks otsustanud.

Eelnenud märkustes püüdsin ma esitada käsitlust teatud põhimistest vaadetest, mida Frege otsesõnu kaitses või mida tema filosoofiline meetod vaikimisi eeldas ning mida võiks mõningase usutavusega väita olevat ühised kõigile analüütilise filosoofia viljelejatele; aga isegi kui mul see õnnestus, on nende ühiste uskumuste mõju eri analüütiliste filosoofide tööle olnud praktikas väga

erinev. Frege ja varane Wittgenstein panustasid mõlemad keelefilosoofiasse otse, kuid Viini ringi juurde jõudes on meil juba tegemist filosoofidega, kelle huvi selle teema vastu ei lähtunud enam kuigivõrd teemast endast, vaid pigem sellest, et nad nägid seda arsenalina, kust võtta relvi, mille abil teistes filosoofiavaldkondades lahinguid lüüa. Verifikatsiooniprintsiip oli nende jaoks mõök, millega surmata loendamatu metafüüsilisi lohesid; ent nüüd tagasi vaadates on keeruline näha, kuidas saaks tollest printsiibist üldse sidusat keelefilosoofiat või tähendusteooriat luua. See polnud iseenesest isegi tähendusteooria kokkuvõte, vaid väidetav järeldus mõnest sellisest teoriast, mille piirjoonigi eales selgelt ei sõnastatud. Ja kui seda tuleb öelda positivistide kohta, siis Oxfordis mõnda aega valitsenud “tavakeele” koolkonna kohta peab paika midagi veelgi tugevamat. Nemad heitsid loosungi “Tähendus on verifitseerimismeetod” üle parda ja laenasid selle asemele Wittgensteinilt loosungi “Tähendus on kasutus”: ent kui esimene loosung vihjas mingile ühtsele tähendusteooriale, võtmemõistele, mille kaudu anda üldine lausete mõistmise mudel, siis teist loosungit kasutati otsesõnu ühtse käsitluse võimalikkuse eitamiseks. Üksnes partikulaarsus oli vastuvõetav; üldine teooria oli *fatuus ignis*, virvatuli, mille tekitas filosoofi asjatu lootus leida mustrit sealt, kus seda ei leidu. Filosoof ei peaks püüdma teha enamast kui seletada ühekaupa iga lause “kasutust”, sest enamast teha pole võimalik.

Milline iganes õige käsitlus keelest ka oleks, sellise kontseptsiooni võib pikema jututa vaeleks tunnistada ja seda ilmselgel põhjusel, et me ei õpi lauseid ühekaupa. Selline käsitlus sobiks koodile, mille iga signaali tähendust tuleb õppida eraldi, kuid mitte keelele. Vaevalt oleks kellelegi ja eriti veel keele tähelepanemise üle uhkust tundvale filosoofide koolkonnale vaja eraldi välja tuua, et me mõistame lauset seeläbi, et mõistame seda moodustavaid sõnu ja printsiipe, mille järgi need sõnad kokku on pandud. Ent tõsi on see, et tolle koolkonna kaitstavale täieliku partikularismi õpetusele ei leidu sõnastust, mis klapiks selle põhimise tõsiasjaga; sest nõutavas mõttes “kasutus” on *lausetel*, mitte sõnadel — lausetel, mille abil me “teeme keelemängus käike”, kui Wittgensteini terminoloogiat kasutada. Iga kõlblik keelekäsitlus peab see-

ga kujutama keele valdamist seisnevana mõnede selliste printsiipide hoomamises, mis ei seostu terviklike üksiklausetega, isegi kui need koosnevad ainult printsiipidest, mis seostuvad üksiksõnade ja lausemoodustamisviisidega. Selliste printsiipide hoomamine *annab* teadmisi keele mistahes lause võimalike “kasutuste” kohta, kuid see ei *seisne* sedalaadi teadmistes. Küsimus on selles, mis on need printsiibid, mille vaikivast hoomamisest moodustub keele mõistmine; ja selle küsimuse vastuseks polnud “tavakeele” koolkonnal samahästi kui mitte midagi pakkuda.

Üldisuse tagasilükkamine, nõudmine, et keskendutaks iga üksiklause “kasutusele”, viis selliste käsitlusteni “kasutusest”, mis olid sageli märkimisväärselt pealiskaudsed, isegi kui nad olid peened. Need olid pealiskaudsed, kuna kasutasid psühholoogilisi ja semantilisi mõisteid, mille osas tähendusteoorial pole mingit õigust eeldada, et neid juba mõistetakse, sest tähendusteoorial võib oodata nende seletamist; mida muud peale sellistele mõistetele tuginemise võiks keegi teha, kui talle mõni keerulisem lause esitatakse ja selle “kasutust” kirjeldada palutakse? Seega pruukisid nad vabalt mõnda sellist mõistet nagu hoiaku väljendamine või uskumuse edastamine või küsimuse tagasilükkamine, teadvustamata ise vähimalgi määral, et keelefilosoofia asi on seletada, mida kõigi nende asjade tegemine üldse tähendab. See polnud kuskil ilmsem kui tõe ja vääruuse mõistete pidevas kasutamises nii, nagu need ei tarvitseks mingit seletust. Need on nimelt mõisted, mille kodu on tähendusteoorias, mida oleme täielikult selgitanud alles siis, kui oleme mõistnud rolli, mida neil mõistetel mõne keele õiges tähendusteoorias mängida tuleb; ja ometi tugineti nendele “kasutuse” kirjeldustes ning vaieldi selle üle, kas neid tuleks rakendada sellele või tolele lausele, mingitel teatud tingimustel, või kas üldse, otsekui tõe ja tähenduse vaheline seos poleks mitte üksnes täiesti selge, vaid nagu selle seose kohta polekski midagi enam teada saada ja seega enamat võimalik öelda.

Pealegi viis partikularism pealiskaudsusesse veel teisel põhjusel, mida saab kõige napimalt kokku võtta nii, et see soosis semantiliste ja pragmaatiliste aspektide vahelise eristuse teadlikku eiramist. (Ise ma “semantilise”/“pragmaatilise” terminoloogiast ei hooli, ent seda selle tõttu, et minu arvates hägustab see mitme

eristuse vahelisi erinevusi.) Igaüks, kes pole mõne teooria küt- kes ja kellel palutakse seletada mõne sellise lause tähendust nagu “Ta kas on su vend või ei ole” või “Ma tean, et ma olen siin”, eristaks kõigepealt selle, mida lause otsesõnu ütleb, sellest, mi- da keegi mõnes konkreetses olukorras selle lausumisega edastada võib püüda; ent ortodoksse “tavakeele” õpetuse vaatevinklist on õiguspärane üksnes viimane — *see* oli *see*, mis moodustas lau- se “kasutuse”; ja kui välja polnud võimalik mõelda mitte min- geid asjaolusid, ükskõik kui pentsikuid, mille korral seda võidak- ka tegelikult mingil päris eesmärgil lausuda, siis lausel “polnud mingit kasutust” ja seetõttu oli *see* tähendusetu. Arusaama esi- mesest — sellest, mida lause otsesõnu ütles — peeti seevastu võltsiks, üldmõistetepõhise tähendusteooria loomise katse õigus- päratuks kõrvalsaaduseks. Mõistagi tekitas enim just *see* vaenuli- kes kõrvaltvaatajates mulje “tavakeele” filosoofide tegevusest kui mingi pühaliku tühisuse harrastamisest.

Mõistlikud inimesed ei saanud loomulikult niivõrd grotesk- selt valele metodoloogiale järjekindlalt truuks jääda. Selle taga- järjel oli nii, et üldiste semantiliste mõistete asemele, mis olid esialgse otsusega keskenduda üksnes konkreetsete lausete tege- likule “kasutusele” kõrvale heidetud, leiutasid “tavakeele” filo- soofid ise uued mõisted, nagu näiteks palju tähelepanu pälvinud eeloletuse [*presupposition*] mõiste või siis vestluse implikatuu- ri oma või Austini eristused illokutiivse ja perlokutiivse jõu va- hel jne; ja selle käigus lakkas “tavakeele” filosoofia olemast, pea- aegu ilma, et keegi oleks seda märganud. Üks ajastu oli lõppenud mitte paugu, vaid visinaga, ja *see* oli soodne hetk ameeriklaste vasturünnakuks.

“Tavakeele” filosoofia õpetused olid karikatuur — ehkki mit- te jäme karikatuur — hilise Wittgensteini vaadetest, kellelt laena- ti loosung “Tähendus on kasutus”, nagu juba märkisin. Keegi ei saa Wittgensteini kohta öelda, et ta oleks oma hilisemal perioo- dil keelefilosoofia unarusse jätnud või kasutanud tähendust puu- dutavaid ideid üksnes tööriistana, et lahendada probleeme teistes filosoofiavaldkondades: suur osa *Filosoofilistest uurimustest* on pühendatud otseselt keelefilosoofiale. Kõige ilmsema erinevus te- ma “kasutuse” kontseptsiooni ja “tavakeele” koolkonna oma va-

hel on see, et tema kindlasti ei näinud ette, nagu võiks kasutuse kirjeldus vabalt tugineda psühholoogia- ja semantikamõistetele. Seda, mida ta “kasutuse” all silmas peab, on kõige hõlpsam näha *Uurimustes* toodud analoogiast raha kasutamise käsitlusega. Selleks et mõista ühe mündi tähendust, s.o konventsionaalset tähendust, tuleb mõista raha *institutsiooni*; selle tähenduse edasiandmiseks kellelegi, kes tuleb ühiskonnast, kus raha ei tunta, oleks tarvis kogu selle praktika kirjeldust, millesse müntide üleandmine kuulub; sedalaadi kirjeldust oleks seega vaja ka siis, kui soovime selge sõnaga öelda, mis see on, mida me mündi tähendust hoomates vaikimisi taipame. Rahainstitutsiooni kirjeldus, mis seda eesmärki täidaks, ei eeldaks mingeid majandusalasid mõisteid: see annaks käsitluse tegelikult toimuvast selle kaudu, mida on võimalik jälgida nendel, kes on sellistest mõistetest puutumata. Samamoodi illustreerivad Wittgensteini poolt keelekasutuse käsitluseks peetut “keelemängud”, mida ta kirjeldas *Pruunis raamatus*^{*} ja mujal. Nendes näidatakse mõnda väga algelist keelt või eraldiseisvana kujutatud keelekildu tegelikult kõneldavana: kirjeldatakse toda tegevuste kogumit, millesse kõnealuse keele lausete lausumine on põimunud; ning jällegi — see kirjeldus ei tugine psühholoogia- ega semantikamõistetele, vaid on sõnastatud täienisti selle kaudu, mis on avatud välisele vaatlusele.

See keelemängu kontseptsioon illustreerib meile, mida Wittgenstein peaks terve tegeliku keele toimimise adekvaatseks käsitluseks: selline käsitlus koosneks jällegi tolle keelemängu kirjeldusest, kus kõnealune keel rolli mängib ja mis erineb Wittgensteini kirjeldatud mängudest põhimõtteliselt üksnes oma üüratult suurema keerukuse poolest. Oluline on tähele panna erinevust selle idee ja tolle tähendusteooria kontseptsiooni vahel, mis pärineb Fregelt. Mõlemad on ühel nõul, et tarvis on selliste konventsionaalsete printsiipide kirjeldust, mis valitsevad keele kõnelemise *praktika* üle, kirjeldust, mis ei tugineks arusaamale lausega mõtte väljendamisest, vaid pigem just näitaks, mis teeb mingist an-

---

^{*}*Blue and Brown Books* on kaks kogumit märkmeid Wittgensteini 1933–1935 Cambridge’is peetud loengute ajast. *Pruun raamat* on neist teine. Nad avaldati esmakordselt ühiste kaante vahel 1958. *Toim.*

tud lausest mõne konkreetse mõtte väljenduse. Ent Frege järgi on keel kui institutsioon autonoomne. Lause väljendab seda mõtet, mida ta väljendab, tänu meie võimele tuletada selle tõesuse tingimus teatud viisil sellest, kuidas see üksikutest sõnadest moodustatud on; ja tõe mõistet saab mõista üksnes läbi mitmesuguste väga üldist tüüpi keeletarvitusviiside hoomamise, mis seisnevad lause lausumises antud tõetingimusega vastavalt ühele või teisele konventsioonile, mis määrab ära lausungiga sooritatava keelele — näiteks väitmise, et lause tõetingimus on täidetud, või küsimise, kas see on täidetud. Seega, mis puutub meie võimesse rääkida sellist keelt, nagu meil on, siis selle käsitluse järgi on suuresti ebaoluline, et suudame osaleda keelevälistes tegevustes: me võiksime rääkida suuresti sama keelt, kui oleksime teatud sorti arukad ja tundvad puud, kes suudaks maailma vaadelda ja helisid kuuldavale tuua, kuid mitte mingit muud tüüpi tegevustes osaleda. Seevastu Wittgensteini järgi on meie keele puhul olemuslik, et selle kasutamine on läbi põimunud meie keeleväliste tegevustega. Nendes keelemängudes, mida ta kirjeldab, annab keelelistele lausungitele tähenduse nende lausungite vahetu ja otsene seos teiste tegevustega; näiteks ehitaja küsib teatud arvu teatud kuju-ga ehituskive ja need antakse talle. Seda, et selles mõttes *kasutus* annab tähenduse meie tegeliku keele lausetele või õigemini, et nende tähendus selles seisnebki, takistab meid nägemast see, et seos keeleliste tegevuste (näiteks selle, millega tegelen praegu) ja keeleväliste vahel on kauge; ometigi annab just see seos meie sõnadele selle tähenduse, mis neil on.

Ent see idee, olgu ta esmakordse ja tõesuse korral ka põhjapaneva äratundmisena nii lõöv kui tahes, jääb Wittgensteinil suuresti programmiliseks. On tõsi, et Frege ei andnud lõpuks endale meelepärasest tähendusteooriast isegi üldist visandit: teatavasti pakub ta tähendussisu [*sense*] mõiste üle arutledes argumente seisukoha kaitseks, et meil on vaja teooriat tähendussisu ja mitte pelgalt osutuse kohta, kuid ei anna mingit üldist mudelit selle kohta, milles kõneleja arusaam teatud loogilisse kategooriasse kuuluva sõna tähendussisust võiks seisneda; samuti pole selge, mil määral ta pidas võimalikuks anda mittetsirkulaarset käsitlust konventsioonidest, mis haldavad eri tüüpi keeletegusid nagu väitmine, või

kuidas (kui üldse) sellist käsitlust tuleks raamistada. Ent hoolimata nendest lünkadest on üldised piirjooned, mis ühel fregelikul tähendusteoorial peavad olema, meie jaoks piisavalt selged, et suudaksime arutleda selle üle, kui usutav on väide, et just sel viisil saab anda adekvaatse käsitluse keele toimimisest. Aga sedasorti tähendusteooriale, mida soosib Wittgenstein, meil selliseid piirjooni pole: me ei tea, kuidas sedalaadi teooria ehitamisega üldse pihta hakata. Raskus peitub nendes lausungites, mida tavaliselt liigitatakse väitvateks. Käsü puhul on lõppude lõpuks eesmärgiks kutsuda esile otsene mitteverbaalne vastus, küsimuse puhul verbaalne vastus. On tõsi, et tegelikus olukorras ei pruugi kumbagi liiki lausung soovitatavat vastust esile kutsuda, ja vähemalt käskude puhul peab adekvaatne keelelise institutsiooni kirjeldus hõlmama üldist väidet selle tagajärgede kohta, kui kuulaja nõutaval viisil ei reageeri. Kuid väitva lausungi eesmärgiks ei ole üldjuhul kindla reaktsiooni esilekutsumine; see, kuidas kuulaja reageerib, sõltub paljudest asjadest, iseäranis tema soovidest ja uskumustest. See ei tähenda, et väitel poleks sageli käitumisele ja pikas plaanis ka mitteverbaalsele käitumisele mõju; küll aga seab see kahtluse alla võimaluse käsitleda väitlausete tähendust otse nende seoste kaudu, mis neil on keelevälise tegevustega. Wittgenstein ei kavatsenud teha pelgalt mõningaid tähelepanekuid selle kohta, mis see on, mis *lõppkokkuvõttes* meie keele tähenduslikuks teeb. Kui see oleks olnud kõik, mida ta silmas pidas, võiks see mahtuda fregelikku raamistikku. Seose keele ja keelevälise tõeluse vahel tagaksid sel juhul printsiibid, mis valitsevad meie lausete tõetinimuste üle; mõju, mis võib väitel olla kuulaja käitumisele, selektaks sel juhul kaudselt tema arusaamine sellest seosest ühes tema tahtmiste ja tegutsemisvõimetega. Ent mitmed lõigud *Uurimustest* näitavad selgesti, et Wittgensteini taotluseks oli Frege tähendusekäsitust ses osas otsesõnu vastustada. Iseäranis tuleks tagasi lükata *väitmise* kui sellist tüüpi keeleteo mõiste, mida saab kirjeldada ühetaoliselt mistahes väitmiseks kasutatud lause tõetinimuste suhtes. Meie häda pole pelgalt see, et Wittgenstein pole meile andnud ühtki veenvat põhjendust selle tagasilükkamiseks, vaid ka see, et ta pole meile andnud mingit aimu, mida me selle asemele tooma peaksime.

Partikularism, mis oli “tavakeele” koolkonna ametliku õpetuse niivõrd rõhutatud tunnusjoon, ehkki üha vähem märgatav nende praktikas, lähtus Wittgensteinist. Frege õpetuse osaks oli see, et kuna lause on väikseim keeleüksus, mille lausumisega on võimalik üldse midagi *öelda*, siis tuleks sõna tähendust seletada selle kaudu, kuidas sõna panustab mistahes lause tähendusse, milles ta võib esineda; me tuletame iga *konkreets*e lause tähenduse seda moodustavate sõnade tähendusest, kuid *üldine* arusaam lausetähendusest eelneb arusaamale sõnatähendusest. Seda mõtet pole vaidlustanud ei Wittgenstein ega ka keegi muu. Oletagem nüüd, et seisame silmitsi ülesandega anda üldine käsitlus mingi keele väljendite tähendusest. Võime alustada sellest, et jagame keele laused suurtesse kategooriatesse eri liiki keeletegude põhjal — väide, küsimus, käsk jne —, mida nende lausumisega sooritatakse; sest loomulik on arvata, et kui lausetähendust tuleks võtta esmasena, oleks meil parem eristada esmalt lausetähenduse tüüpe, mis niivõrd erinevatel eesmärkidel kasutatavatel lausetel on. Nii-siis, mistahes antud lause tähenduse mõistmisel on kaks aspekti: selle konkreetssesse kategooriasse kuulumise äratundmine ja selle individuaalse sisu hoomamine, mille poolest see eristub teistest sama kategooria lausetest. Seega, kui üks lause teenib käsu andmise ja teine soovi väljendamise eesmärki, tuleb meil nende lausete mõistmiseks teada neid tõsiasju nende kategooriakuuluvuse kohta; ja selle teadmine hõlmab üldist teadmist, mida tähendab anda käsku või väljendada soovi. Selleks et neid lauseid mõista, tuleb meil hoomata ka nende individuaalset sisu: me peame teadma, *millist* käsku üks neist edastab ja *millist* soovi teine väljendab; ja seda määrab igal üksikjuhul lause koosnemine seda moodustavatest sõnadest.

Keerukus on nüüd selles, et kui iga kategooria lauseil on eri tüüpi lausetähendus mistahes teise kategooria omadest ja kui iga sõna tähendus seisneb selles, kuidas see panustab seda sisaldava lause tähenduse määramisse, siis näib, et sõnadel käsklauses peavad olema täiesti teistsugused tähendused kui samadel sõnadel soovlauses; ja see on absurdne. Väljapääsu sedalaadi talumatust järeldusest pakub ilmne tõsiasi, et enamik sõnu mistahes lauses ei määra ära mitte seda, millisesse kategooriasse see kuulub, vaid

selle individuaalse sisu võrreldes teiste sama kategooria liikmete sisuga, ja koos sellega arusaam, et lause individuaalne sisu on määratud ühel ja samal viisil sõltumata selle kategooriast. Nõnda näib loomulik öelda, et kui meile on teada, millisesse kategooriasse iga lause kuulub, teame mingi käsklause individuaalset sisu läbi teadmise, milliste asjaolude korral oleks selle edastatud käsk täidetud, ja mingi soovilause individuaalset sisu läbi teadmise, milliste asjaolude korral oleks selle väljendatud soov täidetud. Samamoodi võime mõelda ka enamiku teiste kategooriate lausete individuaalsest sisust nii, et selle määrab ära lause seostamine teatud hulga asjaoludega, kusjuures tolle seose *täenduslikkus* [significance] sõltub kõnealuse lause kategooriast. Nõnda jõuame algselt Frege tehtud eristuseni lause *tähendussisu* (Sinn) ja selle külge kinnituva *jõu* (Kraft) vahel. Need lause koostisosad, mis määravad lause tähendussisu, seostavad lausega teatud asjalu; too lause tunnus, mis määrab jõu, millega seda lausutakse, paneb paika lausungi konventsionaalse tähenduslikkuse seoses tolle asjaoluga (s.t vastavalt siis kõneleja väitmisena, et asjalood on nii; küsimisena, kas asjalood on nii; käskimisena, et asjalood olgu nii; soovi väljendamisena, et asjalood võiksid olla nii jne).

Raske on näha, kuidas on võimalik mingi keele süstemaatiline tähendusteooria ilma tähendussisu ja jõu vahelist või mõnda sellele ligilähedast eristust tunnistamata. See, kas mu näidetena kasutatud kategooriad — väitev, küsiv, käskiv ja sooviv — on õigustatud või tuleks need asendada mingite muudega, on teisejärguline küsimus; selles kontekstis on teisejärguline isegi küsimus, kas lause tähendussisu mõiste, mille ma just visandasin, on õige. Põhiline näib see, et meil peab olema mingi viis jagada lauselisi lausungeid kindlasse hulka kategooriatesse vastavalt lausungiga sooritatud keeleteo tüübile; et peab olema mingi arusaam lause tähendussisust kui lause tähenduse koostisosast, mida võivad jagada eri kategooriatesse kuuluvad laused; et tähendussisu mõiste oleks selline, et teades nii lause kategooria kuuluvust kui ka selle tähendussisu, oleme olemuslikult haaranud lause lausumise tähenduslikkuse; ning et iga kategooria puhul peaks olema võimalik anda ühtne seletus keeleteo kohta, mida selle kategooria lause lausumisega sooritatakse, vastavalt etteantud tähendussisu-

le. Ma ei usu, et meil oleks praegu mingit ettekujutust sellest, milline näeks välja mõne keele tähendusteooria, mis ei vastaks sellele muustrile.

Ent just seda kontseptsiooni Wittgenstein ründabki. Ta ei lüka tagasi mitte ainult väidet, et kõik väitlused moodustavad üheainsa kategooria, millest on võimalik anda ühtne käsitlus: ta eitab, et *üldse* saaks jõuda *mingi* uuritava nimekirjani keeletegude tüüpidest. See tähendab aga täpisealt eitamist, et saadaval on tähendussisu ja jõu vaheline eristus, millega lihtsustada lausete tähenduse seletamist, eristades nende kaht komponenti: meie tähendusteooria peab andma iga üksiklause puhul otsese käsitluse selle lause lausumise konventsionaalsest tähenduslikkusest, mitte mõne sellise, mis on tuletatud lauset hõlmava mingi üldise kategooria lausete kasutuse üldisest kirjeldusest. Asi pole ainult selles, et meil pole hallimatki aimu, kuidas sellele maksimale vastavat tähendusteooriat looma hakata, vaid ühtlasi viib see semantiliste ja pragmaatiliste kaalutluste vahelise erinevuse eiramiseni, mida täheldasin “tavakeele” filosoofide tegevuses.

Wittgensteini sihilikult ebasüsteemaatilise filosoofilise meetodi tõttu on raske kindlalt öelda, mis oli tema kavatsus. Kas tal mõlkus mõttes mõni Frege pakutust täiesti erinevat laadi tähendusteooria? Või heitis ta kogu mõtte süsteemaatilisest tähendusteooriast kõrvale? Ma ei üritaks ise nendele küsimustele vastata; minu arvates on Wittgensteini hilistele töödele parem läheneda võimalikke eri tõlgendusi meeles pidades, püüdmata alati otsustada, millist ta neist mõtles; sageli osutuvad ta ideed viljakaks ja virgutavaks kõigis tõlgendustes. Ent tõsi on see, et ükskõik kui võimsad ja läbinägelikud paljud tema arutlused filosoofia üksiküsimuste ja sealhulgas keelesse puutuvate küsimuste üle ka oleks, ei oska me tema hilistest töödest mingit sidusat üldist keelefilosoofiat välja lugeda. Mõte — kui see ikka on Wittgensteini mõte —, et mitte mingisugune süsteemaatiline tähendusteooria pole võimalik, ei ole uurimise praeguses etapis pelgalt allaandlik, vaid läheb ka vastuollu ilmsete tõsiasjadega. Asjaolu, et keegi, kes valdab mingit antud keelt, on võimeline mõistma selles keeles lõpmatut hulka lauseid — mis on valdavas osas muidugi laused, mida ta kunagi varem kuulnud pole —, ei rõhuta üksnes

Chomskyt järgiv nüüdisaegsete keeleteadlaste koolkond, vaid samuti Wittgenstein ise; ja vaevalt saab seda seletada teisiti kui eeldades, et keele iga kõneleja hoomab vaikimisi hulka üldprintsiipe, mis haldavad tolle keele sõnade kasutamist lausetes. Seega, kui selliseid iga kõneleja vaikimisi hoomatud ja keele sõnadele nende tähendusi andvaid üldprintsiipe leidub, on raske näha, kuidas saab olla mingit teoreetilist takistust nende printsiipide selgeks sõnastamiseks; ja nende printsiipide selge sõnastamine, mille vaikiv hoomamine kujutab endast keele valdamist, olekski just nimelt selle keele täielik tähendusteooria. Teisalt, kui Wittgensteinil mõlkus mõttes mõni täiesti uut laadi tähendusteooria, siis ei anna tema tööd meile piisavalt vihjeid, et sellisest uut tüüpi teooriast kasvõi üldisi piirjoonigi rekonstrueerida. On kahtlemata tõsi, et nii kõneleja kui kuulaja uskumuste ja soovide piisava tausta korral mõjutab väitev lausung sageli kuulaja keelevälisest käitumist ning näitab kõneleja pühendumist mingile tegevussuunale: kuid just nimelt sellepärast, et need mõjud ja see pühendumus on nii tugevas sõltuvuses muutlikust taustast, tundub võimatu näha, kuidas saaks luua tähendusteooriat, mis seletaks väitlausete tähendusi otsese seose kaudu sedalaadi lausete lausumise ning kõneleja ja kuulaja keelevälise käitumise vahel. See tähendab lihtsalt, et keelemängud, mille Wittgenstein mõtles välja mõnede väga väikeste keelekillukeste käsitlemiseks, ei näi just paljutõotava mudelina kogu keele süstemaatilise käsitluse jaoks; ja kui nad lõpuks seda ongi, siis igatahes pole Wittgenstein ise meile näidanud, kuidas tuleks nendest mudelitest juhinduda.

Isegi analüütilise koolkonna sees oli Wittgenstein oma eluajal äärmiselt vaidlust tekitav kuju. Mõned pidasid teda lõplikult õige meetodi avastajaks filosoofias; nende arvates oli ta kaardistanud kursi, mida sestpeale pidanuks järgima kõik, kes sellel alal tegutseda ja midagi väärtuslikku panustada soovisid. Teiste jaoks oli tema töö segane, tema mõtted vigased ja tema mõju hukatuslik. Mitte keegi, kes pole just eelarvamustest läbi imbinud, ei saa eitada, et Wittgensteini isiklik intellektuaalne võimekus oli geenius oma; paraku ei selgita see mitte kuidagi tema poolt filosoofiasse panustatu väärtust, kuna geenius võib viia inimesi sama tihsti eksiteele kui õigele, ent seniavastamata rajale. Alles nüüd on

kätte jõudnud aeg, mil hakkab saama võimalikuks Wittgensteini tööde osas üldisemalt omaks võetud hinnanguni jõuda, vähemalt analüütilise koolkonna liikmete seas. Ma ise arvan, et teda hakatakse nägema äärmiselt viljaka oluliste ning sageli läbinägelike filosoofiliste ideede allikana, millest mõned on keelefilosoofia jaoks põhjapaneva tähtsusega; kuid erinevalt tema enda ja ta järgijate arvatust ei moodusta ta töö kindlat vundamenti tulevasele filosoofiale, nagu Frege töö kahtlemata moodustas. Wittgensteini nende mõtete seast, mis on kõige üldisemad ja seostuvad seega peamiste piirjoontega, mille edukas tähendusteooria peab võtma, oleks hetkel võimatu välja valida mõnda, millega üldiselt nõustutaks; ent usun, et saame valida mõned, mille puhul valitseb üldine üksmeel, et mistahes katse tähendusteooriat luua peab arvestama nendega ja Wittgensteini võimsate argumentidega nende kaitseks. Üks on selle käsituse tagasilükkamine, mida kaitses Frege ja ka Wittgenstein ise *Traktaadis* ja mille järgi meie lausete tähendused antakse tingimustega, mis teevad need kindlaksmääratult tõseks või vääraks, ning selle asendamine käsitusega, mille järgi tähendust tuleks seletada selle kaudu, mida peetakse lausungit *õigustavaks*. Just see mõte on aluseks nii tema reeglilise järgimise mõistet puudutavatele tähelepanekutele kui ka privaatselt ostensiivse definitsiooni mõiste kriitikale (nn privaatkeele argumentid) ning laseb järeldada keele väljajuurimatult sotsiaalset iseloomu. Keele roll mõtte kandjana on keele kui suhtlusvahendi rolli kõrval teisejärguline: keel ei saaks teenida esimest eesmärki, kui see ei teeniks teist; ning teist eesmärki teenides on sotsiaalsesse praktikasse või nende kogumisse kuulumine, kogukonna jagatud omandiks olemine sellele sama olemuslik kui rahainstitutsioonile. Ent olgugi, et nende ideedega peab arvestama iga tulevane katse tähendusteooriat luua, Wittgensteini enda töö ühelegi sellisele katsele vundamenti ei pakkunud. Üks asi on see, et tema filosoferimise *stiili* ei tohiks eeskuju pähe jäljendada. See stiil ei johtunud mitte üksnes tema ainulaadsest isiksusest, vaid samuti tema üldistest õpetustest filosoofia enda loomuse kohta. Nagu ma eelnevalt seletasin, sõltuvad need üldised õpetused väitest, et filosoofia ei tegele ühegi sellise teemaga, mille kohta on võimalik anda süstemaatilist teooriat; see ei püüa kaotada teadmatust

või vääruskumusi, vaid mõistelist segadust, ja seega pole sellel kaotatu asemele midagi positiivset pakkuda. See käsitlus eeldab, et süstemaatiline tähendusteooria mingile keelele on midagi võimatu; või siis võib sedalaadi teooria võimatust vaadata kui ainsat eeldust, millest Wittgensteini teesi filosoofia loomuse kohta saaks tuletada. Pealegi, nagu varem märgitud sai, näivad mõned lõigud *Uurimustes* andvat konkreetset alust süstemaatilise tähendusteooria võimalikkuse eitamiseks, nimelt lõigud, mis seavad kahtluse alla mistahes sellise eristuse õiguspärasuse, mis vastab Frege tähendussisu ja jõu vahelisele eristusele. Oleks ekslik samastada tähendussisu ja jõu vahelise eristuse eitamist sellega, et käsitluse tähendusest tõetingimuste kaudu vahetab välja käsitlus tähendusest selle kaudu, mis lausungit õigustab: see, kui teha tähendusteooria keskseks mõisteks tõemõiste asemel õigustuse oma, on igati ühilduv tähendussisu ja jõu vahelisega analoogse eristuse säilitamisega; ja just selle eristuse tagasilükkamine seabki kahtluse alla süstemaatilise tähendusteooria teostatavuse. Ma pole kindel, kas Wittgenstein pidas süstemaatilist käsitlust keele toimimisest võimatuks. Kui ta pidas, siis ta mõistagi ei tunnistanuks, et mingid tema mõtted annavad juhtnööre sedalaadi süstemaatilise käsitluse loomiseks, vaid väidaks just vastupidi, et need peaks heidutama üldse midagi sellist ette võtmast. Ent isegi kui ta ei pidanud, on siiski tõsi, et ehkki me võime tema tööst välja lugeda tingimusi, mida iga edukas tähendusteooria peab täitma, ning hoiatusi teatud laadi tähendusteooriate poole püüdlamise eest, ei anna ta meile mingit ülevaadet sellest, milline üks õige tähendusteooria välja näeb, ega mingit strateegiat või strateegiavisandit mõne loomiseks. Sellepärast ütlen, et nii põhjanevalt oluline kui see ka oleks, ei varusta Wittgensteini töö meid *vundamendiga* tulevasele keelefilosoofiale või filosoofiale üldisemalt. Ma juba esitasin oma põhjendused arvamaks, et süstemaatiline tähendusteooria peab olema võimalik; ja isegi kui see peaks lõpuks võimatuks osutuma, pole meil kindlasti hetkel küllaldast aimu, mis selle võimatuks teeb, ning seetõttu õpime palju ülimalt väärtuslikku, kui jätkame esialgu oma püüdlusi sellise teooria loomiseks.

Kui see analüüs on õige, siis on praegu kõige pakilisem filosoofide ees seisev ülesanne tulla lagedale sellega, mida ma olen

nimetanud “süsteemaatiliseks tähendusteooriaks”, ehk siis sellise süsteemaatilise käsitlusega keele toimimisest, mis ei eeldaks tõestatavat, justkui mõistaksime mingeid semantilisi mõisteid juba ette, kasvõi selliseid tuttavaid mõisteid nagu tõesus ja väitmine. Sedalaadi käsitlus peab paratamatult võtma *teooria* kuju, sest on ilmselge, et keele valdamine hõlmab vaikivat arusaamist tohust vastastikuste seoste kogumist ega seisne pelgalt hulgas põhimõtteliselt eraldatavates praktilistes võimetes. Meil pole veel sugugi üksmeelt isegi selles, milline peaks olema sedalaadi tähendusteooria üldine kuju; kuid eeskätt tänu Fregele mõistame piisavalt nii oma keele all lasuvat süntaktilist struktuuri kui ka seda, mida ühelt tähendusteoorialt nõuda, et teha selle uurimisest kollektiivne ettevõtmine, samavõrd nagu koostöistest püüdlustest johtuv teaduste edenemine. Need märkused puudutavad otse üksnes keelefilosoofiat, mitte teisi filosoofiaharusid; aga ma kõnelen siin analüütilise filosoofiakoolkonna liikmena, ja nagu ma juba märkisin, iseloomustab seda koolkonda tõekspidamine, et keelefilosoofia on kogu ülejäänud filosoofia vundament. Ma ei ütle sellega, et töö kõigis teistes filosoofiaharudes peaks ootama rahuldava tähendusteooria valmimise järel; intellektuaalne ehitustöö erineb arhitektuurist selles mõttes, et esimese puhul pole meil tarvis lõpetada kõigepealt vundamenti, enne kui saab alata töö ülemiste korruste kallal. Küll aga tähendab see minu arvates, et mistahes analüüsijupi õigsust mõnes teises filosoofia osas ei saa täielikult kindlaks teha enne, kui teame piisava kindlusega, millise kuju meie keele õige tähendusteooria peab võtma. Ma väidan, et praeguseks oleme jõudnud olukorda, kus sellise tähendusteooria otsing võib omandada päriselt teadusliku iseloomu; iseäranis tähendab see, et seda saab läbi viia nii, et vaidlusi küll kerkib, kuid neid saab lahendada viisil, mis rahuldab kõiki osalisi, ning mis peamine — meil on lootust sellega mingi lõpliku aja jooksul eduka lõpptulemuseni jõuda. Tõsi, valdkonna ajaloo tõttu on väga ahvatlev võtta omaks sageli kostev seisukoht, et filosoofias ei jõuta kunagi üksmeelsete lõpptulemusteni; ent isegi kui neid on vähe, leidub sellele väitele siiski vastunäiteid ehk siis näiteid varasemalt nõutuks teinud probleemide lahendustest, mida nüüd tunnistatakse kindlaskujunenud teadmiste osana; sedalaad-

di näidet pole vaja otsida kaugemalt kui Frege lahendusest üldisuse probleemile loogikas, mis tugines kvantorite ja muutujatega tähistusele. Ma ei väida, et teaksin, kas üksmeelse tähendusteooriani jõudmise järel omandavad teised filosoofia osad samasuguse teadusliku iseloomu või saab neid jätkuvalt uurida üksnes juhuslikumal viisil, nagu see on filosoofias kombeks olnud juba palju sajandeid.

Võib märgata, et arutades samaaegselt selle üle, kas tulevane filosoofia saab analüütilise koolkonna seisukohalt olla süstemaatiline ja peaks ta seda olema või siis mitte, olen ma libisenud kahes eri tähenduses “süstemaatilise” vahet. Ühes tähenduses on filosoofiline uurimus süstemaatiline siis, kui selle sihiks on jõuda selgelt sõnastatud teooriani, nagu neid moodustavad Spinoza- või Kanti-taoliste filosoofide poolt minevikus arendatud suured filosoofilised “süsteemid”. Teises mõttes on filosoofiline uurimus süstemaatiline siis, kui see kulgeb vastavalt üldiselt kokkulepitud uurimismeetoditele ja selle tulemused leiavad üldist heakskiitu või saavad üldiselt tagasi lükatud ühiselt tunnistatud kriteeriumide alusel. Need kaks tähendust, milles võib küsida, kas filosoofia saab olla ja peaks olema süstemaatiline või mitte, on teineteisest sõltumatud. Enamik loodusteadusi — võib-olla kõik — on süstemaatilised mõlemas tähenduses; ent näiteks ajalugu on süstemaatiline üksnes teises tähenduses, nimelt selles mõttes, et selle uurimistöö jaoks on olemas kokkulepitud uurimismeetodid ja selle väidetavate tulemuste kontrollimiseks kokkulepitud kriteeriumid; küll aga mitte esimeses tähenduses, kuna ajaloolane uurimistöö ei anna tulemuseks mõnda selgelt sõnastatud teooriat. Kui filosoofia on minevikus olnud süstemaatiline, siis on ta üldiselt olnud süstemaatiline üksnes esimeses tähenduses, mitte teises: mina olen kaitsnud vaadet, et vähemalt keelefilosoofias peaks ta edaspidi olema süstemaatiline mõlemas tähenduses. Selle filosoofiaharu uurimisaine nõuab selgelt sõnastatud teooriat ning oleme oma uurimisega jõudnud etappi, kus on kindlaks tehtud too miinimum, mis võimaldab edasise uurimistöö kulgemist enam-vähem kokkulepitud uurimismeetodite järgi ning selle tulemuste hindamist üldiselt heaks kiidetud standardite alusel.

Nende jaoks, kes seda üldse väärtustavad, on alati olnud skandaalihõnguline, et filosoofial pole enamiku oma ajaloo vältel õnnestunud olla süstemaatiline teises tähenduses — lausa niivõrd, et küsimus “Kas filosoofia saab edeneda?” püsib igihaljana. Kui pidada filosoofiat enamiku sellega tegelejate kombel üheks — võib-olla olulisimaks tõetsingu valdkonnaks, siis on hämmastav, et kogu selle pika ajaloo vältel pole sellel kujunenud üldtunnustatud metodoloogiat, üldtunnustatud edukriteeriume ega seega ka kindlalt saavutatud tulemuste korpus. (Sellesama eelduse põhjal võib oodata, et filosoofilise uurimistöö käigus avastatud tõdesid saab korrastada selgelt sõnastatud teooriaks või süsteemiks, ehk siis, et filosoofia on süstemaatiline kahest tähendusest esimeses, kuna mitmesugused seosed filosoofia eri harude vahel on osa tavapärasest filosoofilisest kogemusest; sellest ootusest aga mingit skandaali ei kerki, sest konkreetsete filosoofide töö on, nagu juba öeldud, sageli päädinud just sedalaadi teooriate või süsteemide loomisega.) Peaksime eeldama, et mistahes tegevus, mille eesmärgiks on tõdede kindlakstegemine, on süstemaatiline *teises* tähenduses just nimelt sellepärast, et tõemõiste juures on olemuslik, et tõde on nende propositsioonide objektiivne tunnus, mille külge ta kinnitub; alati kui üldtunnustatud kriteeriumid mõne propositsiooni õigsuse jaoks näivad puuduvat, tekib meil loomulik kahtlus, et toda propositsiooni ei saa õigusega pidada võimeliseks tõeneolemise omadust üldse omamagi. (Samm, mis viib ütlemisest, et mingit kokkulepitut standardit propositsiooni õigsuse hindamiseks pole, ütlemiseni, et tolle propositsiooni puhul ei saa rakendada mitte mingisugust objektiivse tõe mõistet, pole aga kaugeltki kindel; milline suhe täpsemalt tõemõiste ja meie propositsiooni tõesena äratundmise võime vahel valitseb, on tähendus-teoorias — mis on, nagu juba öeldud, tõemõiste koduks — hetkel veel lahendamata küsimus.) Igatahes, isegi kui filosoofide ilmne ebaedu oma valdkonna teises tähenduses süstemaatiliseks muutmisel ei pane meid kahtlema, kas filosoofia asi ongi üldse tõdedeni jõuda, näib kogu ettevõtmine siiski mõttetuvõitu, kui selle eesmärgi pole võimalik saavutada või vähemalt enamikule sellega tegelejatele rahuldaval viisil saavutada. Mis kasu on mingisuguse uurimistöö läbiviimisest, kui pole võimalik öelda, millal sellega

on tulemusteni jõutud? Selles osas paistab filosoofia olevat palju ebasoodsamas olukorras kui matemaatika; mõlemad näivad esindavat tõetsingu eri valdkondi, mõlemad näivad kasutavat üksnes mõistuslikku arutlust, kuid matemaatikas on kogunenud tohutu hulk kindlaid tulemusi, samas kui filosoofia näib sigitavat üksnes lõputuid vaidlusi. Just see skandaalne olukord teeb ahvatlevaks sellise käsituse filosoofiast, mille järgi tal polegi vähimatki huvi tõeseid propositsioone välja selgitada, nagu leidis Wittgenstein; selle vaate järgi võib filosoofia edeneda küll, nimelt sedamööda, kuidas filosoofid saavad paremaks mõisteliste segaduste ravimisel, ilma et selle edenemisega seoses oleks ette näidata mingit kindlakstehtud õpetuste kogumit.

Mina olen siinses essees kaitsnud filosoofia iseloomu osas traditsioonilisemat vaadet kui Wittgensteini oma, nimelt vaadet, mis võtab filosoofiat sellena, mis ta väidab end olevat, ehk siis tõetsingu ühe valdkonnana. Kui selle väitega nõustuda, siis on tõsiasi, et filosoofial pole enamiku oma pikast ajaloost õnnestunud süstemaatilise metodoloogiani jõuda, tõepoolest tarvis seletada; ning ma ei üritagi siin sellele tähelepanuväärsele tõsiasjale adekvaatset seletust anda. Wittgensteinilt endalt pärineb lõöv analoogia illustreerimaks, kuidas me võime väita filosoofiat edenevat hoolimata sellest, et niivõrd vähe on ära otsustatud. Ta võrdleb filosoofilist tegevust ühe suure raamatukogu seni juhuslikult järjestatud raamatute süstemaatilisse järjekorda paigutamisega: sellise ümberpaigutamise käigus võib olla ülioluliseks sammuks hulga köidete asetamine ühele riulile, ehkki need jäävad sinna ainult ajutiselt, ja kui viimaks lõpliku paigutuseeni jõutakse, ei jää ükski neist konkreetsetest raamatutest ei tolele riulile ega üksteisega kokku ühelegi teisele riulile. Selle analoogia valgustavus ei sõltu Wittgensteini konkreetsest filosoofiakäsitusest ja seda võiks kasutada ka mõnede teaduste puhul, ehkki märksa väiksema jõuga; ent see ei seleta, miks see analoogia on filosoofia puhul nii palju tabavam kui mistahes muu intellektuaalse eriala puhul. Eeldatavasti sobib seda analoogiat enim kasutada nende uurimisvaldkondade puhul, mis on veel oma varajases arengustaadiumis; seega on tarvis seletada — ehkki nagu juba ütlesin, mina seda siin teha ei püüa —, kuidas on läinud nii, et filosoofia on jäänud sedavõrd

kauaks “oma varajasse staadiumisse”, kuigi ta on vähemalt sama vana kui mistahes muu valdkond ja oluliselt vanem kui enamik teisi. Mistahes eriala “varajast staadiumi” tuleks eeldatavasti iseloomustada kui sellist, kus sellega tegelejad pole veel omandanud selget vaadet oma uurimisainele ja eesmärkidele. Kui siin esees kaitsstud tees on õige, siis on filosoofia alles äsja oma varajasest staadiumist küpsusesse rabelenud. Pöördepunktiks oli selles Frege töö, kuid laiem arusaamine selle töö olulisusest saabus alles pool sajandit pärast tema surma ning piirdub seejuures endiselt üksnes analüütilise koolkonnaga. Selline väide võib esmapilgul näida jabur, kuni meile meenub, et loogika on uurimisvaldkonnana peaaegu sama iidne kui filosoofia ja seegi sai küpsaks alles Frege tööga. See, mis filosoofiale ajaloolise ühtsuse annab ja seda läbi sajandite ühe uurimisvaldkonnana iseloomustab, on küsimuste ring, millele filosoofid on püüdnud vastata: selles, mida pidada filosoofiliseks probleemiks, on olnud võrdlemisi vähe muutusi. Pööraselt muutlik on olnud see, kuidas filosoofid seda lahendatavate probleemide ringi üldiselt iseloomustanud on ja millist laadi arutluskäike nad nende probleemide lahendustena heaks on kiitnud. Vahel on filosoofid väitnud, et nad uurivad puhtalt mõistustlike vahendite abil universumi kõige üldisemaid omadusi; vahel seda, et nad uurivad inimvaimu toimimist; vahel jällegi seda, et nad pakuvad õigustusi meie mitmesugustele teadmisväidetele eri tüüpi teemadel, kui selliseid õigustusi leidub. Alles Frege tulles tehti viimaks kindlaks filosoofiale kohane ülesanne: nimelt, filosoofia eesmärk on esiteks *mõtte* struktuuri analüüs; teiseks, *mõtte* uurimist tuleks rangelt eristada *mõtlemise* psühholoogilise protsessi uurimisest; ja viimaks, ainus õige meetod mõtte analüüsimiseks seisneb *keele* analüüsis. Nagu ma väitsin, tunnistab neid kolme tõekspidamist ühiselt kogu analüütiline koolkond; ent Frege eluaja ja praeguse hetke vahelisel ajal on selle koolkonna sees esinenud mitmeid Frege põhimiste õpetuste mõnevõrra isemeelseid väärtõlgendusi ja moonutusi ning tema surmast on pidanud mööduma peaaegu pool sajandit, et mõistaksime selgelt, mida hõlmab endas filosoofia tõeline ülesanne, nagu ta seda ette kujutas.

Ma tean, et kõikidesse sedalaadi väidetesse on mõistlik suhtuda skeptiliselt, kuna filosoofia ajaloos on neid palju kordi varem

esitatud. Just seetõttu, et filosoofia süstemaatilise metodoloogia puudumisest tingitud skandaal on püsinud nii kaua, on filosoofid püüdnud pidevalt seda puudust kõrvaldada ning sattunud korduvalt pettekujutladesse, et neil on see õnnestunud. Husserl uskus kirglikult, et tema käes oli viimaks võti, mis avaks kõik filosoofilised ukSED; Kanti järgijad pidasid Kanti saavutuseks õige filosoofilise metodoloogia väljamõtlemist; Spinoza uskus, et tegi filosoofias sedasama, mida Eukleides oli teinud geomeetrias; ning enne teda arvas Descartes end ainuõige filosoofilise meetodi paljastanud olevat. Mainisin siin sellest pettekujutlusest vaid mõningaid näiteid paljudest; igal filosoofiavälisel inimesel oleks kaugelt kindlam panustada sellele, et mina kannatan samasugust asja Frege kohta väites sarnase pettekujutluse all. Sellele saan anda vaid tolle banaalse vastuse, mida iga prohvet igale kahtlejale andma peab: aeg näitab.

See artikkel on kirjutatud Hegeli filosoofiale pühendatud konverentsi jaoks, mis toimus Stuttgardis 28.–30. mail 1975. Tekst kanti ette kongressi IV kollokviumis ilma minu osaluseta haiguse tõttu. Ta ilmus teoses *Ist systematische Philosophie möglich? — Hegel-Kongress Stuttgart 1975*. Hrsg. Dieter Henrich. *Hegel-Studien*, Beiheft Nr. 17. Bonn, 1977, S. 305–326.

Sir MICHAEL ANTHONY EARDLEY DUMMETT (27. juuni 1925 – 27. detsember 2011) oli Inglise filosoof. Õppis ja töötas Oxfordi Ülikoolis, 1979–1992 Wykehami loogikaprofessorina. Tegeles peamiselt keele- ja matemaatikafilosoofia ning metafüüsikaga. Mõjukas eelkõige Gottlob Frege tööde tõlgendajana ning *antirealistliku* uurimisprogrammi esitajana. Lakatosi auhind teadusfilosoofias (1994) ja Rolf Schocki auhind loogikas ja filosoofias (1995). Briti Akadeemia liige 1968–1984 ja 1995–2011. Löödi rüütliks 1999.

Teoseid: *Frege: Philosophy of Language* (1973, 2. väljaanne 1981); *Elements of Intuitionism* (1977); *The Interpretation of Frege's Philosophy* (1981); *Frege: Philosophy of Mathematics* (1991); *The Logical Basis of Metaphysics* (1991; eesti k *Metafüüsika loogiline alus*, 2003, tlk Bruno Mölder); *Origins of Analytical Philosophy* (1993); *Truth and the Past* (2005); *Thought and Reality* (2006) ja *The Nature and Future of*

Philosophy (2010). Artiklikogumikud: *Truth and Other Enigmas* (1978); *Frege and Other Philosophers* (1991) ja *The Seas of Language* (1993).

Akadeemias on ilmunud ta artiklid “Frege koht filosoofia ajaloos” (1995, nr 1, lk 109–132; tlk Priit-Kalev Parts) ning “Realism ja antirealism” (1999, nr 3, lk 524–546; tlk Anto Unt); samuti intervjuu temaga: Fabrice Pataut, “Antirealistlik perspektiiv keelele, mõtlemisele, loogikale ja analüütilise filosoofia ajaloole: Intervjuu Michael Dummetiga” (1999, nr 2, lk 311–325; nr 3, lk 500–523; tlk Jaan Kangilaski).

MICHAEL DUMMETT

Sissejuhatus

Karen Green

Tõlkinud Jaan Kangilaski

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses tegi filosoofia keelelise pöördet. Analüütilise filosoofia keeleline traditsioon võlgneb palju Fregele ning Dummetti mõtted kuuluvad kindlalt sellesse traditsiooni. Dummetti iseloomustuse järgi eristab analüütilist filosoofiakoolkonda kaks tõekspidamist: “et filosoofilist käsitlust mõtlemisest on võimalik saavutada keele filosoofilise käsitluse kaudu, ja [...] et üksnes nii on saavutatav terviklik käsitlus” (Dummett 1978a: 442, 1993a: 4).¹ Nimetame seda “keelelise esmasuse teesiks”. Kontekstiprintsiibi kasutuselevõtuga näitab Frege Dummetti järgi oma pühendumust esimesele neist tõekspidamisist. See printsiip, mis väidab, et ainult lause kontekstis

---

Introduction. — Karen Green. *Dummett: Philosophy of Language. (Key Contemporary Thinkers.)* Cambridge: Polity Press, 2001, pp. 1–11.

Copyright © Karen Green 2001

Avaldame autori nõusolekul.

¹Dummetti iseloomustus analüütilisele filosoofiale ei ole sugugi vaieldamatu. Artiklikogumik analüütilise filosoofia kohta, mille on toimetanud Hans-Johann Glock, on pühendatud näitamisele, et see on kas liiga kitsas või ebatäpne, sest paradigmaatilised analüütilised filosoofid ei sobi sellega (Glock 1997). Olen mujal väitnud, et Dummetti iseloomustus on sisuliselt õige ja et nende autorite argumendid pole veenvad (Green 2001a).

on sõnal tähendus, koondab Frege arusaama, et sõnade tähenduse adekvaatne käsitlus sõltub lausete süntaktilise struktuuri õigest analüüsist. See muudab laused tähenduse käsitlemisel esmaseks, ja nagu näeme, selgub, et see on kesksel kohal Dummetti algses iseloomustuses realistide ja antirealistide vahelisele vaidlusele.

Dummetti jaoks on kontekstiprintsiip tõepoolest teljeks, mille ümber filosoofia tegi oma keelelise pöörde; seega sõltub analüütiline lähenemine keelele lõppkokkuvõttes selle printsiibi usutavusest ja tõlgendamisest. Frege pani tähele, et kui alustada lausetest, on meile kättesaadav viis, kuidas anda käsitlus meie arvsõnade mõistmisest, ja ta suutis sellega vältida kaht ohtu: mentalismi, mis muudab tähendused ideedeks meie vaimus, ja platonismi mittehahuldavaid vorme, mis peavad arvsõnade tähendusi ideedemaailma hämarateks asukateks, mis pole seotud meie tegeliku praktikaga. Lõpuks osutus Frege käsitlus ebaadekvaatseks, sest see võimaldas konstrueerida paradoksaalset kõigi nende hulkade hulka, mis ei ole iseenda elemendid, nagu näitas Bertrand Russell. Sellegipoolest kujutas Frege lähenemine endast olulist läbimurret ja Dummetti väitel on see jätkuvalt oluline.

Peale kontekstiprintsiibi sõnastamise mõjutas Frege analüütilist traditsiooni ka muud moodi. Tema edu üldisuse loogika eritlemisel mõjutas Russelli, kes pidas kirjelduste meetodit, mis on visandatud artiklis “Osutamisest” (Russell 1995), Frege seisukohtade edasiarenduseks. Russelli edu tulemusena määravate kirjelduste loogika analüüsil tekkis sügav optimism loogilise analüüsi kasulikkuse suhtes. Selle optimismi mõjukaim väljendusviis leidub Ayeri teoses *Keel, tõde ja loogika*, mis populariseeris loogiliste positivistide projekti ingliskeelse publiku jaoks ning tutvustas neile verifikatsiooniprintsiipi, mille järgi on tähenduslikud üksnes verifitseeritavad laused. Ayeri jaoks pakub Russelli kirjelduste teooria filosoofilise meetodi paradigma, mis on pühendatud selle näitamisele, kuidas näilise osutamise metafüüsiliselt mõistatuslikele entiteetidele saab parafraseerimise teel kõrvaldada (Ayer 2022: 73–86). Loogiliste positivistide jaoks andis verifikatsiooniprintsiip kriteeriumi, mille abil eraldada mõttetud metafüüsilised väited teadusliku ja verifitseeritava sisuga väidetest. Lause mõistmine seisneb teadmises, millised sensoorsed tõendid seda

verifitseeriks. Kuna teadusliku tõe ülimaks tõendusmaterjaliks peeti sensoorseid tõendeid, eeldati, et verifikatsioonism toob kaasa ka fenomenalismi: seisukoha, et maailm, mida me tunname, on konstrueeritud tajumustest, meeleandmetest või kvaalidest, mis on sensoorsed aatomid, millel teadmine põhineb. Nagu me näeme — kuigi ka Dummett usub, et lause mõistmine seisneb teadmises, mis seda verifitseeriks, lükkab ta fenomenalismi tagasi ja arvab, et positivistide katse vältida metafüüsikat oli asjatu.

Wittgensteini *Traktaat* toetub samuti paljus Fregele. Ja Wittgensteini hilisemgi keelefilosoofia kannab jälgi Frege keelekäsitusest, millele ta vastandus. Keele poole pöördumise tulemusena tekkis kaks suhtumist filosoofiasse, mis on domineerinud 20. sajandi angloameerika filosoofiaaastikul. Esimene, tavakeele filosoofia, võttis hiliselt Wittgensteinilt üle hoiaku, et enamik filosoofilisi probleeme on pseudoküsimused, mis lahustuksid keele tekitatud mõistatuste kõrvaldamisega. Teine, mida kehastab Davidsoni edasiarendus Frege ideest, et tähendus on antud tõetingimuste kaudu, eeldas pigem, et kõik tähendust ja mõistmist puudutavad põhiprobleemid on võimalik läbi valgustada keele loogilise struktuuri analüüsi kaudu. Dummett ei kuulu tavakeele filosoofide hulka. Tõepoolest, ta heidab kõrvale tükkaaval lähenemise keelele, mille nood on omaks võtnud. Ometi leidub tema töödes mõttesuund, mis lähtub Wittgensteinist ning on põimunud Frege traditsiooni kesksete joontega. Ta kasutab Wittgensteini ütlust “tähendus on kasutus”, et seada kahtluse alla Davidsoni tõetingimusliku semantika adekvaatsust, lükates samal ajal tagasi hilise Wittgensteini pessimismi süstemaatilise tähendusekäsitluse võimalikkuse suhtes. Ta uurib võimalust, et intuitsionistlik loogika pakub tee nende kahe suuna vahel.² Ent nagu näeme, ei ole ta intuitsionismi täielik pooldaja. Eri keelevaldkondi tuleb vaadelda omaette. Mõnes keelevaldkonnas, näiteks matemaatikas, tundub kahevalentsuse eitamine palju usutavam kui teistes, näiteks

---

²Klassikalises loogikas on teoreemiks välistet kolmanda seadus, $p \vee \neg p$, ning seal eeldatakse kahevalentsusprintsipi, mille järgi iga tähenduslik lause on kas tõene või väär. Intuitsionistlikus loogikas pole välistet kolmanda seadus teoreemiks ja kahevalentsust ei väideta.

kui me räägime materiaalistest objektidest. Globaalne antirealism eitaks kahevalentsust kõigi diskursusevaldkondade puhul. Vähe on leida viiteid sellele, et Dummett oleks globaalne antirealist. Tõepoolest, 4. peatükis (Green 2001b: 133–148) näitan ma, et Dummett ei ole pühendunud antirealist mineviku suhtes, kuigi ta on sellise seisukoha poolt argumente esitanud.

20. sajandi lõpus on filosoofia ingliskeelses maailmas võtnud teistsuguse pöörde. Tähendusteooria uurimine on nüüdseks hõlmatud vaimufilosoofiasse või kognitiivteadusesse ja sellega tegeldakse ühe aspektina mõistmise psühholoogia uurimises, mis hõlmab põhjuslikkust, taju, mälu ja keele-eelse mõtlemise vorme. Selmet pakkuda seda, mida Dummett nimetab “keele filosoofiliseks käsitluseks”, on paljud uurijad nüüd huvitatud keelekasutuse psühholoogia naturalistlikust ja kirjeldavast käsitlusest, mis püüab seletada, kuidas me tunneme ära omadused, helimustrid ja grammatilised laused (Chomsky 1995*).³ Sageli hõlmab seletussuund kõigepealt selle seletamist, milles seisneb mõistete keeleväline haaramine, nii et keele mõistmist saab seletada keelevälise mõtlemise kaudu. Dummett mainib Gareth Evansit kui üht autorit, kes on jätnud maha analüütilise traditsiooni, nagu Dummett seda iseloomustab, ja püüab rajada keelelise mõistmise käsitlust keele-eelsetele objektist mõtlemise viisidele (Evans 1982; Dummett 1993a). Mõned on pidanud Evansi kõrvalejätmist analüütilisest leerist kummaliseks (Monk 1997: 37). Aga on ka teisi, kes on seotud kognitiivteadusega ja kes oma tarkusest pöörduvad tagasi Husserli poolt *Loogilistes uurimustes* (Husserl 1970; Dreyfus 1982) algatatud projekti juurde. Kuna analüüs ja fenomenoloogia mõistsid teineteist 20. sajandi keskpaigas vastandlike traditsioonidena, viitab see vastastikune lähenemine muutunud enesemõistmisele angloameerika filosoofias. Kui hakatakse huvi tundma keelelise mõistmise psühholoogia vastu, hakkab tunduma ebatõenäoline, et mõtte käsitlus on saavutatav keele käsitle-

---

*Katkendit eesti keeles vt Chomsky 2001. *Tlk.*

³Chomsky väljendab hämmeldust selle üle, mis selline “filosoofiline käsitlus” olla võiks, ja oletab, et see hõlmab teatud metodoloogilist dualismi, mida pole seletatud ega õigustatud (Chomsky 1995: 34–35).

mise kaudu, sest keelemõistmise võime näib olevat põhistatud mittekeelise mõtlemise vormidesse. Sellest vaatenurgast võib küsida, kas analüütilisel traditsioonil on üldse midagi pakkuda. Kui analüütiline filosoofia on pühendunud keele esmasusele, nagu Dummett väidab, ja kui mõtlemise uurimine näitab, et keel ei saa olla mõtlemise suhtes esmane, siis näib, et keeleline pööre on viinud meid ummikteele. Käesolevas uurimuses Dummetti mõtlemisest püütakse näidata, et vähemalt ühes tõlgenduses on keelelise esmasuse tees ühtaegu tõene ja oluline. Vaidlusküsimused on siiski keerulised, sest esmasustees on mitmetähenduslik, nagu ka mõtte mõiste. Kahes viimases peatükis (Green 2001b: 149–200) vaatleme keele ja mõtlemise suhet otse, arutledes Dummetti kriitika üle Chomsky, Davidsoni ja Husserli suhtes. Eelkõige viimases kaitsakse keelelise esmasuse teesi üht versiooni, milles elatakse kaasa Dummetti väidetele, ehkki minnakse kaugemale kõigest, mida Dummett otsesõnu väidab. Esimesed neli peatükki on selgitavama loomuga ja kirjeldavad Dummetti filosoofia põhi-kontuure.

Suur osa Dummetti kirjutistest on võtnud teiste filosoofide või nende filosoofia kommenteerimise kuju: Frege, Wittgenstein, Quine, intuitsionistid ja hilisemal ajal ka fenomenoloogia ja Husserl. See tähendab, et kommentaatorid arutlevad harva otse Dummetti panuse üle filosoofiasse. Selleks on vaja märkimisväärsed teadmisi nende filosoofide kohta, kellega ta tegeleb, ent kui inimene süveneb originaaltekstidesse, kipub väitlus Dummettiga kalduma hoopis küsimuste juurde, mis puudutavad algse mõtleja tõlgendamist. Näiteks Dummetti kirjutised Frege kohta on sünnitanud tõelise Frege-uurimise tööstuse, kuid palju vähem esineb Dummetti enda filosoofia kommenteerimist. Samal ajal on võimaliku anda sissejuhatust Dummetti mõtlemisse, ilma et seda vaadeldaks seoses mõtlejatega, kes on teda nii oluliselt mõjutanud. Seetõttu olen selles raamatus võtnud kasutusele järgmise kava. Esimeses osas uurin Dummetti filosoofia algupära, vaadeldes kolme suurt sammast, millele see on üles ehitatud: Frege, Wittgenstein ja intuitsionism. Seejuures tutvustatakse ka realistide, holistide ja konstruktivistide tähendusteooriale tugevaid ja nõrku külgi. Selle ülevaate valmimisega on paika pandud Dummetti panuse

kontuur tähendusteooriasse. Seejärel pöördun üksikasjalikumalt kahe keskse teema juurde, mis iseloomustavad Dummetti enda panust 20. sajandi filosoofiasse: realismi/antirealismi vaidlus ja küsimus tähendusteooria vormist. Viimasena pöördun tagasi psühholoogismi küsimuse juurde, nagu see kerkib esile Dummetti arutelus fenomenoloogia ja — implikatsioonina — hiljutise vaimufilosoofia üle.

Isaiah Berlin (1979) on vastandanud neid mõtlejaid, keda ta nimetab “siilideks” ja kelle tööd juhinduvad ühest põhiideest, mida põhjalikult läbi töötatakse, “rebastele”, kes uurivad mitmeid ideid mööda eri mõtteharusid.⁴ Dummett on seda metafoori kasutusse võttes kirjeldanud end meelsasti rebasena, “kes käib nuusutamata paljusid asju, millest igäühe kohta ta teab vähe” (Dummett 1994: 318). Ja just see rebaslik kalduvus järgida paljusid radu, kuhu need ka ei viiks — mõnikord ummikusse või käivad ringiratast —, on üks tunnuseid, mis teeb tema tööd keeruliseks. Eriti nende jaoks, kelle suhtumine filosoofiasse pole mitte siili ega rebase, vaid pigem kajaka oma, kes uurib territooriumi, ja leidnud vaba koha, kaitseb seda kõva kisa ja mõjusate poosidega. Oluline on aga tunnistada, et Dummetti filosoofia ei ole mõeldud pakkuma üheainsa positsiooni monumentaalset kaitset. Sel on pigem elulähedase dialoogi kuju, milles võetakse üles mingi mõttekäik ja arendatakse seda, kuni vastuväide mõnest vastassuunast osutub veenvaks. Niisiis selmet näha Dummettis näiteks antirealismist ebatõhusat kaitsjat, peaksime nõustuma tema enda öelduga:

Mina isiklikult ei ole ühelgi neist juhtudest, isegi mitte matemaatika puhul, vankumatult pühendunud antirealismile. [...] Ma olen kehutanud antirealistliku positsiooni väiteid üksnes sellepärast, et mulle tundus, et enamikul juhtudel on filosoofid võtnud mõtlematult omaks realistliku seisukoha, ilma et oleksid märganud, et see vajab põhjendamist: öelda, et on loomulik võtta selline seisukoht

---

⁴Göran Sundholm toob selle metafoori sisse, kui ta vastandab Martin-Löfi lähenemist filosoofiale Dummetti omale (Sundholm 1994: 146).

või et see on “osa meie maailmateooriast”, on lihtsalt samaväärne dr Johnsoni kivilöömisega* (Dummett 1978a: xxxix).

Hiljem on ta rõhutanud, et me peaksime pidama teda uurimisprogrammiga tegelejaks, mis püüab avastada realistide ja anti-realistide vaheliste vaidluste üldist struktuuri (Dummett 1999). Dummett on sama teadlik kui teisedki enamiku meie jutu realistlikest eeldustest, aga talle avaldab muljet ka teatud tüüpi antirealistlike argumentide näiline veenvus. Kui tahame, et meil oleks õigust asuda teatud diskursusvaldkonna puhul realistlikule seisukohale, peame suutma teha enamat kui öelda, et see seisukoht on mugav või loomulik. Me peaksime suutma näidata, miks antirealistliku argumenti näiline veenvus on illusioon. Ühe oma hilisema raamatu eessõnas vihjab Dummett, et ta lootis kunagi lahendada küsimuse realismist selle eri ilminguis, aga nüüd kahtleb, kas ta seda kunagi teeb. Ta jätab meile strateegia selle küsimuse käsitlemiseks, ja just strateegiana või strateegiate kogumina peaksimegi käsitama tema kirjutisi antirealismist (Dummett 2003: 11).

Tegelikult näib, et kui Dummett kunagi pidaski antirealismist pooldavat argumenti väga tugevaks, siis nüüd on ta hakanud palju enam rõhutama tõe ja tõe äratundmise vahelise lõhe möödapääsmatust ning tunnistama, et tõemõistesse on sisse ehitatud kallutatatus realismi suunas (2003: 292). Samuti on ta tunnistanud, et kuna klassikaline loogika on standardne, siis juhul, kui oleks võimalik anda seda loogikat õigustav tähendusteooria, oleks see palju rahuldavam kui sundus oma praktikat revideerida (2003: 529–530). Siiani pole klassikalised loogikud aga vastanud väljakutsele anda õigustus oma eelistatud loogikale. Intuitsionistid on teinud suuremaid edusamme, et anda oma loogikale mittetsirkulaarne õigustus; kuid see ei tähenda antirealismist absoluutset kinnitamist, kuna, nagu ma hiljem väidan, mõned intuitsionistliku tõe tõlgendused on oma loomult üsna realistlikud. Tõepoolest, kuigi Dummett väitleb üksikasjaliselt antirealistide kasuks, on tema hi-

---

*Samuel Johnson (1709–1784), Inglise kirjanik ja keeleteadlane. Ta olevat ükskord, kui leiti, et George Berkeley õpetust pole võimalik kummutada, löönud jalaga kivi ja ütelnud: “Ma kummutan selle nii!” *Tlk.*

lisemates töödes märgata teatavat ümberorienteerumist realismile. Kuna Dummett on alati olnud huvitatud iga küsimuse jälgimisest eelarvamusvaba aususega järelduseni, mis sel hetkel veenvana tundub, ei tohiks oodata, et leiame tema kirjutistest monoliitse õpetuse. Tema tähtsus ei seisnegi selles. Pigem on ta esitanud väljakutseid loogikatõe ja mõistmise suhte teemal, deduktsiooni õigustamise teemal, meie kalduvuse aluste teemal realismi suunas ja tõemõiste teemal. Ta on neid küsimusi arendanud hoolikalt, teravmeelselt ja ausalt. Tema töö on eeskujuks, missugune peaks filosoofia olema: avatud ja hoolikas tegelemine nende filosoofiliste ideedega, mis tunduvad olulised, olenemata, millisest koolkonnast või traditsioonist nad pärinevad. Üks tema kestvaid panuseid on see, et ta on pakkunud kaardistuse võimalikest seisukohtadest tähendusteooria raames ning valgustanud neist igatüüpi tugevusi ja nõrkusi.

Vastavalt Dummetti esitatud kaardile on maastikul valitsevad kolm vaatekohta: realism, mida esindab Frege; holism, mille Dummett leiab Wittgensteinilt ja Quine'ilt; ja konstruktivism, mille ta arendab edasi Brouweri intuitsionismist. Kuna intuitsionism seob tõe potentsiaalse tõestamisega ja kuna näib, et mõned laused on lahendumatud [*undecidable*], toob intuitsionism kaasa keeldumise väitmast kahevalentsusprintsipi.⁵ Seda keeldumist on Dummett seostanud antirealismiga. Tõepoolest, Dummett on nüüdseks pühendunud seisukohale, et kahevalentsuse eitamine toob alati kaasa mingi antirealism vormi. See on vastuolus varasema seisukohaga, mille kaitsmiseks ta kulutas palju lehekülgi, mille kohaselt mõned kahevalentsuse eitused, näiteks need, mis tekivad seoses mitteosutavaid terme või ähmaseid predikaate sisaldavate lausetega, ei too kaasa antirealism. Dummett väidab nüüd, et tõeväärtuslünkade tunnistamine lausete puhul, mis sisaldavad mitteosutavaid terme, toob kaasa antirealism mitte-

---

⁵Võidakse seada kahtluse alla eeldus, et mõned laused on lahendumatud. Seda küsimust ma ei uuri, aga seda arutatakse pikemalt teoses Tennant 1997: 161 jj.

eksisteerivate entiteetide, Meinongi džungli* asukate suhtes. Samamoodi hõlmab kõrvaldamatu ähmase aktsepteerimine antirealismis kindla tõsiasja suhtes, mis muudaks ähmase predikaadi omistamise kindlalt kas tõseks või vääraks. Siiski ei ole selge, kas Dummetti võrdsustusega kahevalentsuse eitamise ja antirealismis vahel tuleks nõustuda. Nagu eelmises lõigus mainitud, võib olla intuitsionist, kuid teha olulisi mööndusi realismile, nii et seos kahevalentsuse eitamise ja antirealismis vahel on oluliselt keerulisem, kui see võrdus eeldab. Selles valguses võib olla eelistatavam liigitada seisukohti rohkem või vähem realistlikuks, kui eeldada ühte teravat dihhotoomiat. Pealegi, kuna realismi võetakse tavaliselt “tervemõistusliku” positsioonina, tundub Dummetti uus rõhuasetus kahevalentsuse eitamise ja antirealismis vahelisele seosele karuteenena kahevalentsuse eitamisele. See, millest enamik realistide hoolib, on realism seoses tervemõistuslike materiaalsete objektidega: see tähendab, realism seoses objektide ja omadustega, mis meid põhjuslikult mõjutavad. Kahevalentsust võib eitada lausete puhul, mis osutavad ulmelistele teispoolsetele olenditele, ilma et see rikuks tavapärase tervemõistuslike realistide tundlikkust. Seetõttu tundub intuitsioonivastasena pidada sellist seisukohta antirealistlikuks. 3. peatükis (Green 2001b: 87–132) käsitletakse neid küsimusi üksikasjalikult. Seal väidetakse, et robustne realism selle maailma asjade suhtes on üsna hästi kooskõlas mõningase antirealismiga teiste maailmade oletatavate asukate suhtes. Lisaks väidetakse, et tervemõistuslik realist, kes tahab oma teaduslikku maailmakäsitluste lisada rahuldava seletuse meie võimele edastada tõdesid tolle maailma kohta, peaks tõsiselt võtma Dummetti argumente intuitsionistliku loogika omaksvõtmise kasuks.

Enne Dummetti kaardi üksikasjadega tegelemist võiksime vältida teatavaid väärarusaamu ja anda üldise orientatsiooni, kirjeldades lühidalt suhet, mis valitseb Dummetti huvi vahel üldistatud verifikatsioonismi vastu ja loogiliste positivistide, eriti

---

*Meinongi džunglikas kutsutakse Austria filosoofi Alexius Meinongi (1853–1920) ontoloogiasse kuulunud olematuid ja võimatuid entiteete. Toim.

A. J. Ayeri varasema verifikatsioonismi vahel. Ayer ja Dummett veetsid mõlemad oma tööelu Oxfordis. Dummett määrati Wykehami õppetoolile New College'is, mida Ayer oli aastaid pidanud, ja oleks loomulik oletada, et verifikatsioonismi kaitsmine Dummetti poolt tõi ühtlasi kaasa loogiliste positivistide kuulsaks tehtud vaadete jätkamise. See on, nagu varsti näeme, ainult osalt õige, ja jätab mõneti eksitava mulje. Dummettile avaldab kindlasti muljet üks element varasemast verifikatsioonistlikust mõtteviisist. Ta nõustub, et käsitlus sellest, mis verifitseeriks või falsifitseeriks mingit väidet, peaks olema tähendusekäsitluses kesksel kohal. Ent kui positivistid kasutasid verifikatsiooniprintsiipi vahendina metafüüsika kõrvaldamiseks, siis Dummett on väitnud (ja Ayer nõustus lõpuks sellega), et verifikatsiooniprintsiipi tuleks tõlgendada nii, et see annab skeleti tähendusteooriale, ja see-ka kehastab ise teatud metafüüsilist vaadet (Ayer 1992: 149–150; Dummett 1992: 132–134). See kehastab teatud arusaama sellest, mis liiki asjade olemasolu saab meie lausungeid tõeseks muuta. Loogiline positivism sisaldas mitmeid reduktsionistlikke teese: fenomenalistlik tees, et materiaalsete objektide kohta käiva väite tähenduse saab anda meelteandmete kohta käivate väidete kaudu; instrumentalistlik tees, et teoreetiliste väidete tähenduse saab anda väidete kaudu, mis käivad materiaalsete objektide kohta; ning Ayeri puhul tees, et väited mineviku kohta on reeglid, mille abil saab ennustada praeguste tõendite avastamist minevikusündmuste kohta (Ayer 2022: 123–124). Kõik need eeldavad, et mõned asjad — meelteanded, materiaalsed objektid või praegused sündmused — eksisteerivad probleemilt, ja püüavad näidata, kuidas probleemsemaid entiteete saab konstrueerida sellelt probleemilt aluselt. Verifikatsioonistid võtsid varakult omaks tugevad reduktsionistlikud teesid tõlkimise kohta. Selleks ajaks, kui Ayer kirjutas *Keele, tõe ja loogika*, ei tundunud enam usutav väide, et materiaalsete objektide kohta käivaid väiteid saab tõlkida samaväärseteks väideteks meelteandmete kohta; sellegipoolest oli Ayer valmis väitma, et “ükskõik kas seda mõistetakse või mitte, on ütlemine, et [teatud materiaalne] asi on olemas, samaväärne ütlemisega, et [teatud] aistingud on saadaval” (Ayer 2022: 62).

Üldiselt arvati, et kõik tähenduslikud väited on samaväärsed väidetega sensoorse tõendmaterjali kättesaadavuse kohta.

Dummett ei suhtu varase verifikatsioonismi reduktsionistlikesse elementidesse kuigi suure poolehoiuga. Nagu 3. peatükis selgitatakse, on ta väitnud, et fenomenalistide analüüs väidetele, mis hõlmavad vaatlemata materiaalseid objekte, oleks pidanud viima neid kahevalentsuse eitamiseni, aga nii ei juhtunud (Dummett 1978b: 158–160, 1993b: 248–253). Fenomenalistid eritlesid väiteid vaatlemata objektide kohta kontrafaktiliste tingimuslausetena selle kohta, mida kogeks sobiva asetusega vaatleja; ent kuna pole põhjust eeldada, et kontrafaktiline tingimuslause on alati kas kindlaksmääratult tõene või kindlaksmääratult väär, siis võinuks nende reduktsionism viia kahevalentsuse eitamiseni. Kui nad oleksid seda märganud, oleks ilmnenu nende antirealismi äärmuslik iseloom (Dummett 1993a: 189–190). Sellegipoolest ei vii reduktsionism tingimata antirealismini. Ta on ühildatav keeruka realismiga. On vähemalt neli võimalust:

1. Realistlik vaade mingile väiteklassile pluss reduktiivne tees = keerukas realism.
2. Realistlik vaade mingile väiteklassile, mis on vaevu tõesed (mittereduktiivne klass) = naiivne realism.⁶
3. Antirealism, mis on mingi reduktiivse teesi tulemus = reduktiivne antirealism.
4. Antirealism, mis pole reduktiivne = täielik antirealism.

Dummetti arvates pole antirealism huvitavamad vormid (neutralism tuleviku suhtes ja intuitsionism) loomult reduktsionistlikud (1993b: 254–259). Reduktsionistlikud teesid kipuvad eeldama, et on võimalik esitada atomistlik käsitlus tähendusest. Mõned lihtsate lausete klassid on vaevu tõesed ja keerulisemad laused on lihtsate lausete loogilised ühendid. Aga atomistlikke tähenduskäsitlusi õõnestab teooria alamääratus sensoorsete tõendite poolt, nagu Quine on üksikasjalikult näidanud. Kuigi Dummett vaidlus-

---

⁶Väidet peetakse vaevu tõeseks, kui selle tõetingimusele on võimalik anda ainult triviaalne sõnastus, või kui selle tõetingimuse kohta ei ole võimalik esitada ühtegi reduktsionistlikku käsitlust.

tab Quine'i holismi, on ta piisavalt mõjutatud Quine'i kriitikast atomistlike tähenduskäsitluste suunal, tunnistamaks, et meie tegelikud vahendid lause verifitseerimiseks võivad tugineda olulisele hulgalge taustateabele ja teooriale. Täielik antirealism võtab tõsiselt tegelikke vahendeid väidete verifitseerimiseks ja falsifitseerimiseks; need võivad hõlmata teoreetilisi eeldusi.

Vahemaa, mis sellega tekib Dummetti ja Ayeri vahele küsimuses, mis õigustab teatud klassi lausete väitmist, ilmneb kõige silmatorkavamalt Dummetti arutelus instrumentalismi üle artiklis "Terve mõistus ja füüsika" (Dummett 1993c). Raamatus *Filosoofia kesksed küsimused* käsitles Ayer (1973) suhet makroskoopiliste materiaalseste objektide kohta käivate tavaliste tervemõistuslike väidete ja füüsikateaduse väidete vahel. Oma arutelus pakub ta välja kolm võimalust suhteks tervemõistuslike füüsiliste objektide ja nende entiteetide vahel, mis teaduse väitel on olemas.

1. Tervemõistuslikud tajutavad objektid on tõeliselt olemas — teaduslikud objektid on üksnes seletavad.
2. Asjad iseeneses on tajumatud entiteedid, mida füüsika kirjeldab — terve mõistuse objektid on pelgalt nähtumused.
3. Füüsikalised osakesed on tajutavate objektide pisikesed osad.

Ayer võtab omaks kolmanda positsiooni, ent suhtub tõsiselt valikusse, mis on esitatud esimeses väljendatud instrumentalismi ja värviliste makroskoopiliste objektide reaalsuse eitamise vahel, mida väljendab teine. Dummett seevastu lükkab selle valiku veenvuse tagasi. Ta väidab, et vahetegu tõeliselt olemas oleva ja selle vahel, mis ainult paistab, hõlmab kahte erinevat vastandust, mis on segi läinud. Ühelt poolt vastandus tõe ja illusiooni vahel: illusioon ei ole tõene, aga näib olevat. Teiselt poolt eristus absoluutse ja suhtelise kirjelduse vahel. Absoluutne kirjeldus nagu see, mida pakub teadus, püüab seletada asju sellisena, nagu nad iseeneses on, mitte sellisena, nagu nad on vaateleja või võrdlusraamistiku suhtes, kuid sellega ei näidata suhtelise kirjelduse ebaõigsust. Pigem seletab hea absoluutne kirjeldus, miks mingi suhteline kirjeldus on tõene. Terve mõistuse vaade maailmale annab meile üksnes suhtelise, mitte illusoorse kirjelduse maailmast.

Dummett viitab ka sellele, et siinkohal kaldutakse segi ajama reduktsionismi ja antirealismi. Need, kes arvavad, et reduktsionistliku käsitluse omaksvõtuga võtavad nad omaks antirealistliku vaate, on sunnitud valima ühe või teise kahest ebaseadlikult alternatiivist: kas teaduslikud entiteedid taandatakse terve mõistuse tajutavateks objektideks või vastupidi, ja see tähendab, et entiteete, mida saab niimoodi taandada, ei ole tõeliselt olemas. See jätab tähelepanuta reduktsionismi hõlmava keeruka realismi võimalikkuse (Dummett 1993c: 389–390). Dummett läheb veelgi kaugemale ja eitab, nagu oleks meil värvuspredikaatide puhul kaks selgelt eristuvat väiteklassi. Meie harilik värvussõnara kasutus on lahutamatu seotud prototeooriaga valguse käitumisest ja pindade kalduvusest paista erinevates valgustingimustes erinevana. Me mõistame, et on olemas erisuguseid pindu, mis reageerivad valgusele eri moodi ja et suur osa sellest on seotud valguse peegeldumise ja neeldumisega (Dummett 1993c: 400). See tähendab, et teaduslik arusaam värvusest kui pinna keerukast dispositsioonist on üksnes tavakäsituse täpsustus. Teadus kõigest laiendab meie tervemõistuslikku arusaama maailmast, ja idee, et taju on objekti põhjusliku toime tulemus, on osa tervest mõistusest. Niisiis võtab Dummett omaks teatava realismivormi värvide kohta, aga tahab rõhutada, et sedasorti arutelu põhineb reduktsionismi ja antirealismiga segiajamisel.

Argumendid antirealismist poolt, mida Dummett peab muljet avaldavaks, ja millele realist peab tema arvates vastama, ei ole fenomenalistide ega instrumentalistide reduktsionistlikud argumendid. Pigem on need täielike antirealistide seisukohad. Eriti huvitab teda mittereduktiivsete antirealismide võimalikkus, mille järgi meie arusaam sellest, mis verifitseerib või falsifitseerib mingit väidet, võib ise sisaldada märkimisväärselt teooriat. Seega ei tohiks eeldada, et tema uuritav verifikatsioonism on loogiliste positiivistide aegunud ja diskrediteeritud filosoofia. Seda see pole. Samuti ei kaasne sellega usaldamatus metafüüsika vastu. Vastupidi, küsimused, mida Dummett tõstatab meie keele õige semantika kohta, on küsimused sellest, mis on olemas, samaväärsena küsimustega sellest, millele me enda arvates osutame. Need on põhjapanevad metafüüsilised küsimused.

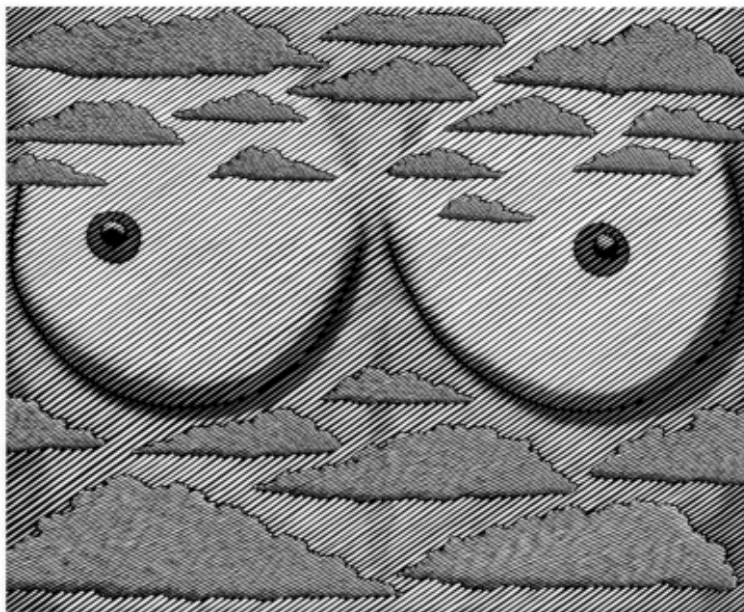

Kirjandus

- Ayer, Alfred J. 1973. *The Central Questions of Philosophy*. London: Weidenfeld & Nicolson
- Ayer, Alfred J. 1992. Reply to Michael Dummett. — *The Philosophy of A. J. Ayer*. L. E. Hahn (ed.). La Salle, IL: Open Court, pp. 149–156
- Ayer, Alfred J. 2022 [1936/1946]. *Keel, tõde ja loogika*. Tlk Tiit Halap. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: TÜ Kirjastus
- Berlin, Isaiah 1979. *Russian Thinkers*. Harmondsworth: Pelican
- Chomsky, Noam 1995. Language and nature. — *Mind*, Vol. 104, pp. 1–61
- Chomsky, Noam 2001. Keel ja loodus. [Katkend.] Tlk Triinu Pakk-Allmann. — *Akadeemia*, nr 8, lk 1644–1682
- Dreyfus, Hubert L. (ed.) 1982. *Husserl, Intentionality, and Cognitive Science*. Cambridge, MA: MIT Press
- Dummett, Michael 1975. Can analytical philosophy be systematic, and ought it to be? — *Congress on the Philosophy of Hegel at Stuttgart*, Stuttgart. Taastrükk: Dummett 1978a: 437–458 [eesti keeles käesolevas *Akadeemias*]
- Dummett, Michael 1978a. *Truth and Other Enigmas*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1978b. Realism. — *Truth and Other Enigmas*. London: Duckworth, pp. 145–165
- Dummett, Michael 1992. The metaphysics of verificationism. — *The Philosophy of A. J. Ayer*. L. E. Hahn (ed.). La Salle, IL: Open Court, pp. 129–148
- Dummett, Michael 1993a. *Origins of Analytical Philosophy*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1993b [1982]. Realism. — *The Seas of Language*. Oxford: Oxford University Press, pp. 230–276
- Dummett, Michael 1993c [1979]. Common sense and physics. — *The Seas of Language*. Oxford: Oxford University Press, pp. 376–410
- Dummett, Michael 1994. Dummett's replies. — *The Philosophy of Michael Dummett*. B. McGuinness, G. Oliveri (eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 299–369
- Dummett, Michael 1999 [1993]. Realism ja antirealism. Tlk Anto Unt. — *Akadeemia*, nr 3, lk 524–546
- Dummett, Michael 2003 [1991]. *Metafüüsika loogiline alus*. Tlk Bruno Mölder. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: Ilmamaa

- E v a n s, Gareth 1982. *The Varieties of Reference*. Oxford: Oxford University Press
- G l o c k, Hans-Johann (ed.) 1997. *The Rise of Analytic Philosophy*. Oxford: Blackwell
- G r e e n, Karen 2001a. Analysing analysis: Critical Study of Hans-Johann Glock (ed.), *The Rise of Analytic Philosophy*. — *Philosophia*, Vol. 28, No. 1, pp. 511–529
- G r e e n, Karen 2001b. *Dummett: Philosophy of Language*. (Key contemporary thinkers.) Cambridge: Polity Press
- H u s s e r l, Edmund 1970 [1900]. *Logical Investigations*. Vol. 1–2. Trans. J. N. Findlay. London: Routledge and Kegan Paul
- M o n k, Ray 1997. Was Russell an analytic philosopher? — *The Rise of Analytic Philosophy*. H.-J. Glock (ed.). Oxford: Blackwell, pp. 35–50
- R u s s e l l, Bertrand 1995 [1905]. Osutamisest. Tlk Urmas Sutrop. — *Akadeemia*, nr 3, lk 526–542
- S u n d h o l m, Göran 1994. Vestiges of realism. — *The Philosophy of Michael Dummett*. B. McGuinness, G. Oliveri (eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 137–165
- T e n n a n t, Neil 1997. *The Taming of the True*. Oxford: Clarendon Press

KAREN GREEN (1951) on Austraalia filosoof, õppis 1969–1974 Monashi Ülikoolis (Melbourne), *BPhil* Oxfordi Ülikoolist 1977, doktori-kraad Sydney Ülikoolist 1984. Töötanud Monashi Ülikoolis (1990–2014), seejärel Melbourne'i Ülikooli auprofessor. Austraalia Humanitaarteaduste Akadeemia liige (2009). Teoseid: *The Woman of Reason* (1995); *Dummett: Philosophy of Language* (2001); *A History of Women's Political Thought in Europe 1400–1700* (2009; koos Jacqueline Broadiga); *A History of Women's Political Thought in Europe 1700–1800* (2014); *Catharine Macaulay's Republican Enlightenment* (2020) ja *Simone de Beauvoir* (2022).

TOOMAS KUUSING. Tissid ja pilved (2022)

ARVUSTUS

HINGETEADUSE JÄRJEPIDEVUSEST: *EESTI PSÜHHOLOOGIA LUGU*

Jüri Allik. *Eesti psühholoogia lugu*. Toimetaja Marika Rauk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2022. 301 lk.

See raamat paneb mõtlema.¹ See on tõepoolest *lugu*, kuigi sisult põhjalik Eesti psühholoogia ajalugu. Eriti väärtuslik on kirjeldus 17. sajandist kuni Eesti Vabariigini 20. sajandil. See ülevaade toetab uut üldist psühholoogia ajaloo esitust, mis seob selle teadusharu arengu protestantliku religioonimuutusega Euroopas 16. sajandist (Klempe 2020). Eesti-Liivi alad nendel varastel aegadel võisid küll olla perifeersed nii geograafiliselt kui ka poliitiliselt, kuid raamatus esitatud näitab üsna selgelt psühholoogiliste ideede arengut selles piirkonnas tihedas seoses Euroopa suundumustega.

Teine peatükk, milles käsitletakse psühholoogia käekäiku pärast ülikooli taasavamist Tartus 1802. aastal, on meisterlik kirjeldus sellest, kuidas ülikool arenes ilma surveta näidata oma teadmiste olulisust praktikas. Raamatus on põhjalikult kirjeldatud ülikooli taasavamist ja arendamist 19. sajandil. Tolleaegne ülikool oli tihedalt seotud Saksa ülikoolidega, kust saabusid Tartusse ka uued saksa professorid. Nii mõnedki neist osutusid oluliseks erinevatel teadusaladel, sh füsioloogias, keemias, psühhiaatrias ja anatoomias. Psühholoogia arengus oli olulisim Gustav Teichmüller (1832–1888; lk 39–41), kes võis olla “üks kõige originaalsemaid mõtlejaid, kes Tartus on kunagi olnud” (lk 39) ja kelle personalismiteooria filosoofia ja psühholoogia piirimal “oli Wundti eksperimentaalpsühholoogiast nii kaugel kui üldse on võimalik” (lk 40). Ta oli ka Darwini evolutsiooniteooria vastane. See kõik näitab, et psühholoogiliste ideede areng Tartus 19. sajandil oli maailma, s.t Saksa maa-de tasemel.² Muidugi lõppes see kõik venestamisega sajandi lõpul, kui

---

¹Vt ka Talis Bachmann, “Eesti psühholoogia teed, verstapostid, pagas ja vahepeatus”. — *Akadeemia* 2022, nr 9, lk 1689–1705, dea.digar.ee/article/AKakadeemia/2022/09/0/13.1. *Toim.*

²Gustav Teichmülleri mõju esimestele psühholoogia jaoks olulistele mitesaksa mõtlejatele Tartu ülikoolis (Rudolf Kallas ja Jakob Ohse)

saksa professorid asendusid vene kolleegidega. Mis Saksa psühholoogiast alles jäi, oli seotud religiooniga — protestantismiga, mitte aga venestamise mõjudega. Pole imeks panna, et Tartu religioonipsühholoogia koolkond, mis arenes 20. sajandi esimestel aastakümnetel, põhines Würzburgi koolkonna (Oswald Külpe ja Karl Bühler) radikaalsetel uuendustel, mis veel tänapäevalgi ootavad oma konstruktiivset taasavastamist.

Lõpuks — Eesti Vabariigi iseseisvuse saavutamisega kaasnenud Tartu ülikooli muutmine eestikeelseks lõi võimaluse rahvusliku professuuri tekkimisele Eesti psühholoogias. Psühholoogia alal polnud aga aktiivseid tegutsejaid esimese iseseisvuse ajal 1920.–1930. aastatel kuigi palju. Nad olid muidugi hästi haritud ja väga töökad, aga samas mitte kuigi algupärased. Maailma psühholoogia oli tol ajal kolimas Euroopast üle Põhja-Ameerikasse, kus teda ootas uus väljakutse muutuda praktiliseks ning koos sellega unustada oma filosoofilised alused. Rottide, hiirte ja tuvide saabumine Ameerika psühholoogialaboritesse lõi täiesti uue, eksperimentaalse baasi, kus hing kui uurimisobjekt vahetati välja käitumise kui otseselt vaadeldava ja registreeritava nähtusega. Psühholoogia sattus peaaegu kogu sajandiks varjusurma (Toomela, Valsiner 2010), kus ideed kadusid ära ning andmete kogumine näitas psühholoogi kui uurija visadust ja lojaalsust “tõelise teaduse” suhtes. Seda psühholoogia vaimustust andmete kogumise vastu võib näha eskaleerituna ka tänapäeval.

Eesti psühholoogia lugu arenes edasi alles Nõukogude okupatsiooni ajal, kui 1960. aastate lõpuks Tartu ülikoolis avati vastuvõtt psühholoogia erialale. Noorte huvi selle vastu oli suur — konkurents sisseastumisel üks kõrgemaid. Samas oli aga vähe neid, kes olid valmis uut eriala

---

on kirjeldatud detailselt (lk 83–87). Tartu vaimne õhkkond võimaldas psühholoogia teemadel mõtlejatel hoida end eemal “Immanuel Kanti hirmust” (lk 87) — Saksamaa ülikoolides valitsevast Kanti ootusest, et psühholoogia ei saa kunagi päristeaduseks (sama saatust oli ennustatud ka keemiale). Saksamaal oli selle tulemuseks 1860. aasta paiku pöördumine selliste lihtsamate hingefunktsioonide eksperimentaalse uurimise poole nagu aistingud ja taju. Edasi tuli Wilhelm Wundti rajatud administratiivse üksuse — Eksperimentaalpsühholoogia Laboratooriumi (1879) kanoniseerimine viiskümmend aastat hiljem Edwin Boringu poolt (Boring 1929) kui tõelise psühholoogiateaduse algust näitav tegu. Tegelikult oli kogu 19. sajandi jooksul Saksamaa kontekstis rööbiti arenenud tugev kõrgemate hingefunktsioonide uurimine, kus muidugi eksperimentaalsed meetodid polnud võimalikud (Valsiner 2012).

õpetama. Ning need, kes seda tegid, olid väga erinevate alade tagapõhja. Neid ühendas teadmine, et “ega me ikka päriselt ei tea”, mis psühholoogia on, kuid anname endast parima, et üliõpilased saaksid solidse tagapõhja. Ning see üldine tundmus lõi Tartu ülikooli psühholoogiaosakonnas ainulaadse olukorra, kus suure vaimustusega psühholoogiat õppima tulnud üliõpilastel oli võimalus kiireks ning omaenda suunatud arenguks. Me kõik tundsimel sel ajal, et ei tea, mis on psühholoogias oluline, kuid väga tahame teada. Selline tunne oli tõeliselt vabastav ning pean siinkohal lisama, et 1970. aastatel Tartus õpingute jooksul läbi elatud vaimse vabaduse tunnet pole ma järgmise viie aastakümne jooksul tundnud üheski maailma ülikoolis, kus ma olen töötanud või mida külastanud. Eriti viimastel aastakümnetel on tudengid erinevates kohtades pöördunud mu poole küsimusega “Kas me nii võime mõelda?”. See on mind pidevalt häirinud, sest — tulles välja Tartu kontekstist — sellist küsimust ei ole ühelgi mõtlejal võimalik esitada. Kes otsustab, mida mina mõtlen? Mõni institutsioon, nagu mingi eetikakomitee? Mõtlemise vabadust peab kaitsma ja algus selleks on uurija enda mõtteviisil. Kui ülikool seda ei võimalda, pole võimalik uute teadmiste loomine ning kõrghariduse funktsiooniks ühiskonnas saab lihtsalt praktiliste oskuste tunnistuste väljaandmine ilusatel diplomiplankidel.

Kuidas oli aga võimalik, et tudengid juhtisid ennast uute teadmiste juurde, ilma et neid keegi oleks õpetanud? Kuidas õnnestus Tartu noortel psühholoogidel jõuda rahvusvahelisele tasemele? Keegi pidi ju olema, kes neid arenguprotsesse strateegiliselt juhtis. Ning siin pean ma rõhutama *Eesti psühholoogia loo* autori osa selles. Tema oli see *master-mind*, kes leidis võimalusi tugevdada meie intellektuaalset keskkonda tänu strateegilistele ühistele uurimistöödele Moskvas töötavate juhtivate psühholoogidega. Sealt oli võimalik saada uurimistoetusi ning nendega luua majanduslik võimalus psühholoogiteaduse arenemiseks Tartus. Tema strateegilise mõtlemise tulemuseks oli see, et mitte ainult uurimistööd nende toetuste põhjalal (nägemistaju), vaid ka kõrvalaladel said vajalikku tuge. See toetus jääb alaliseks oluliseks murdepunktiks Eesti psühholoogia ajaloos.

Mis olukorras on aga Eesti psühholoogia tänapäeval? See küsimus on raamatu autorile väga oluline ning ta on vastanud sellele põhjaliku andmeanalüüsi alusel. Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on psühholoogia Eestis arenenud mitmes suunas ning paljudes neist jõudnud austust äratavale rahvusvahelisele tasemele. Kui Eesti on psühholoogide mõjukuse alusel (lk 179–180) maailmas 16. kohal, on see piisavalt hea näitaja, et kuulutada psühholoogia kui eriala areng Eestis edukaks.

Aga kuhu läheb see eriala edaspidi? Kas peale rahvusvahelisel tasemel olemise on ka ootust, et sellest tasemest lausa üle olla? Ning kuidas? Mida tähendaks see, kui Eestis tekiks uus psühholoogia arengusuund, mis on ees maailmatasemest? Kas Eestis populaarse idufirmade idee tehnoloogias kanduks üle ka teadusesse? Sellele küsimusele on raske vastata, sest psühholoogia kogu areng maailmas viimase sajandi jooksul on seisnenud eelkõige mõtlemise moesuundumuste vahetustes, mitte aga selles, et midagi täiesti uut on toodud uurimuste vaatevälja. Neuroteadustel on seniajani selline maagiline mõju. Paljud usuvad, et varsti tulevad lõplikud lahendused inimese hinge küsimustele neuronaaalsel tasandil. Raske on uskuda sellisesse naiivsesse optimismi. Küsimusele eri teaduste arengust peab ilmselt vastama pikemas ajaperspektiivis.

Jaan Valsiner

Kirjandus

- Boring, Edwin G. 1929. *A History of Experimental Psychology*. (Century psychology series.) New York — London: Century
- Klempe, Sven Hroar 2020. *Tracing the Emergence of Psychology, 1520–1750: A Sophisticated Intruder to Philosophy*. (Theory and history in the human and social sciences.) Cham, Switzerland: Springer
- Toomela, Aaro, Jaan Valsiner (eds.) 2010. *Methodological Thinking in Psychology: 60 Years Gone Astray?* (Advances in cultural psychology: constructing human development.) Charlotte, N.C.: Information Age Publishing
- Valsiner, Jaan 2012. *A Guided Science: History of Psychology in the Mirror of Its Making*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers
- Valsiner, Jaan 2018. Needed in psychology: Theoretical precision. — *Europe's Journal of Psychology*, Vol. 14, No. 1, pp. 1–6, doi.org/10.5964/ejop.v14i1.1602; www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5973513/

JAAN VALSINER (1951) on õppinud Tallinna Pedagoogilises Instituudis inglise keele erialal 1969–1970 ning Tartu Riikliku Ülikooli psühholoogia osakonnas 1971–1976, psühholoogiakandidaat 1979 (TÜ), filosoofiadoktor 1981 (Põhja-Carolina Ülikool), Tallinna Ülikooli audoktor 2008, Valle Ülikooli (Kolumbia) audoktor 2010, Eesti Teaduste Aka-

deemia välisliige 2017. Töötanud TRÜs 1976–1980; seejärel mitmes USA ülikoolis (Minnesota Ülikool, Põhja-Carolina Ülikool, Clarki Ülikool (Massachusetts)). Tartu Ülikooli külalisprofessor 2006–2010. Aalborgi Ülikooli kommunikatsiooni- ja psüüholoogiaosakonna kultuuri-psüüholoogia professor a-st 2013 ja Bahia Föderaalülikooli (Salvador) professor 2023. aastast; praegu ka Tallinna Ülikooli külalisprofessor. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid “Eestilt maailmale ja maailmalt Eestile: Kuidas muutub intransitiivne korduvustsükkel avatuks ning toetab uudsust” (2023, nr 5, lk 771–779) ja “Ülikool kui heterotoopia: Mäng kastruli ja kastekannu vahel” (2023, nr 10, lk 1731–1747) ning arvustus Peeter Tulviste teoste *Культурно-историческое развитие вербального мышления* ja *The Cultural-Historical Development of Verbal Thinking* kohta (1992, nr 10, lk 2195–2199). (Toim.)

Selle loo autor on Eestis kasvanud ja 1970. aastate jooksul Tartus kõrghariduse omandanud psüüholoog, kes pärast ärasõitu laia maailma 1980. aastatest edasi on käinud läbi akadeemilise karjääri arengupsüüholoogia ning alates 1990. aastatest kultuuripsüüholoogia alal. Viimasel teemal on ta rahvusvahelise teaduse organisatori rollis, asutades 1995. aastal ja juhtides seejärel kolmkümmend aastat kultuuripsüüholoogia peamist ajakirja *Culture & Psychology* (London: Sage). Praegu on ta Tallinna Ülikooli juures hiljuti avatud rahvusvahelise kultuuri-psüüholoogia kompetentsikeskuse (www.tlu.ee/en/lti/research/tallinn-universitys-competence-centre-cultural-psychology) juhataja. Ta kuulub psüüholoogiateaduse teadmisteväljal põhivooludest erinevatel aksiomaatikatel ülesehitatud suunda, mille keskseks osaks on teadmise üldistamine üksikjuhtumite alusel (nanopsüüholoogia; Valsiner 2018) ning kvalitatiivsete uurimismeetodite arendamine selleks, et säilitada psüüholoogia teadmisi kui struktureseid arusaamu hinge või psüühika keerukusest. J. V.

ABSTRACTS

JARI JÄRVELÄ. **At point zero**

EVE PORMEISTER. **Bolero and the “whore”:** **Gabriel García Márquez’s *Until August***

Gabriel García Márquez’s longer story “Until August” (En agosto nos vemos), published posthumously in the spring of 2024, is part of a larger book, the three novels of which had essentially already been completed. The link that connects them all is the same but innovative theme: love stories of older people and the same character — Ana Magdalena Bach — the first female protagonist in the author’s work.

“Until August” is a masterfully woven intimate story about a married woman who, as usual, arrives on a Caribbean island every August to bring a bouquet of flowers to the grave of her mother, who was buried there eight years ago, and to give her an overview of the past year. While this time on the island, however, the woman is suddenly seized by irresistible impulses of desire and the urge to escape from married people’s routine sexual life into a one-night stand.

The Max Frischian intrusion of suddenness or unexpectedness into the ordinary, or, in other words, the thirst for love that has conquered the woman, the metamorphosis of the woman’s emotional life and value judgments, and the eventual recognition of what it means to be a woman in a man’s world, are placed in a broad network of rhythmic expressions of music and the body. The architectonic and semantic levels of the narrative are also supported by two meaningful musical mainstays, Claude Debussy and Johann Sebastian Bach.

A particularly significant role in these musically tinged tales is attributed to music with a rich content of meaning and connotations, including dance music. Dance, and the bolero in particular, becomes a means of seduction, a prelude to one-night sensual and sexual love games. In both

words and music, the bolero transforms into a kind of magical or camp performance, which manifests, in Susan Sontag's words, an affected self-presentation, a certain kind of feeling of life. Ana Magdalena Bach's nights of love, the so-called "whorings", and the walks in the hilltop cemetery relate to Heideggerian death as a possibility of existence and, in its light, to the possibility of perceiving one's own truth. (Auth.)

CURZIO MALAPARTE. Metaphysical dog Febo

INDREK HIRV. Poetry

ENE-MARGIT TIIT. Ethnic minorities and cultural richness in the nation state

The incentive for writing the article was composing texts for an exhibition organized by the Ministry of Culture and the Integration Foundation in the Riigikogu (the Estonian Parliament). Therefore, a need emerged to find how the multiplicity and number of ethnic communities living in a country affects its culture. While developing the topic, the question arose whether the cultural influence of ethnic minorities is always enriching. If we proceed from the assumption that high national culture is a necessary prerequisite for the (emergence of a) nation-state, then can ethnic minorities influence the emergence and development of a nation-state? Is this influence always positive, supporting the formation of a nation-state?

The article deals with the peoples who have immigrated to Estonia at different times and for different reasons. It presents population statistical data on them and compares those with the influence these peoples are known to have had on Estonian culture. Occupation and its cultural impact, migration and the accompanying effects on culture at different times are defined, including Kulturträgetum and colonialism. The article discusses the development of culture in the globalizing world, examines cultural enrichment versus impoverishment

and examines the most important pathways of cultural transfer and exchange.

The presented fundamental apparatus is applied to the analysis of different historical periods in Estonia. It is recalled that the Republic of Estonia was born in 1918 as a multiethnic nation state where the proportion of the main ethnic group was 88% and which supported the rights of larger ethnic minorities. The influence of ethnic minorities, especially of Germans, on the formation of Estonian high culture is analysed.

The Second World War marked the beginning of the period of occupations in Estonia: in 1940, the USSR occupied Estonia, the one-year Soviet occupation was followed by the three-year German occupation from 1941 to 1944, and then the long-term Soviet occupation resumed.

The occupations and the war had a devastating impact on Estonian culture in many ways. The human losses were significant; for example, nearly a tenth of Estonians fled to the West at the end of the war, and among intellectuals, the proportion of emigrants was higher than average. Nonetheless, the population began to grow rapidly. The reason for this was active immigration from the USSR — although quite diverse in terms of ethnic composition but predominantly Russian-speaking. At the same time, there was a depressing decline in culture. Many intellectuals were repressed.

Gradually, however, cultural life began to recover. Despite Soviet pressure, a new generation of Estonian-minded intellectuals grew up. The population of Estonia and the list of ethnic minorities grew with each census, but the proportion of Estonians decreased. By 1989, it had shrunk to 61%.

In 1991, the Estonian people restored the independent statehood of their homeland. The price for this was a decrease in the population by almost a tenth: the natural population growth rate fell; many young people left for other European countries. However, after the restoration of independence, cultural ties with the Western world were restored. The demographic profile changed again. The share of Estoni-

ans in the population increased as some immigrants from the East left. However, the list of ethnicities represented in the Estonian population grew, exceeding the two hundred mark. Russians are still the largest minority in Estonia, making up almost a quarter of the population.

How great is the cultural influence of the representatives of ethnic minorities in present-day Estonia? It must be admitted that this depends on the number of people with a great cultural influence in the corresponding ethnic group and their attitudes. People have mostly grown into influential cultural figures over time; often, they are multi-generation immigrants or people who are connected to Estonia through family ties. However, a large proportion of those who migrated to Estonia during the occupations and their descendants who have not acquired common values with the local population over the decades express no positive cultural impact.

The conclusion emphasizes once again the importance of national culture for an independent nation state. The development of national culture is not supported by the large proportion of immigrants in the population, nor by the long list of immigrants' ethnicities and their countries of origin. The opportunities for international communication together with awareness and appreciation of one's own national identity are important for the development of any forms of culture. (Auth.)

MART KULDKEPP. "Level the manors to the ground!", workers' squads and rural militia: Once more on the Volta meeting

This article argues that one of the most significant events of the 1905 revolution in Estonia — the spectacular torching of more than fifty Baltic German manor houses in December 1905 — was neither a carefully choreographed "mini-October", as it is depicted in Soviet historiography, nor a leaderless, spontaneous unfolding of events but something in between: the result of a collapse of attempted coordination between Tallinn's strike leaders and a hastily summoned group of rural delegates.

As the authorities' imposition of martial law had made it impossible to hold a long-planned congress of rural representatives in Tallinn on 11 December, Tallinn's social democratic activists redirected roughly 150 delegates who had arrived instead to a clandestine evening meeting in the Volta factory, held together with elders of Tallinn workers. The minutes of this so-called Volta meeting, long thought to have been lost, reveal a discussion on whether to loot and burn the manorial estates. Furthermore, an unsigned pledge to create a joint urban-rural revolutionary organisation, modelled on the rural militia oath of the so-called Vaali republic in Järvamaa County, lay ready in Volta and would have bound signatories to fight alongside the Russian Social Democratic Labour Party "until the last drop of blood" for the establishment of the republic. But the meeting was interrupted before any resolution could be adopted or oath signed. Twenty-two participants were arrested and the rest scattered into the night.

This raid shattered the hopes for well-coordinated action but did not halt momentum. At dawn on 12 December, several hundred armed workers headed to the countryside where they were joined by farmers. Jointly, they set fire to manor houses that embodied centuries of Baltic-German privilege. Within ten days almost a hundred estates were damaged, fifty-two reduced to charred shells.

Nonetheless, no explicit decision to loot and burn — or to not to loot and burn — had been taken at Volta. Eyewitnesses recalled heated speeches but no vote, and while some, like the meeting's chairman Aleksander Kesküla, had urged violence, others disagreed in fear of consequences. By tracing the participants' divergent memories against police materials, confiscated meeting minutes and the draft oath, the article concludes that plans for a coordinated uprising did exist in some form, but they failed to be implemented. Instead, the manor-burnings sprang from chaotic revolutionary enthusiasm in the wake of the interrupted meeting. Marred by organisational weaknesses, this spontaneous movement transformed what might have been an Estonia-wide coordinated uprising into an improvised protest that was doomed to fail. (Auth.)

MICHAEL DUMMETT. Can analytical philosophy be systematic, and ought it to be?

Dummett's essay puts forth a programme for the philosophy of language (and hence for philosophy in general, since he takes the former to be the foundation for the latter). He does so by contrasting it with the Wittgensteinian and ordinary language school view of philosophy.

Ordinary language philosophers and later Wittgenstein seem to reject the idea that philosophy's aim is to establish truths, and that it should proceed by building systematic general theories of its subject matter. Instead, philosophy should address particular linguistic confusions as they arise. Dummett notes that this view, which was dominant in mid-20th century Oxford, is increasingly giving way in analytic philosophy to one stemming from Gottlob Frege, according to which the fundamental task for philosophy is to give a theory of meaning — i.e., to make explicit the principles, regulating our use of language, which we already implicitly grasp. One problem with the Wittgensteinian view is that it rejects the distinction between the sense (Fregean Sinn) of a sentence and the force (Kraft) attached to it, ultimately leading to the absurd conclusion that the meaning of a word in, say, an imperative sentence, must be quite different from the meaning of the same word in, say, an optative sentence.

Assuming (contra Wittgensteinians) that philosophy is actually a part of the quest for truth, its lack of systematicity so far — in the sense of lacking generally agreed methods of enquiry and agreed criteria for evaluating its results — is something of a scandal. Dummett concludes with the bold claim that this lack has been due to philosophy remaining stuck in 'the early stages of inquiry' until Frege came along. (Transl.)

KAREN GREEN. Michael Dummett: An Introduction

The text is an introduction to the philosophy of Michael Dummett (1925–2011), a key figure in analytic philosophy. This school of thought, as defined by Dummett, holds that the best

way to understand human thought is through an analysis of language. This is known as the “linguistic priority thesis”.

The author explains that Dummett’s work is heavily influenced by Gottlob Frege, particularly his “context principle”, which states that words only have meaning within the context of a sentence. While influenced by others like A. J. Ayer and Ludwig Wittgenstein, Dummett did not strictly follow any single school. He is described as a “fox”, someone who explores many ideas, rather than a “hedgehog” who focuses on a single one.

A core theme in his philosophy is the realism/anti-realism debate. Instead of taking a firm stance, he used anti-realist arguments to challenge realists to justify their positions. His main contribution is his “map” of the theory of meaning, which outlines three major philosophical positions: realism, holism, and constructivism. Ultimately, the author presents Dummett’s work as a model of rigorous, open-minded philosophical inquiry. (Transl.)

Review

JAAN VALSINER. On the continuity of psychology: *The Story of Estonian Psychology*

Jüri Allik. Eesti psühholoogia lugu. [The Story of Estonian Psychology.] Ed. Marika Rauk. Tartu: University of Tartu Press, 2022. 301 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part LXXVIII

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of

the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

SIR MICHAEL ANTHONY EARDLEY DUMMETT
(1925–2011), English philosopher

KAREN GREEN PhD (1951), Australian philosopher, Professorial Fellow at the University of Melbourne

INDREK HIRV (1956), poet

JARI JÄRVELÄ (1966), Finnish writer

MART KULDKEPP PhD (1983), professor of Estonian and Nordic history at the Department of Scandinavian Studies and the Department of European and International Social and Political Studies at University College London

TOOMAS KUUSING (1976), artist

CURZIO MALAPARTE (KURT ERICH SUCKERT, 1898–1957), Italian writer, journalist, writer and diplomat

HERBERT NORMANN (1897–1961), medical scientist

EVE PORMEISTER PhD (1956), Germanist, librarian at the Department of Exile Estonian and Older Literature in Tartu Public Library

ENE-MARGIT TIIT PhD (1934), principal methodologist at Statistics Estonia, emeritus professor of the University of Tartu

JAAN VALSINER PhD (1951), head of the Competence Centre of Cultural Psychology at Tallinn University, professor of cultural psychology at the Department of Communication and Psychology at Aalborg University, Denmark, professor at the Federal University of Bahia in Salvador, Brazil, visiting professor at Tallinn University

---

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

LXXVIII

20. juuni [1951]. Kalmumärkide hävitajateks Vanal Jaani kalmistul on nüüd koolipoisid. Rühmades hulguvad nad kalmistut mööda ringi ja katsuvad jõudu, kas suudavad veel säilinud märke ümber tõugata.

Kildudes lebab maas *dr. bot.* Johannes Klinge³⁰⁶³ valge marmorne rist.

Ümbertõukamisel purunenud on ka Pereira perekonna valgest marmorist ristid. Kalmude katteplaadid on kangutatud kohalt.³⁰⁶⁴

---

³⁰⁶³Johann(es) Christoph Klinge (1851 – 3. III (vkj 18. II) 1902 Peterburi) õppis Tartu ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonnas loodusteadust 1872–1877, *mag. nat.* 1879, *dr. nat.* 1893. Tartu gümnaasiumi ja linnakooli loodusloo õpetaja 1877–1878; TÜ taimesüsteematiika ja -geograafia ning telmatoloogia eradotsent 1879–1895 ja botaanikaia abidirektor a-st 1879; Peterburi botaanikaia raamatukoguhoidja 1895–1899, seemnete katsejaama juhataja a-st 1896 ja vanembotaanik a-st 1899. — Johann Klinge haud puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest; on tema vanemate Gustav Adolf Klinge ja Alexandrine Elisabeth Klinge (snd Tittfer) hauaplats RAD:P32:123. Herbert Normanni fotot Johann Klinge hauast vt hdl.handle.net/10062/81925.

³⁰⁶⁴1939. aasta ajaleheteatel asus Vana-Jaani kalmistu 5. tee lõpus perekond Pereira hauaplats, kuhu olid maetud vähemalt Alphonse von Pereira ja ta ema Wilhelmine; lähedal paiknesid loomaarstiteadlase Alexander Unterbergeri (1827–1875) ning pastori ja kirjaniku Carl Körberi (1802–1883) hauaplatsid (kõik need puuduvad Tartu kalmistute kaardirakendusest, leidub Unterbergerite hauaplats RAD:P22:110). — Charlotte Luise Wilhelmine von Pereira (1800 – 18. (vkj 6.) IV 1876) isa oli Liivimaa maanõunik Adolf Heinrich von Wulf; Wilhelmine abiellus 1820. aastal polkovnik Georg von Pereiraga (srn 1858 Berliinis), nende poeg oli major Adolf von Pereira (suri 1868). Wilhelmine von Pereira sai 1844. aastal koos õega päranduseks Koikküla mõisa, mille ostis ainuomandisse 1859. aastal; oli ka Arula mõisa omanik kuni 1863. aastani; jm. Ta on silma paistnud ulatusliku heategevusega eri fondide vahendusel, millele ta aluse pani: Tartu teenijaskonna toetamine 1860. aastate alul asutatud *Pereiralegat*'i kaudu, kust anti nn teenijate autasu ja toetati töö kaotanud teenijaid; 1868. a registreeritud *Alphonse von Pereirasche Legat* samal aastal surnud poja mälestuseks, kust toetati Tartu heakorda, põhiliselt Barclay de Tolly ausamba ümbruse haljastamist (platsi kõrval (praeguse aadressiga Küüni 5) asus Pereirade maja); toetas Antoniuse Gildi vastastikuse abistamise kassat; oli osanik

Stackelbergide võlvialusesse on loobitud arvukaid kive. Suurt graniitset katteplaati, mis kunagi sulges võlvialust, raiub Juhan Kärner peitli ja raske vasaraga vähemateks tükkideks.

Prof. Weyrichi purustatud malmne rist on kalmult kadunud.

Tuletõrje monumendi metallisest kirjast on välja kistud rida tähti. Lugeda on monumendil vaid veel: "Begraebnis der Dorpater ... reiwilling ... euer ... e ... r."

Prof. J. Waldmanni matusepaigalt on välja kaevatud valgeservaliste hostade puhmad ja viidud teadmata kuhu.

Kalmudelt korjavad naised lilli, et neid tänavail müüa. Rohunud teedel karjatab tütarlaps lehmi.

Räägitakse, et kiviraiujale Kukkele³⁰⁶⁵ Tähtvere tänaval on tehtud protokoll. Teda olla tabatud kalmistult toodud hauakivi ümbertöötlemisel. . .

Uuel Jaani kalmistul on purustatud August Rauberi monumendi ees lebav valge marmorne rist. Sellesse olid raiutud sõnad: Rosalie Rauber. Rosalie oli August Rauberi varalahkunud ja ühisel matusepaigal mulda sängitatud tütar.³⁰⁶⁶ Kas polnud tütre nime valik seoses Rauberi armastusega rooside vastu? Tähendab ju Rosalie saksa keeles — die *Rosenschöne*. Rauber armastas nimelt piiritult roose, kasvatas neid erilise andumusega omas väikeses aias³⁰⁶⁷ ja tundis joovastavat rõõmu igast puhkevast õiest. . . Teatakse ka rääkida, et poja sündimisel — see oli

---

Tartu Aleksandri laevakapitalis, mis moodustati aurulaevaihenduse loomiseks Pihkvaga (avati 1870); 1868. a asutas ta poja mälestuseks Tartu ülikooli juurde Alphonse von Pereira mälestusfondi stipendiumideks. Vt lähemalt Sirje Tamul. *Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918*. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007, hdl.handle.net/10062/3623.

³⁰⁶⁵ Isikuandmed teadmata.

³⁰⁶⁶ Viimase sõna juurde on käsikirjas lisatud "(?)". Rosalie Rauber (Oberlé) oli August Rauberi ema. Rosalie Rauberi haud puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest, Herbert Normanni fotot sellest vt hdl.handle.net/10062/82161.

³⁰⁶⁷ August Rauber elas praeguse tähistuse järgi majas Julius Kuperjanovi t 44, mille juurde kuulus suur aed.

tütrest hulga aastaid vanem³⁰⁶⁸ — võtnud Rauber lapse kätele, vaadelnud teda tüki aega tähelepanelikult ja pöördunud siis abi-kaasa poole sõnadega: "Ich danke dir, Anne,³⁰⁶⁹ das Kind ist anatomisch wunderschön gebaut!"...³⁰⁷⁰

Rosalie nimega risti killud on keegi tõstnud monumendi servale.

Eradotsent *dr. med.* Heinrich Strombergi³⁰⁷¹ puuristi rõhtharu on tõugatud või langenud maha. Asetan selle kohale. Julie

---

³⁰⁶⁸August ja Kristina (Christina) Rauberil (snd Knops, eestlanna) oli 13. (vkj 1.) märtsil 1891. aastal sündinud poeg Stephan[-Heinrich-Alexander] ning väidetavasti ka hiljem sündinud tütar, kes suri väikelapsena ja kes olevat samuti maetud Uus-Jaani kalmistule, kelle kõrvale ka Rauber sängitati (vt Wilhelm Lubosch, "August Rauber: Sein Leben und seine Werke". — *Anatomischer Anzeiger* 1924, Bd. 58, Nr. 6/7, lk 141–143).

³⁰⁶⁹Nime tahta on käsikirjas lisatud "?".

³⁰⁷⁰Sks k "Tänan Sind, Anne, laps on anatoomiliselt kaunilt üles ehitatud!"

³⁰⁷¹Heinrich Stromberg (1881 – 27. IX 1914 Nowa Aleksandria (Puławy)) lõpetas Narva gümnaasiumi 1899, õppis Keiserlikus Sõjameditsiiniakadeemias Peterburis kirurgiat 1899–1906, ühtlasi võttis sel ajal arstina vabatahtlikuna osa Vene-Jaapani sõjast 3. Peterburi laatsaretis 1904–1905, osales lahinguis Liaoningi ja Mukdeni all, Georgi risti kavaler 1904; töötas Peterburi Evangeelse ja Aleksandri haigla kirurgiaosakonnas 1905–1906, professor Sergei Fjodorovi hospitaalkirurgiakliiniku ordinaator 1906–1909, meditsiinidoktor 1909, komandeeringus Euroopa kliinikutes ja laboratooriumides, et täiendada end vere hüübivuse, bakterioloogia ja röntgenoloogia alal 1910–1912; esimeses Balkani sõjas Punase Risti arst 1912–1913, võttis osa rünnakust Adrianopolile; sõjameditsiiniakadeemia eradotsent 1913; Esimese maailmasõja algul välihospitali vanemarst 1914, suri haavatute evakueerimisel Nowo-Aleksandrya juures Wisłat ületades saadud haavadesse, maeti esmalt Lublini ja seejärel 11. novembril (vkj) 1914 sõjaväeliste auavaldustega ümber Tartusse, kus elasid ta omaksed; N. Pirogovi nimelise Vene Kirurgiaühingu tegevliige 1908. Vt portal.tpu.ru/hist-person/stromberg/family/father. — Tema haud puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest, Herbert Normanni fotot hauast vt hdl.handle.net/10062/82055.

Strombergi³⁰⁷² rist on kõrvalt jäljetult kadunud...

19. juuli. Esimene suur visiit peaarsti ravialalise asetäitjana Linna Kliinilises Haiglas.

Aeglasel sammul liigun palatist palati, voodi juurest voodi juurde, saadetuna osakondade juhatajaist, ordinaatoreist ja õdedest. Saatjaskond on arvukas.

Arstid refereerivad oma haigusjuhte, küsivad nõu. Enamiku leide kontrollin, teen korraldusi.

Meenuvad kauged aastad, mil samades palatites korraldas suuri visiite mu õpetaja prof. Ernst Masing. Olin siis alles tähtsusetu "referent" tema saatjaskonnas. Nüüd on saatjaskond "oma referentidega" minu kannul.

Koridoris kohtan peale visiiti prof. V. Vadit. Ta istunud oma tööruumis...

*

Töötan peaarsti kabinetis. Ta ise on ametiasjus maal.

Uksele koputatakse ja sisse astub... Tervishoiuministeeriumi kaadrite osakonna ülem Gulordava. Mind nähes naeratab ta sõbralikult ja surub tugevasti kätt, nagu olnuksime vanad tuttavad.

Kuulda saanud, et peaarst on maal, pärib ta prof. Linkbergi järele. Ta tahtvat temalt teemat paluda kandidaativäitekirjaks.

– Prof. Linkberg on praegu puhkusel, kuid temale võib helistada, — soovitan omalt poolt.

– Ei, see ei lähe, — vastab Gulordava, — puhkusel viibijaid ei tohi tülitada.

– Helistada võiksite ikka, — avaldan arvamist, — ma lasen võtta ühenduse.

Gulordava vaidleb alul vastu, nõustub aga siis meeleldi.

Selgub, et prof. Linkberg on haavaosakonnas ja saab teda koha vastu võtta.

– Aga kuidas ma prof. Linkbergi juurde pääsen?, — küsib Gulordava.

---

³⁰⁷²Heinrich Strombergi ema nimi oli Julia Maria Stromberg (snd Lipp); Julia oli ka tema õe nimi.

- Ma saadan teid!
- Äрге tehke omaie asjata tüli.
- See tüli pole suur.

Meenub veebruarikuu päev, mil olin tema ja Pavel Kalju poolt välja kutsutud tervishoiuosakonda. Siis Gulordava pakkus minule, põlatule istet, vaatamata, et minister selle “unustas”, oli korrektselt viisakas, nõustus isegi töö andmisega Tartus. Miks ei peaks ka mina vastutulelik ja sõbralik olema, seda enam, et ta on kauge Gruusia vana kultuurrahva poeg.

Prof. Linkbergi kabineti ukse juures tänab ta mind saatmise eest ja surub taas tugevasti kätt.

*

Olen Vabariikliku Raamatukeskkaubanduse Kontori raamatukaupluse³⁰⁷³ vene osakonnas, mille juhatajaks on 1. juulist 1951 dotsent Richard³⁰⁷⁴ Kleis, ja sorin uute raamatute viimast saadetist.

Äkki astub kauplusesse väike mees, pisikeses suvekaabus ühel kõrval, suundub laia naeratusega näol mu juurde ja ulatab käe.

Olen üllatatud, sest mees pole keegi teine kui partei linnakomitee esimene sekretär V. Leede. Meie senine tutvus on piirdunud vaid mõne juhusliku kokkupuutumisega ülikoolis ja tuletõrjes ning ükskõiksest-ametliku tervitusega tänaval. Kas pole tema ja H. Kallase³⁰⁷⁵ lahkusel ühine põhjus?

Juuli. Puhkan mugavas tugitoolis.

Äkki seisab mu ees minu ema ja vaatleb mind kurvalt.

– Mis on, ema? — küsin ma, — kõik on ju hästi!

Ja ma mõtlen viimase aja leebemale suhtumisele eestiaegsesse intelligentsi.

---

³⁰⁷³Raamatukauplus nr 43 ehk hilisem Teadus Ülikooli tn 1.

³⁰⁷⁴Päevikus Rudolf. Tartu ülikoolist jt ameteist vabastatud Kleis töötas raamatukaupluses 1950. aastast.

³⁰⁷⁵Heinrich Kallas oli sel ajal Tartu ülikooli matemaatika-loodusteaduskonna dekaan.

Ema aga raputab pead.

– Näed, mulle anti isegi Tartus tööd, — jätkan veendunult, — olukord on ju peale Käbini kõnet tunduvalt paranenud.³⁰⁷⁶

Ema puhkeb nutma, suudleb mind siis põsele ja näitab käega kaugusesse.

Mõistan teda: meid ootab ikkagi... Siber.

Ärkan, olin näinud und...³⁰⁷⁷

Juuli. Prof. A. Linkberg soovib mulle õnne.

– Ometi on meil nüüd Kliinilises Haiglas jälle üks vanem sisehaiguste eriarst, — sõnab ta, — kes võimeline õpetama noori ja neile andma nõu...

Huvitav, linnas on juba üldiselt teada, et olen määratud Linna Kliinilise Haigla peaarsti asetäitjaks ravi alal.

Haiged olla esialgu rahul...

26. juuli.³⁰⁷⁸ Täna külastasid Tartu L[inna] Kl[iinilist] Haiglat Leningradi I Meditsiinilise Instituudi direktor prof. [...] ja sama instituudi patoloogilise füsioloogia kat[eedri] juh[ataja] prof. [...].³⁰⁷⁹

Viimane — hallpäine vanahärra — oli 46 a. tagasi õppinud Tartus, siis aga siirdunud Kiievi ja lõpetanud sealse ülikooli arstiteaduskonna. Mäletas hästi Rauberi, Dehiot ja mitmeid teisi tooaegseid õppejõude. 1917. a. oli ta nimetatud TÜ [...],³⁰⁸⁰ sõja tõttu aga jäi Tartu asumine teostamata.³⁰⁸¹

– Nii ei teostunud mu alatine soov saada T. Ü. õppejõuks. Kuid mälestused Tartust pole kustunud ja täna ma olen siin, et

---

³⁰⁷⁶Võimalik, et autor peab siin silmas Johannes Käbini esinemist EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumil, mis toimus 21.–26. märtsini 1950. aastal Tallinnas.

³⁰⁷⁷Herbert Normanni ema Elise oli surnud 1947. aastal.

³⁰⁷⁸26. ja 27. juuli kohta on päevikus mustandmärkused.

³⁰⁷⁹Päevikumärkmeis puuduvad mõlemad nimed. — Ivan Pavlovi nimelise 1. Leningradi Meditsiiniinstituudi direktor aastail 1949–1952 oli professor Ivan Kaškarov (1900–1964). Teine isik on tuvastamata.

³⁰⁸⁰Päevikumärkmes puudub ametinimetust.

³⁰⁸¹Maha on tõmmatud lause: “– Oleks ma siis tulnud Tartu, oleks ma praegu olnud oma armastatud T. Ü. õppejõud.”

neid värskendada. Tartu on mulle alati meeldinud ja olnud südamelähedane.

Prof. [...] — laineliste juustega 50-dates aastates tõmmu mees —, oli Tallinnas näinud Paavel Kaljut, kes temale seletanud, et T[artu] arstitead[uskonna] eraldamine iseseisvaks instituudiks on otsustatud asi. Instituut jääb Tartu, kuna Tallinnas, kuhu kavatsus oli instituut üle viia, puuduvad ruumid teoreetiliste ka-teedrite tarvis. Samuti pole Tallinnas üliõpilaste ühiselumaja küsimus praegu lahendatav.

Edasi seletas prof. [...], et Leningradi instituut, mida tema juhib, elab ümberkorralduste tähe all. Vaevalt saadi see juhtida Mitšurini ja stalinliku keeleteaduse radadele, kui tuli alustada pingutusi kogu töö üleviimisele I. P. Pavlovi füsioloogia põhi-alustele.

– Muide, kui kaua töötas teil Tartus usuteaduskond?

– Kuni 1940. a.!

Oli näiliselt üllatatud, kuid ei vastanud midagi.

– Teie räägite hästi vene keelt, — tähendas vahele Pavlov,³⁰⁸² minu poole pöördudes.

– Rääkisin noores eas palju paremini.

– 20 a. on teinud oma töö,— [?] ³⁰⁸³ direktor.

Edasi seletas direktor³⁰⁸⁴.

Kutsus oma instituuti vaatama.

– *Milosti prossim*,³⁰⁸⁵ kui olete Leningradis... — surus ta lahkumiseks kätt.

27. juuli. Järjekordne suur visiit haiglas.

Ühes palatis lebab uus haige, noor brünett naine, raske kollatõvega. Oli sidunud omale ümber pea sidrunkollase siidiräti. Näeb selles kollasena imekaunis välja.

August. Dr. Päi on puhkusel. Tema asetäitjana olen nüüd kogu Kliinilise Haigla peremees — ilma igasuguste administratiiv-

---

³⁰⁸²Nii tekstis.

³⁰⁸³Päevikumärkmes loetamatu sõna.

³⁰⁸⁴Päevikumärkmes jääb lause lõpetamata.

³⁰⁸⁵Вн к милости просим 'palume lahkesti, olge nii lahke'.

majanduslike kogemusteta. Raske koormana lasub vastutus õlgadel. Muresid aga kuhjub...

Remondid on kõik veel teostamata. Ravimite osas esineb suuri ülekulutusi. Novokaiin on linnas otsas, lõppemas on marli ja vatt.

Onkoloogiline dispanser nõuab töötajate profülaktiliseks läbivaatuseks arste. Valvekorra arst pole ilmunud vahetuseks, on graafikust omavoliliselt kustutanud oma nime. Teine arst on jäänud haigeks, tema hoolealuseid pole keegi vaadanud. Polikliinikus on arstidest puudus: iga päev jääb teenindamata haigeid. Juha saabuvad esimesed kaebused.

Elektrokardiograaf on rikkes, tsüstoskoopide optika ei tööta. Täitmata on jäänud tähtjalisi korraldusi.

Toidubloki kontroll on avastanud karjuvaid puudusi toiduainete säilitamises ja transpordis. Liharaiumispakud on kõlbmatud.

Haiglas sigineb pidevalt kärbseid: tõrjevahendeid pole kusagilt saada. Kodutelefon on pidevalt rikkes.

Taastamistööst võtavad töötajad loiu osa.

Võrru ja Valka nõutakse kiires korras konsultante.

Paar haiget haiglas on eluohtlikus seisundis.

Ruumipuudusel jääb rida haigeid vastu võtmata. Nõutakse kaebuste raamatut.

Keegi ohvitser on pretensioonis, et haiglal pole röntgenfilme.

Kõige eest on vastutav peaarst, kõik söimavad teda...

Olen haigla täieline peremees...

8. august. Linna Kliinilises Haiglas lebab lahtise diagnoosiga palavikuline raske haige.

On mõeldud tsentraalsele kopsupõletikule, kõhutüüfusele, tuberkuloosile, kuid kliiniline pilt ja uurimisandmed neid oletusi ei tõenda. Viimaseil päevil on haige kehale ja jäsemeile hakanud puhkema väikesed petehhiad — täpp-verevalumid. Neid tuleb lükki juurde.

Raviv ordinaator kasahlanna Nadežda Kandaurova³⁰⁸⁶ ole-
tab tähnelist tüüfust. Nakkushaiglast konsultatsiooniks palutud
dr. Juhansoo³⁰⁸⁷ pole tüüfuse oletusega nõus. Ta on arvamisel, et
haigel ägedat nakkushaigust üldse ei ole.

Dr. Kandaurova näitab oma haiget nende ridade kirjutajale,
siis prof. Vadile.

Hiljem arutatakse leidu prof. Vadi kabinetis. Arutlus toimub
vene keeles.

– Konsultant nakkushaiglast, — tähendab dr. Kandaurova, —
eitab kategooriliselt ägedat nakkushaigust.

– Kui ta seda teeb, — süttib prof. Vadi, — siis on ta lollpea.
Он дурак, он дурак, — hüüab ta valjusti.

– Dr. Juhansoo ei nõustu tähnilise tüüfuse oletusega, ka ei
vasta kliiniline pilt ja uurimisandmed tema arvates ühelegi äge-
dale nakkushaigusele, — püüan prof. Vadit rahustada.

– Aga mida siis haige põeb? — küsib dr. Kandaurova.

---

³⁰⁸⁶Isikuandmed teadmata.

³⁰⁸⁷Konstantin Juhansoo (Juhanson; 1919 — 14. III 1999 Tartu) õp-
pis Tartu Ülikooli loomaarstiteaduskonnas 1939 ja seejärel vaheaega-
dega arstiteaduskonnas 1939–1949, mille lõpetas ravi erialal. Ta oli
sündinud Smolenskis ja opterus koos vanematega 1921. aastal Eestis-
se; pärast Tallinna Linna Poeglaste Realgümnaasiumi humanitaarharu
lõpetamist 1938. aastal astus kaitseväe ajateenistusse, lõpetades Sõja-
väe Õppeasutuste sõjakooli aspirantide jalaväeklassi kursuse suusk-
jalgratturi erialal 1939, oli praktikal ratsarügemendi suusk-jalgratturite
eskadronis 1939–1940 ja õhukaitse suurtükiväegrupi helgiheitjate pa-
tareis kuni 1940. a juunini, mil arvati reservi, lipnik 1940; mobilisee-
riti Punaarmeesse 1941, pääses Tallinna reidile viidud evakuaatsiooni-
laevalt Mihkel koos kõigi pardal olnud mobiliseeritutega laeval tagasi
Paljassaare randa, Tallinna raudtee remondijaoskonna tööline ja kauba-
kontori ametnik 1941, Saksa sõjaväkke mobiliseerituna mh eesti laat-
sareti abiarst Haapsalus 1944; Haapsalu (Läänemaa) haigla praktikant-
velsker 1944, Saaremaa Täitevkomitee tervishoiuosakonna riikliku sa-
nitaarinspektori abi 1944–1945; TRÜ arstiteaduskonna propedeutilise
haavakliiniku vanemlaborant üldkirurgia kateedri assistendi koha ar-
vel 1946–1947; Tartu Linna Kliinilise Nakkushaigla arst ja ordinaator
1949–1991, sh osakonnajuhataja ja 1954–1959 peaarst.

– Arvan, et tähniline tüüfus võiks siiski arvesse tulla, — otustab prof. Vadi.

– Sel puhul peaks haigel olema raskemad peavalud, — kahtleb dr. Kandaurova, kes alul ise oletas tähnilist tüüfust.

– Võib ju esineda atüüpilisi juhte, — tähendab prof. Vadi.

– Minu teada, — segan end vaidlusesse, — tekivad tähnilise tüüfuse puhul petehhiad kõik korraga, siin aga tuleb neid lükiti juurde.

Prof. Vadi jääb mõtteisse.

– А ведь он прав,³⁰⁸⁸ — nõustub ta siis, minule osutades, — petehhiate juurdetulek räägib kindlasti tähnilise tüüfuse vastu.

Pean sisemiselt muigama: kui üllatav võib olla prof. Vadile, et kalmistuteoreetik on ka midagi kuulnud meditsiinist.

Lõpuks lepime kokku oletuses, et haigel on tuberkuloos, kuigi kolle on veel avastamata.

Lahkumisel tänan prof. Vadit konsultatsiooni eest ja avaldan peaarsti asetäitjana ravi alal heameelt, et meie arvamised üldjoontes ühtuvad. Ta vaatab mulle küsivalt otsa, minu sõnades varjatut pilget otsides, ei ütle aga midagi.

Mõni päev hiljem avastataksegi täiendaval kopsuülesvõttel haigel tuberkuloosne protsess.

14. august. Juba mõnda päeva viibib haiglas ravil prof. Hans Madissoon, Tartu Ülikooli omaaegne eugeenikaproffessor. 1945. a. ta arreteeriti ja saadeti 5-ks aastaks Uurali taha asumisele.

Prof. Madissoon töötab arstina Akmolinskis Kasahhi NSV-s, kust käib ennast kodumaal ravimas. Saadud luba alatiseks Tartu tagasi pöörduda pole ta seni kasutanud.³⁰⁸⁹

---

³⁰⁸⁸ Vn k tal on siiski õigus.

³⁰⁸⁹ Hans Madissooni mõistis SARKi erinõupidamine 1946. a viieks aastaks asumisele Tjumeni oblastisse, kus ta oli Jamali Neenetsi ringkonna Muži küla haigla ja arstijaosakonna juhataja, kelle tööd väga hinnati. Ta saadeti 1948. a ekslikult Põhja-Kasahstani oblastisse, kus töötas esialgu Petropavlovski polikliinikus neuropatoloogina ning vabastati asumiselt tähtaja möödumisel 1950. a, abikaasa sõnul elas ta veel ka sama oblasti Akomolinski linnas ja tegutses seejärel arstina Kirovi oblastis Kirovis; naasis Eestisse 1954. aastal.

Tal on stabiilne hüpertoonia ja raske kardioskleroos. Vahepealsest halvatusesest on ta hästi paranenud.³⁰⁹⁰

Dr. Päi, kelle palatis prof. Madisson lebab, teatab enne suurt visiiti prof. Vadile oma uuest patsiendist.

– Kes? — hüüab prof. Vadi valjusti, — prof. Madisson, see pole kellegi professor, see on ju ogar!

Tunnen sügavat piinlikkust prof. Vadi käitumise pärast. Ka teised arstid vaatavad üksteisele üllatatult otsa.

Oh seda tõusiklikku upsakust ja suurust!

28. august. Kohvik “Tartu”. Istume omavahelises sõbralikus vestluses väikese laua taga Kuno Kõrgega, kes kohtas mind tänaval ja kutsus jooma klaas kohvi... Ümberringi on arvukalt rahvast nagu vanadel aegadelgi, kuid näod on enamikus võõrad. Naaberlaua taga istub hiljuti Moskvast saabunud Arkadi Uiibo. Näib olevat hästi kosunud...

Kuno Kõrgelt kuulen, et sisehaiguste propedeutikat hakkab algaval sügissemestril lugema tema endine assistent [Paul] Mallene,³⁰⁹¹ kes kinnitatud vanemõpetajaks. K. Kõrgele on tehtud õppeülesandeks lugeda sisehaiguste propedeutika juurde kuu-

³⁰⁹⁰ Juba Petropavlovski aja alul oli Hans Madisson tunnistanud II grupi invaliidiks, 10. veebruaril 1949 tabas teda veel ka ajurabandus.

³⁰⁹¹ Paul Mallene (1919 – 1. VII 1994) õppis Tartu (Riikliku) Ülikooli arstiteaduskonnas rohuteadust (farmaatsiat) 1938–1939 ja seejärel ravi-osakonnas vaheaegade 1939–1946, lõpetades selle, ÜS Concordia liige. Saksa okupatsiooni ajal mh mobiliseeritute ambulantsiarsti kt Võrus 1944, Punaarmeesse mobiliseerituna Eesti laskurkorpuse 63. eesti tagavara laskurpolgu ja 369. laskurpolgu sanitaarinstruktor Tartus ja Kloogal 1945. a aprillist kuni novembrini; TRÜ patoloogilise füsioloogia kateedri assistendi kt 1946, assistent 1946–1950, hospitaalsisehaiguste kateedri assistent ja vanemõpetaja 1950–1952, sisehaiguste propedeutika kateedri juhataja kt ja vanemõpetaja 1952–1955, sisehaiguste propedeutika (ja neuroloogia) kateedri juhataja kt ja vanemõpetaja 1955–1956, assistent 1956–1976, oli mõnda aega ka sama kateedri juhataja asetäitja; töötas ühtlasi Tartu Linna Kliinilises Haiglas mittekoosseisulise ordinaatorina 1946–1950 ning seejärel Vabariikliku Tartu Kliinilise Haigla sisehaiguste osakonna arstina; Pärnu Kiirabihaama arst 1976–1977, Tallinna Kiirabihaigla kiirabihaama eribrigaadi kardioloog 1977–1985, Tallinna Kõrg- ja Keskeriõppeasutuste Sanatoorium-Profülaktooriumi arst 1985–1992; Akadeemilise Põhjamaade Kultuuri Harrastusühingu

luvat röntgenoloogia kursust. Minu endised assistendid jäävad tõenäoliselt mõlemad kohale.

Kuno Kõrge põhiülesandeks jääb hospitaal-sisehaigustekliiniku esitamine V kursuse üliõpilastele, kelledega jätkab tööd ka tuleval aastal nende üleminekuga VI kursusele. Sel aastal töötab VI kursusega J. Savisaar, kes möödunud aastal luges hospitaal-sisehaigustekliinikut V kursusele.

*

1. sept. avab ülikool järjekordselt oma ukseid...

Minule aga on vana *alma mater* jäämas järjest võõramaks. Tunnen, et ei kuulu enam selle perre ja, tõtt öelda, ei igatsegi tagasi...

Ainult valus on võrrelda tänapäeva minevikuga. Kui kerge on nüüd saada õppejõuks! Oli aeg, kuna tuli aastaid töötada eradotsendina, enne kui lubati lugeda mõnd suuremat ainet või avanes võimalus saada õppetooli... Oli vaja omada enne kogemusi ja teaduslik kraad. Nüüd aga on iga assistent teadlane, iga õpetaja-parteilane küps dekaani ülesanneteks ja kõrgiks käitumiseks vanade õppejõududega...

29. august. Ühe mustapagunilise sõduri — tööroodlase matus Vene Uspenski kalmistul.

Kahe noorema ohvitseri juhtimisel kaevavad roodukaaslased oma lahkunud seltsimehele hauda. Tänaval — kalmistu värava juures ootab veoautologul punane puusärk kadunu põrmuga. Puusärgi kõrval seisab kõrge punane kuhik...

Hauakaevamise lõpetamisel kannavad neli sõdurit puusärgi kohale; järgneb punane kuhik. Sõdurite taga sörgivad loiult matmist korraldavad ohvitserid.

Hetkeks tõstetakse veel puusärgilt kaas, siis naelutatakse see kaugele kuuldavatel vasaralöökidel kinni.

Kadunu põrm kaob hauda. Ohvitserid ja mõned sõdurid suitsetavad seejuures haisevat tubakat, mis "viirukina" tungib väheste pealtvaatajate ninadesse.

---

kirjatoimetaja 1939; tema isa Peeter Mallene (1881–1919) langes Vabadussõjas, vend Peeter Mallene (1914–1945) aga metsavennana Ennuksemäe punkrilahingus Holstre vallas Viljandimaal.

Haud suletakse, asetatakse kohale kuhik. Ei sõdurite rivi, ei järeelhüüdu ohvitseridelt või mõnelt kaasroodlaselt, nagu oleks kaevatud maasse loom... Kuhikul ei ole isegi lahkunu nime...

Paar vene naist asetavad värsketele kalmule floksiõisi...

Labidad õlgadel lahkuvad lärmaka trobikonnana sõdurid, neile järgnevad ohvitserid.

Varsti kostab tänavalt eemalduva veoauto põrinat. Sõduri matus on toimunud...

31. august. Teen viimast korda iseseisvalt suurt visiiti. Homme võtab arstide töö juhendamise taas oma kätte prof. Vadi, kes suvekuud viibis puhkusel.

Edaspidi hakkame suuri visiite tegema koos: tema kui teaduslik juhendaja, mina kui peaarsti asetäitja ravi alal...

*

Ühes väikeses meestepalatis lebab haigena juba mõnda aega 79-aastane vanamees Jaan Lärm,³⁰⁹² Rakvere rajooni "Koidu" kolhoosi endine liige. See on linna parteikomitee esimese sekretäri Valdar³⁰⁹³ Leede isa. Tal on inoperaabelne³⁰⁹⁴ maovähk.

Esimesel käigul palati peab vanamees mind sanitariks, pakub kolm rubla ja palub omale tuua paberosse. Nüüd ta juba teab, kes ma olen.

– Kuidas siis tervis on? — küsin viimase suure visiidi puhul.

– Tänan, härra professor, on nagu pisut kergem, — vastab ta, — ainult poeg ei käi mind sugugi vaatamas.

Püüan vanameest lohutada mõne sõbraliku sõnaga.

Ma ei aima siis veel, et 3-dal septembril sulgeb surm tal silmad...³⁰⁹⁵

(Järgneb)

³⁰⁹²Jaan Lerm (Lärm; 1874–1951 Tartu). Surres oli ta tegelikult 77 aastat vana. — Valdar Leede kandis kuni eestistamiseni 1935. aastal nime Richard-Aleksander Lerm.

³⁰⁹³Päevikus Valmar.

³⁰⁹⁴S.o opereerimatu.

³⁰⁹⁵Palume Akadeemia eelmises numbris (nr 7, lk 1343, viide 3061) parandada Ingeborg Nei õpilasajaks Mustvee linnaapteegis 1929–1931. M. O.

TOOMAS KUUSING. Näita trikke, pädik (2024)